

Erfaringer med dialog i tvangsekteskapsaker

Ida Hydle & Anja Bredal

RAPPORT

NR 27/11

Erfaringer med dialog i tvangsekteskapsaker

IDA HYDLE (NOVA)

ANJA BREDAL (ISF)

Norsk institutt for forskning om
oppvekst, velferd og aldring

NOVA Rapport 27/2011

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA) ble opprettet i 1996 og er et statlig forvaltningsorgan med særskilte fullmakter. Instituttet er administrativt underlagt Kunnskapsdepartementet (KD).

Instituttet har som formål å drive forskning og utviklingsarbeid som kan bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringsprosesser. Instituttet skal fokusere på problemstillinger om livsløp, levekår og livskvalitet, samt velferdssamfunnets tiltak og tjenester.

Instituttet har et særlig ansvar for å

- utføre forskning om sosiale problemer, offentlige tjenester og overføringsordninger
- ivareta og videreutvikle forskning om familie, barn og unge og deres oppvekstvilkår
- ivareta og videreutvikle forskning, forsøks- og utviklingsarbeid med særlig vekt på utsatte grupper og barnevernets temaer, målgrupper og organisering
- ivareta og videreutvikle gerontologisk forskning og forsøksvirksomhet, herunder også gerontologien som tverrfaglig vitenskap

Instituttet skal sammenholde innsikt fra ulike fagområder for å belyse problemene i et helhetlig og tverrfaglig perspektiv.

© Norsk institutt for forskning om oppvekst,
velferd og aldring (NOVA) 2011
NOVA – Norwegian Social Research
ISBN 978-82-7894-406-6
ISSN 0808-5013

Illustrasjonsfoto:	© colourbox
Desktop:	Torhild Sager
Trykk:	Allkopi

Henvendelser vedrørende publikasjoner kan rettes til:

Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
Munthesgt. 29 · Postboks 3223 Elisenberg · 0208 Oslo

Telefon: 22 54 12 00
Telefaks: 22 54 12 01
Nettadresse: <http://www.nova.no>

Forord

I løpet av det siste tiåret har ulike offentlige og private instanser i Norge utviklet metoder for å bekjempe tvangsekteskap, streng patriarkalsk kontroll, eller kollektivt basert æresrelatert vold mot barn og unge. Begrepene i dette feltet er under utvikling.

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) fullfinansierte vår begrensede studie av eksisterende kunnskap om og erfaringer med dialog som metode i dette arbeidet. Prosjektet skulle belyse muligheter og begrensninger ved bruk av dialog i arbeidet med enkeltsaker og personer som er parter i konflikten, i betydningen indirekte eller direkte møter og samtaler med de involverte partene (foreldre, søsken, andre slektninger og de unge). Det er altså ikke dialog i betydningen samarbeid og samtaler mellom ulike deler av hjelpeapparatet som skal analyseres. Vi vil takke de mange skolerte og engasjerte fagfolkene fra fjern og nær som har gitt oss kjernematerialet til rapporten, alle de viktige og gode og vonde erfaringene med mennesker som er eller har vært i slike tvangssituasjoner – mellom kulturer, generasjoner, kjønnsrelaterte mønstre og språkbarrierer.

Vi vil takke IMDi og Katrine Bakke Lossius for oppdraget og for et veldig godt samarbeid i prosjektiden. Vi takker også forsker Tonje Gundersen og kvalitetssikringsutvalget på NOVA, som har lest igjennom rapporten og kommet med verdifulle innspill. Vi takker også referansegruppa for prosjektet Eva Aarrestad Eriksen, Gunnar Svensson og Tone Skåre for gode diskusjoner underveis og viktige innspill, både praktisk og teoretisk.

Oslo, desember 2011

Ida Hydle og Anja Bredal

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning	13
2 Bakgrunn	15
Om dialog	15
<i>Dialog</i> – en teoretisk bakgrunn	15
Dialog som metode	17
Om vold – familievold, konfliktråd og dialog	20
Ritualer i strafferetten og konfliktrådet	24
Dialog eller møter/megling	26
Tilretteleggerens/meglerens roller	27
Dialog og megling i «tvangsekteskapsfeltet»	30
3 Undersøkellesdesign	33
Problemstillinger	33
Metoder og analyse	33
4 Kunnskap om dialog i arbeid mot æresrelatert vold i Norden	37
Norge	37
Danmark	46
Sverige	49
Finland	51
5 Utvalgte case	53
Case 1. Gutten som ikke ble trodd av barnevernet	53
Case 2. Jenta som ikke ville leve på en livsløgn, selv om far mistet respekt	55
Case 3. Eldstejenta som ville gifte seg	58
Case 4. Sønnen med to koner	60
Case 5. Jenta som dro til utlandet	63
Case 6. Jenta som var i en ekstrem kontrollsituasjon	66
Case 7. Far med «rett til å drepe» hvis hun ikke gjør som han sier	68
Case 8. Jenta som ville ut av et religiøst ekteskap	69
6 Erfaringer med dialogrettet arbeid	71
Hvorfor (ikke) dialog? Begrunnelser og motargumenter	71
Hvordan gjøres dialogen og hva kan dialogarbeid være?	75
Informasjon og støtte til familien	75
Indirekte dialog	76
Direkte møter	77
Skriftlige avtaler	80
Individuelt arbeid med familien som premiss	81

Utfordringer og forbehold i dialogarbeid	82
Sikkerhet og straffesakssporet	82
Brudd eller ikke	84
Makt og avmakt mellom partene	87
Roller; tilrettelegger, ekspert eller...?	88
«Bestemme selv» og dialogkompetanse.....	90
Troverdighet, innrømmelser og ære	93
Endring; handling vs holdning.....	97
Tid og faser, motivasjon og oppfølging.....	99
Religiøse ekteskap.....	101
Hvem skal drive dialogarbeid og hvordan?	103
Megling i regi av trossamfunn.....	106
7 Anbefalinger	115
Summary	121
Litteratur	123

Sammendrag

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) ønsket en kartlegging av eksisterende kunnskap om og erfaringer med dialog som metode i arbeidet med å forhindre eller avhjelpe konsekvensene av tvangsekteskap, streng patriarkalsk kontroll eller kollektivt basert æresrelatert vold mot barn og unge. Denne rapporten belyser muligheter og begrensninger ved bruk av dialog i arbeidet med enkeltsaker og personer som er parter i konflikten, i betydningen indirekte eller direkte møter og samtaler med de involverte partene (foreldre, søsken, andre slektninger og de unge).

En undersøkelse av bruken av dialog mellom parter i saker om æresrelatert vold bør etter vår mening plasseres i skjæringspunktet mellom to ulike kunnskaps- og praksisfelt: «Dialog- og meglingsfeltet» og «tvangsekteskapsfeltet». Dialog er etter manges mening noe annet enn megling. Vi tar derfor opp diskusjonen om bruken av disse begrepene, kritikken av både bruken av begrepene og praksisen og også hvor og hvordan dialog og megling praktiseres, med vekt på en konfliktrådssammenheng. Videre gjør vi rede for hvordan megling og dialog har blitt tematisert i det norske «tvangsekteskapsfeltet».

Dialog som metode har blitt «et kjært barn med mange navn» i dagens norske og internasjonale tekster om konflikthåndtering. Andre begreper som brukes er også megling og konfliktmeglning, dialogmøter, stormøter, conferencing, family group conferencing, VOM (victim offender mediation) osv. Ofte blir *Restorative Justice* (heretter RJ) eller *Gjenopprettende Rett*, brukt som en samlebetegnelse på ulike former for utenomrettslig konflikthåndtering som har som mål en forsoning eller gjenoppretting av relasjoner mellom partene i konflikt. Men målet behøver ikke å være så omfattende. For partene kan det være tilstrekkelig eller viktig nok at de er enige om at de er uenige. Det utelukker ikke på noen måte at de likevel forsikrer hverandre gjensidig om at konflikten anses som avsluttet, avblåst og skal ikke gjenoppstå. De kan også inngå en avtale om at ingen for eksempel skal hevne seg igjen.

I rapporten gir vi først en oversikt over ulike perspektiver på dialogarbeid og en kort omtale av de institusjoner som har befatning med dialogrettede tiltak som er relevant for vår undersøkelse. Dernest beskriver og analyserer vi erfaringer fra dialogorientert arbeid, slik disse fremkommer i våre kvalitative intervjuer med hjelpere, politifolk, familieterapeuter og medarbeidere i frivillige organisasjoner. Vi beskriver de ulike innvendinger *mot* og argumenter *for* dialog som eksisterer, og hvilke forutsetninger som anses som nødvendige for at dialog kan være en egnet metode i arbeidet med saker om æresrelatert vold.

Studien har tre overordnede spørsmål og problemstillinger: Hva finnes av kunnskap i form av forskningsrapporter og andre rapporter, bøker og annen skriftlig dokumentasjon om dialog i arbeid mot æresrelatert vold i Norge og Europa? Hvilke instanser i det norske samfunn har erfaring med dialog som metode i arbeid med konkrete saker der personen har vært utsatt for æresrelatert vold, kontroll og tvangsekteskap, og hva går deres erfaringer ut på? Hvilke anbefalinger til henholdsvis politi, barnevern, familievern, skole, m.fl., kan man komme med på bakgrunn av dette?

Vi har benyttet ulike skriftlige og muntlige kilder til å belyse problemstillingene i dette prosjektet. Derfor har vi gjennomført intervjuer med medarbeidere i IMDi, konfliktrådene, familiekontorene, Drammen kommune, samt relevante frivillige organisasjoner. De fleste har vært ansikt-til-ansikt-intervjuer, men noen få har blitt foretatt på telefon. I tillegg har vi hatt kortere samtaler med ulike ressurspersoner, og vår referansegruppe med representanter fra Kompetanseteamet og konfliktrådet i Oslo og Akershus har bidratt med verdifulle opplysninger og refleksjoner. Vi har også deltatt i relevante seminarer i prosjektperioden.

Videre har vi samlet inn og gjennomgått tilgjengelige skriftlige kilder i form av rapporter, artikler og bøker. Vårt materiale er for begrenset til å kartlegge mønstre i ulike yrkesgruppers eller instansers forståelse av dialog og megling. Vi har derfor valgt å fokusere på utfordringer og dilemmaer som opptrer på tvers av instanser, samtidig som vi, der det er mulig, antyder hva som er spesifikt for den enkelte instans.

Avslutningsvis kommer vi med noen anbefalinger og forslag til gode grep i arbeidet med dialog. Vi har ønsket, så langt mulig innen rammen av et

meget begrenset forskningsprosjekt, at de skal være konkrete og praktiske for både fagfolk og ungdommer/familier som vurderer dialog som en mulighet. Vi viser også til hva som kan være nyttig i den videre kunnskapsutviklingen i feltet.

I dag brukes «dialog» både i vid og i mer snever forstand i «tvangsekteskapsfeltet»; fra nesten enhver virksomhet som involverer familien, i motsetning til enkeltpersoner, til helt bestemte måter å trekke inn familien på, nemlig i retning av megling, dialogmøter etc mellom den unge og familien. Vi bekrefter at det er stort behov og potensiale for familiearbeid, i betydningen informasjon, hjelp og støtte. Mange foreldre føler seg neglisjert av hjelpeapparatet, og det er enighet om at dette ikke hjelper den unge, snarere tvert imot. Men ikke alt arbeid med familien er å anse som «dialog». Vi foreslår å skille mellom familiearbeid i bred forstand og «dialog som metode» som mer spesifikt. Dialog som metode bør forbeholdes arbeidet med å få i stand dialog mellom den unge og foreldrene/familien.

Videre anbefaler vi at dialog ikke defineres i motsetning til brudd mellom den unge og familien, siden brudd kan være en forutsetning for å få i gang en realistisk og hensiktsmessig dialog, eller være et nødvendig utfall av dialogforsøk som strander. Dialog i en tidlig fase *kan* bidra til å forhindre et brudd, men dette bør ikke være et gitt mål for dialogen.

Når det gjelder målet for dialogarbeidet, anbefaler vi å skille mellom *praksisendring* og *holdningsendring*. Det kreves større bevissthet og tydelighet om at en avgrenset dialogprosess ikke nødvendigvis kan innfri begge typer mål. Grunnleggende holdningsendringer tar tid, og kan kreve andre tiltak innenfor en ramme av endringsarbeid i familien. Det er svært viktig å tydeliggjøre deltakernes forventninger til et dialogforsøk, og dempe urealistiske forventninger.

I tråd med øvrig forskning på dialog som metode ved vold i nære relasjoner anbefaler vi konsekvent bruk av «*tilrettelegger*» i stedet for «megler». «Tilrettelagte samtaler» er også et relevant begrep.

Politiet har hovedansvar for å vurdere trusselsituasjoner og ivareta menneskers sikkerhet. Politiets rolle og utfordringer i forhold til dialogarbeid på dette feltet bør løftes opp til mer systematisk diskusjon innen rammen av personorientert forebygging av vold i nære relasjoner. Mange mener at

politiet bør være sterkere tilstede fordi kontrollen og volden er kollektiv og transnasjonal. Det er ikke bare foreldre og slektninger bosatt i Norge som begrenser og disiplinerer ungdommer; særlig jenters ærbarhet er et anliggende for et bredt slektsnettverk med medlemmer i mange land. Det er derfor ikke tilstrekkelig å vurdere forholdene i kjernefamilien. Man må vite om foreldrene står under press fra og samarbeider med slektninger her og i andre land, og man må vurdere muligheten for at den unge tas ut av landet. Transnasjonale slektsnettverk kan gi familien praktiske ressurser å spille på. Trusselvurderinger må derfor strekke seg utover nasjonalstatens grenser. Utreiseforbud og inndragelse av familiemedlemmers pass kan være relevante sikkerhetstiltak.

I tenkningen om dialog som metode, og særlig innen konfliktrådsfeltet, legges det stor vekt på betydningen av et direkte møte. Indirekte dialog eller skyttelmetoder anses som en sekundær og forberedende form for dialogvirksomhet. Samtidig problematiseres direkte møter i saker om overgrep mellom nærstående personer, for eksempel voldtekt/vold i nære relasjoner, der møtet kan oppleves som en ny krenkelse. Selv om sikkerheten er ivaretatt, bør man vurdere nøye om et direkte møte mellom den unge og foreldrene/familien er hensiktsmessig og forsvarlig. Det *kan* bli en for stor psykisk belastning på den unge, og foreldrene kan forstille seg. På den andre side kan et møte avdekke viktige fakta i saken. Som alternativ kan det vurderes å ha et møte med foreldrene der en talsperson for den unge er med, eller et stormøte der andre som kjenner den unges situasjon er med. Det bør utvikles metoder for å vurdere den unges forutsetninger for å takle et direkte møte. Hvis man velger å tilrettelegge for et direkte møte mellom den unge og foreldrene, bør man ha en stram regi. Reglene må avklares på forhånd, og man må klargjøre de ulike aktørenes forventninger.

For å kompensere for makt-asymmetri mellom den unge og foreldrene, kan det være nødvendig at tilrettelegger er mer aktiv enn i en tradisjonell konfliktrådsmedling, både i forsamtaler og i selve møtet.

Tilrettelegger må være bevisst på at deltakerne, inklusive han/hun selv, kan bringe med seg ulike kommunikasjonstradisjoner og -stiler. Her kreves både kultursensitivitet og lydhørhet for individuelle forskjeller.

Den religiøse dimensjonen kan ha betydning for noen deltakere. Tilretteleggere bør være pragmatiske i sin tilnærming og kartlegge/klargjøre partenes forståelser av hvilken betydning og rolle religiøse regler og avtaler har i den konkrete saken.

Foreldre er ofte motivert for dialogframstøt umiddelbart etter brudd. Målet deres vil i så fall være å få den unge tilbake før «skaden» blir kjent utad. Denne motivasjonen bør utnyttes, men ikke misforstås. Tilrettelegger må være tydelig på at foreldrene ikke kan forvente at den unge kommer tilbake, og at dialogen kan ha andre formål enn det de forventer. Det er et dilemma at foreldrenes motivasjon er sterkest mens den unges sårbarhet er størst.

Skriftlige avtaler kan være en god metode for å fokusere dialogen og sikre at det kommer noe konkret ut av den, samt forplikte de involverte. Det kan være hensiktsmessig at tilrettelegger sonderer med de involverte på forhånd, og skriver et utkast. Både avtaler mellom den unge og foreldrene / andre familiemedlemmer og avtaler mellom foreldre og hjelpeinstansen/ tilrettelegger kan være hensiktsmessige. Bevissthetsnivået ved bruk av avtaler bør bli høyere. Avtaleverktøyet bør utvikles videre med sikte på å komme fram til gode maler for ulike avtaletyper.

Deltakerne i en dialogprosess må få informasjon om betydningen av taushetsplikt vs vitne/forklaringsplikt. Temaer må inngå i opplæring av tilretteleggere.

Tilrettelegger kan inngå i et team der de andre dels støtter opp om dialogen, dels tar vare på de involvertes sikkerhet og helse. Herunder hører også rettssikkerhet. Etater og aktører som allerede i sin etablerte virksomhet og mandat driver dialogarbeid, må undersøke hvordan de best kan inkludere disse sakene og integrere den nødvendige kompetanse i sitt arbeid. Det gjelder både konfliktrådene, politiets arbeid med vold i nære relasjoner, dvs. politiets familievoldskoordinatorer, barnevernets familierådskoordinatorer og familiekontorene.

Det bør skilles klart mellom dialogmøter og den oppfølgingen som må til for å hjelpe partene videre, både i eget liv og i en eventuell videre kommunikasjon. Det ene er den konkrete konflikthåndteringen og avtaleinngåelsen. Det andre er for partene å lære å leve med dette på en annen måte enn før. Praksis kan endres fort, men holdningsendringer tar tid, og krever andre

hjelpetiltak. En dialogprosess inkluderer en oppfølgingsfase. Et oppfølgingsløp bør inkludere ansikt-til-ansikt-møter med den unge i starten, relativt hyppig telefonkontakt på hjelpers initiativ, som fases over i noe sjeldnere kontakt når hjelper har sikret seg at den unge fungerer bra.

Metodeutvikling i hjelpeapparatet, både det profesjonelle og det frivillige, bør omfatte kunnskap om håndtering av gråsonesaker, både i forhold til straffeloven, og ulike typer press i forhold til frivillig deltakelse, både fra foreldre og øvrige familiemedlemmer og den unge. For tilretteleggere og samarbeidsparter er det nødvendig med kompetanse på traumer og vold, kultursensitivitet, egen rolle og status, det sentrale og lokale hjelpeapparat og samarbeidsregler og rutiner samt på sikkerhetsproblematikk.

Vi tilrår at vår pilotstudie følges opp med en undersøkelse av erfaringer og refleksjoner blant de unge, foreldrene og øvrige deltakere i dialogen. Vi trenger særlig bedre kunnskap om foreldres perspektiver, men også søsken er en viktig gruppe. Likeledes anbefaler vi forskning på konfliktløsning i familien i regi av ulike trossamfunn. Det er behov for empirisk kunnskap om utbredelse av religiøse ekteskap i ulike befolkningsgrupper og de konsekvenser dette har.

1 Innledning

I løpet av det siste tiåret har ulike offentlige og private instanser i Norge utviklet metoder for å forhindre eller avhjelpe konsekvensene av tvangs-ekteskap, streng patriarkalsk kontroll, eller kollektivt basert æresrelatert vold mot barn og unge.¹

IMDi ønsket en kartlegging av eksisterende kunnskap om og erfaringer med dialog som metode i dette arbeidet. Prosjektet skulle belyse muligheter og begrensninger ved bruk av dialog i arbeidet med enkeltsaker og personer som er parter i konflikten, i betydningen indirekte eller direkte møter og samtaler med de involverte partene (foreldre, søsken, andre slektninger og de unge). Det er altså ikke dialog i betydningen samarbeid og samtaler mellom ulike deler av hjelpeapparatet som skal analyseres. Det skulle fokuseres på, men ikke begrenses til, saker om ekstrem kontroll og religiøse ekteskap/forlovelser.

I denne rapporten gir vi først en oversikt over ulike perspektiver på dialogarbeid og en kort omtale av de institusjoner som har befatning med dialogrettete tiltak som er relevant for vår undersøkelse. Dernest beskriver og analyserer vi erfaringer fra dialogorientert arbeid, slik disse fremkommer i våre kvalitative intervjuer med hjelpere, politifolk, familieterapeuter og medarbeidere i frivillige organisasjoner. Vi ser også nærmere på de ulike innvendinger *mot* og argumenter *for* dialog som eksisterer, og hvilke forutsetninger som anses som nødvendige for at dialog kan være en egnet metode i arbeidet med saker om æresrelatert vold.

Avslutningsvis kommer vi med noen anbefalinger og forslag til gode grep i arbeidet med dialog. Vi har ønsket, så langt mulig innen rammen av en meget begrenset forskningsrapport, at de skal være konkrete og praktiske for både fagfolk og ungdommer/familier som vurderer dialog som en

¹ Begrepene i dette feltet er under utvikling. Se Bredal 2011 for en spesifisering og utdyping av problemkomplekset.

mulighet. Vi viser også til hva som kan være nyttig i den videre kunnskapsutviklingen i feltet.

Som forskere representerer vi en kombinasjon av kompetanse på forskning om dialog, meglings, vold i nære relasjoner (Hydle) og tvangsekteskap, æresrelatert vold og vold i familier med innvandrerbakgrunn (Bredal). Det har vært en uttalt målsetting for oss å bidra til gjensidig utveksling og læring mellom disse kunnskaps- og praksisfeltene.

2 Bakgrunn

En undersøkelse av bruken av dialog mellom parter i saker om æresrelatert vold, bør etter vår mening plasseres i skjæringspunktet mellom to ulike kunnskaps- og praksisfelt: «Dialog- og meglingsfeltet» og «tvangsekteskapsfeltet». Dialog er etter manges mening noe annet enn megling. Vi tar derfor opp 1) diskusjonen om bruken av disse begrepene, 2) kritikken av både bruken av begrepene *og* praksisen og også 3) hvor og hvordan dialog og megling praktiseres, med vekt på en konfliktrådssammenheng. Videre gjør vi rede for hvordan megling og dialog har blitt tematisert i det norske «tvangsekteskapsfeltet».

Om dialog

DIALOG – EN TEORETISK BAKGRUNN

Det har til nå vært lite teoretisk forskning på hva dialog som metode refererer til – som ontologi (læren om dialogens vesen) eller dialogens kunnskapsteori. Den franske filosofen Emmanuel Levinas (1906–1995) og den russiske kulturteoretikeren Mikhael Bakhtin (1895–1975) kan være nyttige fordi deres idéverdener åpner i fellesskap opp for både teoretiske og praktiske forståelser av hva som skjer når mennesker (i konflikt) møter hverandre i samtale om det som har hendt. Levinas skriver om «den Annens ansikt», der *ansikt* både blir brukt i en direkte og også en symbolsk betydning. I våre medmenneskers *ansikt* ligger det et vitnesbyrd, et taust uttrykk om vårt og *mitt ansvar* for dem eller ham/henne. Dette ansvaret er ensidig mitt og derfor blir den andre en avgjørende del av meg, av min identitet. Levinas' måte å se på relasjoner mellom mennesker på bryter med en (vestlig) tenkning om identitet som noe enhetlig som dannes en gang for alle inne i hvert enkelt menneske, mener den norske kulturforskeren Asbjørn Årnes (1995). Ideen om *den annens ansikt* skaper en annen forståelse av *jeg* – jeg blir således hele tiden avhengig av, dvs. står i en relasjon til, den eller de som til enhver tid forholder seg til meg eller som jeg forholder meg til. De kan være konkret

tilstedeværende eller være del av mine nære omgivelser, familie, venner, kolleger eller helt fremmede. Var ikke deres, dvs. *den annens* ansikt, ville alt mellom-menneskelig samarbeid gå i oppløsning, betydninger ville miste retning, sett i perspektiv av Levinas.

Den Annens ansikt blir grunnlaget for en nærhetsetisk refleksjon, en jeg-du-filosofi eller dialogfilosofi som gir menneskelig samvær mening og retning og deltakerne en gjensidig avhengig identitet. I en slik (ontologisk) sammenheng er det relevant å snakke om at et fenomen som skal erkjennes som noe, enten er åpent eller skjult.

Levinas utvikler en forståelse av en tredje vei, *sporets*, som finnes i møtet med den Annens ansikt. Dette tredje, «som han innfører i sosial-politisk sammenheng, (med trekk fra romerrettens *tertius interveniens*), som mekler mellom stridende parter og garanterer for rettferdighet» (Årnes 1995:18).

Bakhtin skriver om Dialog som noe langt mer enn samtale mellom forskjellige mennesker. Det er den dialogen, dialogisitet, som alltid ville være en del av selve språket og tanken. Vi har som mennesker både en dialog med oss selv og med det eller de språkene vi snakker eller tenker med (Bakhtin 1996). For Bakhtin er derfor sannhet ikke noe gitt, men en oppgave som utvikles i det dialogiske rommet mellom parter, mellom fortid, nåtid og fremtid, mellom skriftlige og muntlige kilder til virkelighetsbeskrivelsene osv.

Disse to tenkerne har vært medvirkende i å danne en skole i forståelsen av menneskelig handling, kognisjon og kommunikasjon. En slik utvidet forståelse av språk og dialog danner i dag et bredt grunnlag for nye perspektiver på hva vi er og gjør som mennesker. Måter vi uttrykker oss på, betyr langt mer enn *bare* selve ordene vi bruker eller situasjonen vi uttrykker oss i eller om. Begrepet ytring er nyttig i en slik forståelsessammenheng: Vi snakker om at vi uttrykker oss i ytringer, eller tekster, ikke i setninger eller ord, for nettopp å understreke at ord og setninger alltid står i et forhold til andre ord og setninger. Ytringene våre blir skapt og gjenskapt i dialog med tidligere ytringer, i dialog med forventede svar, i dialog med ulike måter å snakke på (sosiale språk) og med overleverte ytringsformer (talesjangre) som grunnlag, dvs. fra fortiden, fra fortidige talere og forfattere (Dysthe 2001: 83).

I den norske og den voksende internasjonale Restorative Justice-litteraturen (se sammendraget), er det særlig ungdomskriminalitet som har

vært utgangspunktet. RJ blir da brukt enten som både forebyggende tiltak (eks. skolemegling, gatemegling), alternativ (i stedet for fengsel, samfunnsstraff osv.) eller supplement (tillegg til straffetiltak som fengsel eller samfunnsstraff osv.) til straffesakskjeden. Men dialog-metodene som benyttes blir i økende grad tilpasset mange ulike sektorer og institusjoner og typer konflikter, slik også IMDi viser til. Ett av flere viktige mål med bruk av dialog, sett fra hjelperes/myndigheters side, er *endring* – spesielt endring hos foreldre eller andre myndighetspersoner i familie/nettverk. I RJ-feltet kan endring være et mål, men behøver ikke være det for at partene kan føle/oppleve at møtet/møtene blir vellykket. Forskning viser at mange får oppreisning ved det å møtes og snakke ut om konflikten. Selv om det nødvendigvis ikke er inngått noen avtale om endring av noe slag, kan endringen skje eller oppleves på ulike måter *under* eller *etter* møtet/møtene. Derfor er det viktig å følge opp parter over tid hvis man skal kunne si noe sikkert om «endring» og evt. hva som er endret: følelser, holdninger, handlinger, synspunkter og perspektiver.

DIALOG SOM METODE

Dialog som metode har blitt «et kjært barn med mange navn» i dagens norske og internasjonale tekster om konflikthåndtering. Andre begreper som brukes er megling og konfliktmegling, dialogmøter, stormøter, conferencing, family group conferencing, VOM (victim offender mediation) osv. Ofte blir *Restorative Justice* brukt som en samlebetegnelse på ulike former for utenomrettslig konflikthåndtering som har som mål en forsoning eller gjenoppretting av relasjoner² mellom partene i konflikt. Men målet behøver ikke å være så omfattende. For partene kan det være tilstrekkelig eller viktig nok at de er enige om at de er uenige. Det utelukker ikke på noen måte at de likevel forsikrer hverandre gjensidig om at konflikten anses som avsluttet, avblåst og ikke skal gjenoppstå. De kan også inngå en avtale om at ingen for eksempel skal hevne seg igjen.

² *Tilgivelse* er et begrep som også av og til brukes og ses som et mål i noen former for konflikthåndtering. Særlig innen religiøse kontekster er dette relevant. *Tilgivelse* er imidlertid, i likhet med *forsoning*, slett ingen betingelse for at partene skal oppleve møtet/meglingen som vellykket. Av og til kan et evt. krav eller mål om tilgivelse virke støtende og mot sin hensikt. Noen handlinger er umulige å tilgi (drap, voldtekt...), og for mange kan tilgivelse være noe som kun en guddommelige makt kan gi.

Dialog-metodene som benyttes særlig i konfliktrådet i Norge og i lignende institusjoner i andre land, blir som oftest forstått som konflikt-håndteringsmetoder som har sin opprinnelse i bl.a. de afrikanske eldsterådene, Maoriene på New Zealand og Nordamerikanske indianergrupper. Det som karakteriserer slik konflikthåndtering er at meglere eller tilretteleggerne har en nøytral rolle og posisjon i forhold til partene og konflikten mellom dem, og at de følger et spesielt rituale. De stiller de samme spørsmålene til alle partene i konflikten etter tur: Hva skjedde? Hvordan hadde du/dere det da? Hvordan har du/dere det nå? Hvordan vil du/dere ha fremtiden?

Vekten legges på følelser og ikke primært på «objektive fakta». Tilretteleggerne/meglerne har fokus på relasjonen mellom partene, og ikke på partene eller på konflikten. Det er utarbeidet gode retningslinjer i en rekke land for hvordan partene forberedes til et møte, ved for eksempel at tilretteleggerne/meglerne henvender seg til partene etter tur og forsikrer seg og partene om at alle føler seg trygge på at møtet ansikt til ansikt vil være nyttig. Det foreligger også klare retningslinjer i det norske konfliktrådet på gode spørsmålsstrategier, konsise skjema for fremgang i møtet, og gode oppfølgingsrutiner for å sikre at for eksempel avtalene som inngås, blir overholdt.

Rollen som tilrettelegger atskiller seg både i teori og praksis fra hjelpe-, straffe-, dømme- eller behandle-rollen. Men i de ulike feltene der konflikter blir håndtert i dag (straffesakskjeden, helsevesenet, barnevernet, familiekontorene osv.), blandes ofte rollene – og også statusene som henholdsvis megler og for eksempel psykolog eller politi³. I Norge har konfliktrådene vært fremtredende i anvendelsen av den mer rendyrkede tilrettelegger/ megler-rollen og -statusen. De skal være legfolk og ikke ha mer formell megler-utdanning enn obligatoriske kurs, ledet av konfliktrådets egne folk. De skal heller ikke være jurister i følge Konfliktrådsloven, men dette er nå i ferd med å oppmykes. I andre land ser dette svært annerledes ut, for eksempel har man

³ Eksempler på slik rolleblanding er politifolk som megler i MIL-prosjektet, Drammensprosjektet og i Prosjektet «Familievold, forsoning og forebygging» ved Konfliktrådet i Sør-Trøndelag, eller ved domsmegling der en dommer dømmer i saker en dag og megler i saker neste dag.

i Danmark en egen masterutdanning i meglings. I Østerrike må meglere ha en treårig høgskoleutdanning på nivå med sosionomstudiet. Noen har meglere internt i institusjonene (fengsel, politikammer, skole) mens andre henter inn meglere utenfra, slik at ikke rollene skal forveksles – sett både fra partenes side og fra meglernes (Vanfraemchen, Aertsen & Willemsens 2010). Om dette medfører fordeler eller ulemper, er et empirisk spørsmål.

Megler-rollen impliserer ofte at det er partene som selv vet best hva som skal til for å få en løsning på konflikten. Det er partene som vet hvordan de vil ha det i fremtiden. Ifølge denne tankegangen ligger kraften til løsning i selve møtet mellom partene. Man mener at det er den som har påført en annen smerte, som kan gi den andre tryggheten tilbake. En slik tilnærming står i mange sammenhenger i kontrast til hjelpe- eller straffe-rollen, der de profesjonelle hjelperne anses å «ta over» eller «stjele» konflikten (Christie 1977). Når konflikten «stjeles», frarøves partene mulighetene til løsning på egne premisser. Erfaringer fra mange land viser at profesjonelle hjelpere ofte undervurderer partenes egne evner og krefter til løsning, og at hjelpere kan være reddere for møter enn partene selv⁴. Ikke minst dreier dette seg om mindreårige. Forskning derimot viser at selv relativt små barn kan ta en viktig rolle i konflikthåndteringen⁵ (Dahl 2007).

En slik konflikthåndteringsmodell utelukker ikke på noen måte at andre offentlige eller private hjelpere som barnevern, familievern, minoritetsarbeidere, politi, religiøse eller lokale politiske ledere osv., blir inkludert i meglingsen, stormøtet eller familiekonferansen. Politiet eller religiøse ledere kan for eksempel gi ekstra trygghet til en eller flere parter ved å håndheve sin myndighet i forhold til vold eller straff.

RJ-modellen utelukker heller ikke «skyttel-megling»: Hvis partene er best tjent med ikke å møtes ansikt til ansikt, kan slike former for kommunikasjon mellom partene gjennom en tredje part også tjene den samme hensikt: håndtering av konflikten slik at partene finner en løsning.

⁴ Se for eksempel temanummer om restorative justice i *British Journal of Community Justice* vol. 2; issue 6,

⁵

[http://www.wvi.org/wvi/wviweb.nsf/272A45E3414F256C882573DB006D5814/\\$file/Small_Feet_Deep_Prints.pdf](http://www.wvi.org/wvi/wviweb.nsf/272A45E3414F256C882573DB006D5814/$file/Small_Feet_Deep_Prints.pdf)

Nøytralitet og fokus på relasjonen betyr ikke at man ikke kan ta utgangspunkt i en av partene, for eksempel ungdommer som står i fare for eller er utsatt for tvang. Mange RJ-prosjekter i ulike land kombineres med annen form for oppfølging i form av ulike hjelpetiltak⁶.

Både innen krisesenterbevegelsen, barnevernet og straffesakskjeden har det vært en uttalt skepsis gjennom de siste 30 årene til utprøving av dialog som metode til konflikthåndtering mellom parter. Men langsomt har det skjedd en holdningsendring, både internasjonalt og nasjonalt. Anbefalinger fra FN, Verdensbanken, EU og Europarådet går ut på at megling/dialogmøter skal være en *rett* for parter i alle slags straffesaker. Dette kravet er basert på forskning og utprøving i mange land⁷.

Konfliktrådsloven er nå oppe til revisjon i Norge. Et utvalg i Justisdepartementet ble nedsatt i 2010 for å se nærmere på dette⁸. Forslaget til lovendringer forelå i juni 2011⁹. Den offentlige debatten om disse lovendringene vil vise veien videre også når det gjelder vårt felt, dialog i tvangsekteskapsaker.

OM VOLD – FAMILIEVOLD, KONFLIKTRÅD OG DIALOG

I vårt samfunn er det aktuelt å snakke om konfliktråd som alternativ eller supplement til strafferettsbehandling blant annet i voldelige konflikter. Vold er et meget aktuelt problem for mange hjelpeinstanser i vårt samfunn, ikke bare de juridiske. I dag erkjenner mange at vold, trusler om vold og påførte

⁶ For eksempel ved Ungdomsstormøtet som er en ny metode i konfliktrådene i håndtering av ungdomskriminalitet i Norge – med nært samarbeid med politi, barnevern, skole, BUP osv.

⁷ Et forskningsprosjekt om holdninger blant fagfolk vedrørende bruk av RJ i saker om vold i nære relasjoner, også seksuelt misbruk av barn, på New Zealand, viser store variasjoner. Fagfolk og myndigheters meninger og holdninger varierte avhengig av om de hadde erfaringer generelt med RJ i straffesaker, og også med andre erfaringer i egen profesjonell posisjon, etniske identitet og syn på strafferettssystemet. For eksempel var minoritetsrepresentantene (Maori og Pacific Islanders) skeptiske til at staten approprierte RJ uten tilpasning til kulturelle verdier (Proietti-Scifoni, G. & Daly, K. 2011 *Contemporary Justice Review*;14;3:269-290).

⁸ <http://www.konfliktraadet.no/no/Blogg/My-Blog/?userId=53&entryId=2865>

⁹

<http://www.regjeringen.no/pages/16716425/PDFS/PRP201020110135000DDDDPDFS.pdf>

skader (psykiske og fysiske), er en viktig grunn til menneskers hjelpebehov. Men det er ikke entydig hva som ligger i «vold» eller «voldelige konflikter».

Den engelske sosialantropologen David Riches hevdet at hvis man skal forsøke å forstå aktørene når det utøves det noen kaller vold og det skal ha krysskulturell anvendbarhet, må man anlegge et perspektiv på voldsbruk som bygger på en idé om *handling* som det som danner råstoff i samfunn (1986). Og siden vold er noe som skjer mellom minst to personer, er det nødvendig at begge perspektiver framstilles, i tillegg til vitnenes. Man kan se på det som noen kaller vold, som en relasjon mellom overgriper, offer og vitner. Denne relasjonen eller den handlingen som skjer mellom partene, blir ikke kalt voldelig før noen foretar en moralsk vurdering av handlingen, relasjonen og konteksten for handlingen. For det er den samme *handlingen* som skjer når en kirurg stikker en (operasjons)kniv i ryggen på en pasient på et operasjonsbord som når en forbipasserende person stikker en kniv i ryggen på en annen på gaten. Det er konteksten, situasjonen og motivet som er ulik.

Men det er ikke alltid så enkelt: diskusjonene som gjentar seg om hendelige uhell på operasjonssaler, når kirurger har stukket feil, og det evt. straffe- og/eller erstatningsansvaret som oppstår, belyser det relative selv i slike situasjoner som man definitivt ikke ville kalt voldelige i utgangspunktet. Og hvis den forbipasserende brukte kniv for å forsvare seg mot noe han oppfattet som livstruende, så ville også diskusjonen oppstå om det var en legitim eller illegitim handling. Det er altså spørsmålet om legitimitet av handlingen som avgjør om den er voldelig eller ikke. Derfor kan spørsmålet om vold være et spørsmål om legitimitet – dvs. moralsk vurdering. Et offer og en gjerningsmann vil ikke alltid være de rette til å si oss om handlingen var moralsk riktig og god eller ikke: En gjerningsmann vil nesten alltid hevde handlingens legitimitet, og mange ofre vil det også: «Jeg fortjente det, han gjorde det for å...til mitt eget beste osv...» (Hydle og Johns 1993), slik kanskje noen ungdommer vil snakke om familiens forsøk på å få ham/henne inn i «folden».

I vår sammenheng vil norske fagfolk kunne sies å være «vitnet», dvs. den som avgjør hvorvidt en handling skal defineres som «vold» eller ikke. I praksis vil mange derfor være indirekte vitner som vurderer om en handling er legitim eller ikke. Det er få som er til stede når det begås voldelige handlinger.

I familievoldssaker kan volden pågå i mange år uten at noen av de nærmeste fatter mistanke. I rettssalen er de fleste som uttaler seg om handlingen, indirekte vitner. Og det vil også stilles spørsmål om hvem som først hadde begått urett, eller om kanskje begge hadde rett i å kalle seg både offer og gjerningsperson(er). Særlig gjelder det i saker hvor hele familien blir truet av sin klan eller religiøse nettverk, og den/de som truer/tvinger et yngre familiemedlem til å gifte seg mot sin vilje, igjen blir truet av noen andre.

«Vitner» kan være de som har sett eller hørte noen fortelle noe. Selve hendelsen som så tolkes, vil ha et tidsforløp der ulike mennesker tolker ulikt avhengig av når i prosessen de kommer til eller får høre om det. Dette kan medføre tvil om hvem som begynte eller hva som var den utløsende faktor for det som siden skjedde. Et spørsmål kan være om det var planlagt vold fra begynnelsen av eller om volden bare var et resultat av svært uheldige omstendigheter? I vårt strafferettssystem er «motiv» for handlingen en faktor som spiller stor rolle. I tvangsekteskapsaker er dette klart i norsk strafferett: det er lovbrudd. Innen en slik sak når frem til politiet, barnevernet, konfliktrådet og andre, er det skjedd mange oversettelsesprosesser. Skyld, ansvar, motiv osv. er sannsynligvis gjennomtenkt, fortolket, forklart og uttalt fra flere parters sider. Hvis saken kommer til konfliktrådet, har partene samtykket i at de vil treffes for å se om de kan komme videre på noen måte eller få en avslutning på konflikten. Tilretteleggerne er trent opp til å ikke forholde seg til en slik tolkningsprosess, men vet at dette er noe partene som regel er svært opptatt av og preget av når de møtes. Tilretteleggerne er opptatt av å overholde *et skjema for møtet (et rituale)*, som de håper vil kunne hjelpe partene til å snakke sammen, til å lytte til hverandre, til å gi hverandre rom for å kunne snakke om egne følelser, og eventuelt til i fellesskap å finne en måte å håndtere konflikten på i tiden som kommer – som begge kan leve med. Tilretteleggerne vet også at idet parter møtes, vil mye kunne endres når det gjelder forståelser av konflikten. Men i saker der det er stor forskjell i makt, innflytelse, andre ressurser, (som mellom foreldre og barn), er og bør man både ha særlig kunnskap og være ytterst varsom i planleggingen av et evt. møte – for å oppfylle de generelle kravene til møter i konfliktrådet. Vi kommer tilbake til dette senere i rapporten.

Gjenopprettende rett i forhold til voldtekt og partnervold har møtt skepsis fra mange hold, ofte forankret i et kjønn (feministisk) maktperspektiv. Disse kritikerne mener at ved store maktforskjeller, kan megling oppleves som press, eller megling kan medføre en overkjøring av den svakere part (se for eksempel Ericsson 1990, Dullum 1996). Man er også skeptisk til megling som sikter mot forsoning eller tilgivelse. Men dette er ikke noe mål i for eksempel konfliktrådet. En annen innvending er at en megler bør være profesjonell for å kunne hjelpe kvinnen som er den svake part. Tilhengere av legmannsmegling ved vold i nære relasjoner mener på sin side at profesjonelle meglere, kan komme til å svekke kvinners egen posisjon i konflikthåndteringen. Kvinner representeres ved talsmenn i stedet for selv å komme til orde, hvis det er det de ønsker og kan. En konflikt kan låses fast, med tilhørende angst og frykt for represalier og manglende muligheter for oppreisning. Særlig rammer dette kvinner som har felles barn med en overgriper: «Jeg er jo ikke tjent med at mine barn vokser opp med en far i fengsel – det jeg er tjent med er en far til mine barn som holder fred,» sa en kvinne etter erfaringer med både besøksforbud og hele straffesakskjedens apparat. En straffesakhåndtering handler om statens oppgjør med gjerningsmannen, der ofrene er påtalemyndighetens vitner. Men denne saksgangen utelukker ikke et direkte møte mellom partene på andre premisser enn de strafferettslige, slik EU, Europarådet, FN og Verdensbanken, anbefaler.

Eksempler på at tenkningen om meglerrollen er på gli, finner man i to forsøk i Konfliktrådene i Oslo og Akershus og i Østfold 2010–2011. Forsøkene er ledd i Vendepunkt, Regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2008–2011. Tiltak 22 og 23 i Vendepunkt, «*Utprøving av frivillig bruk av tilrettelagte samtaler i saker der det er ilagt besøksforbud*» og «*Tilbud om tilrettelagt dialog i regi av konfliktrådet i saker som handler om vold i nære relasjoner på egnet tidspunkt i straffesakskjeden*» ser ut til å ha gitt et bredt erfaringsgrunnlag. Prosjektbeskrivelsene omhandler også en spesiell skolering av tilretteleggerne i forsøkene. De skal «gis kompetanse og oppfølging som trygghet». Det foreslås at tilretteleggerne bl.a. skal få kurs fra Alternativ til

Vold, ATV. I halvårsrapportene¹⁰ fremgår det at tilretteleggerne har hatt en kursdag rundt temaet vold i nære relasjoner med fokus på sikkerhet og på barn som vitne til vold. De skal også gjennomføre et tredagers kurs om vold, offerperspektiv, tilrettelagte samtaler, traumatiserte mennesker, voldsutøver, det lokale hjelpeapparatet, sekundærutsatte (barn), med mer. Det fremgår at tilretteleggerne skal være atskillig mer involvert enn det som er vanlig i konfliktrådssaker med beskyttelse og sikkerhet: hindre gjentakelse av overgrep fra voldsutøveren, ivareta fornærmede og voldsutøver i et videre perspektiv, ivareta sekundærutsatte og hindre videre traumatisering. Det understrekes at tilretteleggerne får en annen rolle, og trenger mer ekspertise, enn i vanlige konfliktrådssaker. Det viser seg også at det er nødvendig med ekstra skoling om det lokale hjelpeapparatet, slik at de vet hvem de skal samarbeide med i den enkelte sak.

Når det gjelder vold i nære relasjoner (primært partnervold), oppsummerer den østerrikske kriminologen Christa Pelikan mangeårige prosjekterfaringer fra både Østerrike og fra andre land (f.eks. Sør-Afrika, Finland) i en oversiktsartikkel (Pelikan 2010). Resultatene viser til at en overveiende andel av kvinner i større grad opplevde å gå styrket ut av møtet, og at møtet bidro til at gjerningsmenn tok ansvar for volden.

Gjenopprettende rett ses i dag også som en viktig metode i annen volds- og kriminalitetsforebygging, både primært (for eksemple i ungdomsgjenger) og sekundært (der skaden allerede er skjedd). Begrepet og metoden går igjen i Regjeringens handlingsplan mot kriminalitet (Gode Krefter) (2009).

RITUALER I STRAFFERETTEN OG KONFLIKTRÅDET

Ritualer viser folk hvem de er, hva de betyr og også hva slags samfunn de skaper og er deltakere i (Bell 1992). Et rituale kan ses som en sekvens av ekspressive, regelbundne handlinger. Ritualer er både verdslige og religiøse. De er symbolske handlinger som forbinder det forståelige og synlige med det skjulte, uforklarlige, uforståelige. Ritualer er sentrale i forståelsen av hvordan mennesker skaper og forstår sine egne samfunn. Både religiøse og verdslige

¹⁰ Halvårsrapport 2010 og 2011. Tiltak 22 i regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner. Konfliktrådet i Oslo og Akershus; Halvårsrapport 2010 og 2011. Tilrettelagt dialog i saker som handler om vold i nære relasjoner. Konfliktrådet i Østfold.

ritualer er ekspressive handlinger som mennesker deler, som de ofte utfører uten å stille spørsmål, og som har som mål å opprettholde og gjenvinne orden, samt avverge trusler.

Konfliktrådsprosessen sett som *rituale* kan deles i fire faser:

1. erkjennelse av et brudd (for eksempel i form av en forbrytelse eller krangel/konflikt) i vanlige, normregulerte relasjoner mellom folk
2. en fase av stigende krise som fører til bred deltagelse på hver side av bruddet, (for eksempel konflikt/kriminell handling/krangel/ikke-kommunikasjon), i form av anmeldelse og politietterforskning og oversendelse av saken til konfliktrådet
3. gjenopprettende/erstattende handlinger fra det formelle, konfliktrådet – et offentlig organisert, men privat møte («forestilling»): dialogen(e) eller meglingen(e)
4. gjenopprettelse av den sosiale orden i gruppen eller en endelig erkjennelse og legitimering av den uopprettelige splittelsen i gruppen i form av en avtale om atskillelse eller forsoning, erstatning, unnskyldning.

Et konfliktrådsrituale kan ses i lys av *strafferettsprosessen*, som også kan beskrives som et rituale i fire faser:

1. erkjennelse av et brudd (for eksempel i form av en forbrytelse) i vanlige, normregulerte relasjoner mellom folk
2. en fase av stigende krise som fører til bred deltagelse på hver side av bruddet, (for eksempel konflikt/kriminell handling), i form av varetekt, etterforskning og forberedelse til hovedforhandling
3. gjenopprettende/erstattende handlinger fra det formelle, juridiske apparatet – en offentlig «forestilling»: hovedforhandling(ene)
4. gjenopprettelse av den sosiale orden i gruppen eller en endelig erkjennelse og legitimering av den uopprettelige splittelsen i gruppen

Den generelle kritikken mot konfliktrådsritualet kan ses som tredelt:

1. Det er ikke nok at to parter gjør opp seg imellom som en privatsak. Da tas det ikke hensyn til samfunnets behov for allmennpreven- sjon. Hele samfunnet, allmennheten, må lære at slike handlinger er straffbare – og gjerningspersonen må straffes – for at det ikke skal gjenta seg.
2. Faren for manglende rettssikkerhet *både* for offer og gjernings- mann. Det personlige oppgjøret kan bli urettferdig, tilfeldig og ukontrollerbart.
3. Det er *en* sannhet om det som har skjedd, den må søkes av en upartisk tredjeinstans og bringes frem til allmenn læring.

Den generelle kritikken mot strafferettsritualet kan også ses som tredelt:

1. Lokalsamfunnets behov for gjenopprettelse og styrking av lokale krefter blir ikke ivaretatt.
2. Fengsel bidrar ikke til gjerningsmenns rehabilitering, tvert imot, de foretar nye kriminelle handlinger.
3. Ofrene får ikke emosjonell støtte og styrking eller oppreisning av egenverd og selvtillit.

I saker om tvangsekteskap er «strikkeeffekten», at den unge flytter tilbake til hjemmet uten at situasjonen er sikret, en del av dette tredje punktet.

DIALOG ELLER MØTER/MEGLING

Det er politiet og påtalemyndigheten som regulerer adgangen til strafferetten, mens enhver kan ta kontakt med konfliktrådet for å få hjelp til å løse en konflikt. Parter i konflikten må samtykke til at konflikten søkes løst ved hjelp av møte i konfliktrådet. Tilretteleggerens rolle er nøytral og underlagt taushetsplikt. Partene må møte frem til samtale, (og i økende grad hver for seg) til formøter, og evt. til selve møtet/møtene/stormøtet hvor man møter den/de andre partene. Det er partene som avgjør om avtale skal inngås. Men tilretteleggere kan også avgjøre i løpet av formøte-tiden at de ikke vil anbefale partene å møtes, eller at de selv ikke kan ta ansvar for selve møtet, av sikkerhetshensyn.

Dialog i konfliktrådet skiller seg fra konfliktløsning i domstolene hvor det ofte handler om å få rett og vinne over den andre parten. I konfliktrådet søker man ved dialog å nå inn til kjernen i konflikten, slik at partene i større grad forstår hverandres handlinger eller synspunkter på konflikten. Det dømmes ikke riktig eller galt i konflikten, men partene hjelpes til selv å finne løsninger.

TILRETTELEGGGERENS/MEGLERENS ROLLER

Tilretteleggerens/meglerens status og roller i det norske konfliktrådet er en viktig diskusjon som går igjen i alle lokale meglersamlinger (som er obligatoriske to ganger i året). Selv om statusen er «leg», er eller har de fleste meglere vært i jobb, har en yrkesaktiv bakgrunn som alt fra sauebonde til professor i et eller annet fag. Mange meglere kommer fra helse- og sosial eller skolesektoren. Poenget er at det er ikke noen yrkesrolle de skal utøve. «En legmann i denne sammenhengen er et godt kvalifisert medmenneske,» sa en opplæringsleder. Deres status er lokalsamfunnets representant for den rimelige og sunne fornuft og en utøver av det loven og forskriftene pålegger dem.

Rollen som tilrettelegger er mangfoldig: man skal være tillitsvekkende, reflekterende, lyttende, strukturerende, fremtidsrettet, løsningsfokuset, rolig, kreativ, positiv, åpen, tålmodig, analyserende, autoritativ, tolerant og empatisk. Dette trenes det på i rollespill, og også i regelmessig, oppfølgende veiledning etter formøter eller dialogmøte. Fokus er hvordan skape en trygg og rolig atmosfære i møtet og hvordan bidra til at partene får eller opprettholder et eierforhold til konflikten.

I lys av Bakhtin og Levinas kan vi se tilretteleggeren/megleren (enten det er en eller flere) som en utenforstående stemme som kommer inn i dialogen og bidrar til å gi partene en ny og annerledes samklang. Denne stemmens etiske begrunnelse for deltakelse er bevisst og uttalt: å skape fred og forsoning mellom partene og å styrke mellommenneskelig toleranse og forståelse og derved lokalsamfunnets evne til solidaritet og samhold, dvs. styrke nettverk mellom mennesker.

Dette er ikke en dømmende eller formanende rolle. Tilretteleggeren/megleren har ulike roller som formidler, mellom-mann/kvinne og oversetter.

Den amerikanske antropologen Charlotte Seymor-Smith definerer megling, *mediation*, som følgende:

Mediation, an important mechanism of conflict resolution or dispute settlement, is the intervention of a third party not involved in the dispute, who may be of a high status to the parties to the dispute, or perhaps a low status 'outsider' who may be regarded as a suitable mechanism neutral go-between. Mediation is a common mechanism of dispute settlement in societies with systems of formal legal authority which are not well-developed (1996:187).

I noen samfunn er tilretteleggerens/meglerens status høy, i andre lav. I det norske konfliktrådet er de «vanlige, lokale folk». Den formelle utdanningen til dette vervet er og skal være svært kort, et fire dagers kurs, med regelmessig oppfølging fra konfliktrådslederne. Sammenliknet med strafferettsjurister har meglere i konfliktrådet en klart lav formell (og også som regel uformell) status, og det er også meningen: De er ikke formelt utdannet til «megler», har ingen «meglerprofesjon» og får ingen egentlig lønn, kun en lav godtgjøring for arbeidet.

I andre samfunn har meglere en høy status. I mange afrikanske og asiatiske stamme- og klansamfunn er det eldsterådet som megler og som også, hvis det trengs, dømmer. I disse samfunnene er det altså samfunnets overhoder som megler, slik vi på flere måter kan sammenlikne med den norske offisielle fredsmeglingen i Israel og Sri Lanka der regjeringsmedlemmer foretar meglingen eller delegerer den til sine medarbeidere. Den norske konfliktråds-ideologien, derimot, er preget av en form for kritisk tenkning, at de profesjonelle styrer livsområder for «vanlige folk». Konfliktrådet gjenspeiler et budskap om «makten tilbake til folket», styrking av lokalsamfunnet og gamle norske idealer om lokaldemokrati.

En kortfattet og skjematisk fremstilling av konfliktrådet og strafferetten kan belyses på følgende måter¹¹:

¹¹ En mer utførlig gjennomgang av dette temaet finnes i boka «Ansikt til ansikt. Konfliktrådsmegling mellom gjerningsperson og offer i voldssaker» (Hasund & Hydle 2007).

Strafferettsprosesser er offentlige. De formidler sentrale forestillinger om «motiv» og «lidelse», bidrar til et kulturperspektiv på vold og derved moral og gir innsikt i hvordan vi skaper og organiserer vårt samfunn. Noen sentrale forutsetninger for strafferettsprosessen er:

- lovbrytere må straffes
- ofre og lovbytere må behandles som motstandere
- ofre ønsker at lovbytere skal straffes
- ofre har nytte av at lovbytere straffes
- å tilfredsstille ofres behov er ikke sentralt i strafferettsprosessen
- dommere avgjør hva som er best for deres ofre og lovbytere

Konfliktrådsprosesser kontrasterer slike kjennetegn og forutsetninger:

- lovbytere kan akseptere ansvaret for sine kriminelle handlinger
- lovbytere og lokalsamfunnet kan bli enige i skaden som er forvoldt ofret/ofrene
- muligheten for forsoning er stor ved ett eller flere direkte møter/samhandling mellom ofre og lovbytere
- reparasjon av skaden kan gis av lovbyteren til offeret og oppleves som en viktig del av oppreisningen for ofrene
- lovbyterne blir ikke straffet av staten, men det å møte offeret kan være verre straff enn fengsel. Lovbytere kan støttes til å reparere den skaden som er forvoldt og til å søke hjelp for sine problemer.

Konfliktrådsprosesser er basert på følgende sentrale erkjennelser:

- det eksisterer alternativ til vold – både den private og den offentlige¹²
- konflikter og konflikthåndtering er kulturelle fenomener

Men arbeidet for eksempel med revisjon av konfliktrådsloven og nye former for håndtering av ungdomskriminalitet, tyder på at våre myndigheter i langt større grad enn før ser *parallell-behandling* av saker som ønskelig. Nyere forskning og mange erfaringer fra ulike land tyder på at *både* straffeprosess og dialog er bedre for både gjerningspersoner og ofre.

¹² Man kan under offentlig vold tenke seg den tvang som utøves av offentlighetens, dvs. statens legitime utøvere av tvang: det psykiske helsevern, politiet og militæret. Det er de tre offentlig institusjonene som har legitim rett til å tvinge mennesker.

Dialog og megling i «tvangsekteskapsfeltet»¹³

Megling har også vært et tema i «tvangsekteskapsfeltet», men lenge var debatten overfladisk og preget av polariserte posisjoner. Spørsmålet om megling ble særlig tematisert i kontrast til brudd, altså tilfeller der en ung kvinne eller mann får hjelp til å bryte med familien. Enkelt sagt har argumenter *for* megling ofte blitt formulert eller oppfattet som argumenter *mot* brudd. Denne polariseringen må ses i lys av en bredere debatt omkring storsamfunnets håndtering av vold og overgrep i etniske minoritetsfamilier. Der noen kritikere hevdet at storsamfunnet griper for mye inn (ved for eksempel å tilskynde brudd, eventuelt omsorgsovertakelse), hevdet andre at hjelpeapparatet har vært for passive (ved å ha høyere terskel for å gripe inn). Noen har ment at megling, familieråd og stormøter er særlig egnet i familier med bakgrunn fra kollektivistiske kulturer, fordi individet har så sterk forankring i fellesskapet. Andre har ment snarere tvert imot, at megling i slike kontekster vil være det samme som å megle kvinnen eller barnet tilbake til undertrykking. Fra dette ståstedet vil man vektlegge at dette er familier der kollektive beslutninger brukes til å kontrollere individet. I dette perspektivet kan et familieråd til forveksling ligne en slektsdomstol. Flere av skeptikerne fremhevet straffesakssporet som et bedre, og nødvendig, svar på slike overgrep/konflikter.

I dag ser vi imidlertid flere tendenser til at denne polariseringsrammen er forlatt til fordel for mer nyanserte synspunkter på dialog som metode i saker om æresrelatert vold i nære relasjoner. Dette skyldes dels at flere aktører/faggrupper er kommet til og at saksfeltet er blitt bredere. Ikke minst er det et sterkere ønske om å komme tidlig inn i saker for å forhindre at konflikter eskalerer. Men den nye omdreiningen i debatten om dialog skyldes kanskje særlig erfaringer med at brudd ikke alltid er en tilstrekkelig løsning. I flere tilfeller flytter den unge hjem igjen uten at forholdene i familien har bedret seg; snarere tvert imot. Dette har skapt frustrasjon hos hjelperne, men også ansporing til å tenke annerledes omkring forholdet mellom brudd og dialog.

¹³ Vi tenker på det felt av kunnskap, tiltak og virksomhet som så langt har blitt betegnet med begrepet tvangsekteskap, men der begrepet æresrelatert vold er stadig mer i bruk. Dette er offentlig definert som en form for vold i nære relasjoner.

Stadig flere aktører i feltet har etterlyst metoder og tiltak som tar familien, og eventuelt andre i slektas og den unges nettverk, med i løsningsrepertoaret. Og stadig flere prøver ut slike metoder. Hos disse aktørene er det – som vi snart skal se – særlig hensynet til den unge som står sentralt, men familiens behov for og rett til bistand er også med i argumentasjonen. Det har med andre ord på kort tid vokst fram en debatt og forsøksvirksomhet som viser at dialog som metode både er etterspurt og praktiseres ad hoc i flere sammenhenger. Samtidig eksisterer det stor usikkerhet, særlig knyttet til trusselvurderinger og sikkerhet, men også mer generelt til hva dialog som metode er og kan være i disse sakene.

Kort sagt er det nå både behov for og et tilstrekkelig grunnlag til å systematisere erfaringer, synspunkter og argumenter rundt dialog som metode. Forhåpentlig vil denne rapporten bidra til en mer relevant og nyansert debatt, inklusive en mer kvalifisert uenighet.

Kontroversen rundt megling i tvangsekteskapsfeltet er åpenbart beslektet med mainstream debatt om bruk av gjenopprettende rett i forhold til annen vold i nære relasjoner. Så langt er det imidlertid påfallende hvor lite kontakt som har vært mellom feltene i norsk sammenheng. Debatten om bruk av dialog/megling i tvangsekteskapsaker har i liten grad vært informert av eller relatert til diskusjonen og kunnskapen om bruk av tilrettelagte samtaler i saker om partnervold og voldtekt. I RJ-feltet har man på sin side hatt økende fokus på å rekruttere meglere med minoritetsbakgrunn. Det har vært mindre oppmerksomhet på hvilke utfordringer et økende kulturelt og religiøst mangfold representerer for selve meglingsmetoden og -tenkningen. En viss interesse for såkalt tverrkulturell megling kan spores (Hareide 2006, Nordhelle 2007, se også Albrecht 2010), men her har kjønnspektivet og vold i nære relasjoner vært mindre fremtredende.

Heller ikke internasjonalt er det gjort mange forsøk på å diskutere gjenopprettende rett i familievoldssaker i lys av både kjønn og etnisk bakgrunn. Her skal vi kort referere to bidrag. Angela Nancarrow (2006) har undersøkt australske kvinners holdninger til bruk av gjenopprettende rett i saker om vold i nære relasjoner.¹⁴ Hun finner at kvinner med urbefolk-

¹⁴ Fremstillingen i de to neste avsnittene er en revidert utgave av Solveig Laugeruds bidrag til en artikkel som hun og Anja Bredal arbeider med. Vi vil takke Laugerud for at vi får lov til å bruke dette materialet.

ningsbakgrunn er langt mer positive enn kvinner med majoritetsbakgrunn. Førstnevnte kvinner mener RJ sikrer løsninger som er forankret i minoritetsgruppa de tilhører, i motsetning til konflikthåndtering i regi av rettsvesenet som er dominert av majoritetsbefolkningen. Majoritetskvinnene er negative fordi de frykter kvinnen vil bli satt i en utsatt posisjon, og at volden blir bagatellisert og privatisert. Denne uenigheten forklarer Nancarrow ut fra skillet mellom offentlig og privat, hvor den vestlige kvinnebevegelsen nettopp har jobbet mot privatisering av volden og for offentlig/statlig ansvar og eierskap. I motsetning til Christie (1977) som så på staten som en «konflikttyv», mente kvinnebevegelsen at staten hadde sveket kvinnene ved ikke å beskytte dem mot vold i nære relasjoner. Urbefolkningskvinnene i Nancarrows studie argumenterte imidlertid for at gjenopprettende rett i regi av urbefolkningsgruppa representerte en mer relevant offentlighet enn det statlige rettssystemet, som for dem representerer overgrep og diskriminering. Den kollektive dimensjonen i RJ sikret *både* offentlig eierskap og styrking av egen gruppe, mente de. Videre skilte kvinnene seg fra hverandre ved at majoritetskvinnene så ansvarliggjøring av overgriper som viktigst, mens kvinnene fra urbefolkningen vektla det å påvirke «nærmiljøet» («community») ved å fordømme vold.

I en amerikansk sammenheng tar Rashmi Goel (2005) for seg argumentet om at RJ er spesielt godt egnet for innvandrede sørasiatiske kvinner fordi metoden vektlegger opprettholdelse og styrking av samhold i familien og nettverket. Goel mener at nettopp fordi dette er viktige verdier i sørasiatiske kulturer, risikerer RJ å svikte disse kvinnene. I sin argumentasjon påpeker Goel at RJ bygger på en kritikk av det vestlige, individualiserte samfunnet. En viktig målsetting er å styrke fellesskapsløsninger. Når det gjelder kvinner med bakgrunn fra Sør-Asia, er imidlertid behovet motsatt, ifølge Goel. Disse kvinnene er generelt ikke individualistiske og selvsentrerte, sier hun. Tvert i mot er de kjent for å lide i stillhet og ofre seg for andre ved å sette familiens behov i sentrum. De trenger derfor ikke å bli «dyttet» ytterligere i retning av kollektivistiske løsninger, men tvert imot trengs det konflikthåndteringsopplegg som sikrer deres individuelle rettigheter og «drar» dem i motsatt retning; mot uavhengighet.

3 Undersøkellesdesign

Problemstillinger

IMDi har trukket opp tre overordnede problemstillinger som gjengis i sin helhet her.

- a) Hva finnes av kunnskap i form av forskningsrapporter og andre rapporter, bøker og annen skriftlig dokumentasjon om dialog i arbeid mot æresrelatert vold i Norge og Europa?
- b) Hvilke instanser i det norske samfunn har erfaring med dialog som metode i arbeid med konkrete saker der personen har vært utsatt for æresrelatert vold, kontroll og tvangsekteskap, og hva går deres erfaringer ut på?
- c) Hvilke anbefalinger til henholdsvis politi, barnevern, familievern, skole, m.fl., kan man komme med på bakgrunn av punkt a) og b)?

Vårt materiale er for begrenset til å kartlegge mønstre i ulike yrkesgruppers eller instansers forståelse av dialog og meglings. Vi har derfor valgt å fokusere på utfordringer og dilemmaer som opptrer på tvers av instanser, samtidig som vi der det er mulig antyder hva som er spesifikt for den enkelte instans. IMDi ønsket at saker om religiøse ekteskap skulle gis fokus i studien. Det viste seg at våre informanter hadde hatt begrenset befatning med slike saker, og vi har derfor kun delvis kunnet imøtekomme dette ønsket.

Metoder og analyse

Vi har benyttet ulike skriftlige og muntlige kilder til å belyse problemstillingene i dette prosjektet. Vi mente at kvalitative intervjuer var den mest hensiktsmessige måten å samle inn praksiserfaringer på, særlig når dialogtemaet i liten grad er beskrevet fra før. Vi har gjennomført vel femten slike intervjuer med medarbeidere i IMDi, konfliktrådene, familiekontorene, barnevernet, Drammen kommune, samt relevante frivillige organisasjoner. De fleste har vært ansikt-til-ansikt-intervjuer, men noen få har av praktiske

grunner blitt foretatt på telefon. I intervjuene har vi bedt informanten om å beskrive forløpet i utvalgte case/saker forholdsvis inngående. Videre har vi ønsket å få del i informantens refleksjoner rundt dilemmaer og utfordringer i arbeidet med dialog.

I tillegg har vi hatt kortere samtaler med ulike ressurspersoner, og vår referansegruppe med representanter fra Kompetanseteamet og konfliktrådet i Oslo og Akershus har bidratt med verdifulle opplysninger og refleksjoner. Vi har også deltatt i relevante seminarer i prosjektperioden.

Videre har vi samlet inn og gjennomgått tilgjengelige skriftlige kilder i form av rapporter, artikler og bøker. Det viser seg å være vanskelig å finne dokumentasjon på bruk av dialog som metode i dette saksfeltet, men enkelte relevante kilder fra de nordiske land presenteres i neste kapittel. Litteratursøk og forespørsler til utvalgte ressurspersoner har ikke bidratt med kunnskap om tilsvarende tiltak i andre europeiske land eller USA.¹⁵

Den korte prosjektiden har ikke gitt noen mulighet for annet enn en avgrenset tilnærming til materialet vårt. Vi har først og fremst brukt en begrenset case-analyse av de sakene som våre informanter har formidlet til oss, de fleste muntlig, men noen også skriftlig. Sakene vi har gjengitt er de som har fremkommet som best egnet til å belyse bredden i erfaringer og utfordringer. Case-analyse er en metode som diskuteres i ulike samfunnsvitenskapelige retninger, og brukes både i antropologi og sosiologi – som er våre to faglige ståsteder. Max Gluckman, en av grunnleggerne av Manchester-skolen innen antropologi, skriver betegnende om metoden:

Clearly one good case can illuminate the working of a social system in a way that a series of morphological statements cannot achieve (1961:9)

¹⁵ Databasene fra 1) European Forum for Restorative Justice (www.euforum.com) i Belgia; 2) Prison fellowship international Center for Justice and Reconciliation (www.restorativejustice.org) i USA; 3) International Institute of Restorative Practices (www.iirp.com) i USA/Storbritannia, har ikke litteratur eller informasjon på tvangs-ekteskap og dialog. Vi har konsultert det (fra 2002 – 2006) EU finansierte nettverket COST Action 21 – Restorative Justice Development in Europe (31 land); samt samarbeidspartnere i USA som er forskere innen RJ og sosialfeltet uten å finne prosjekter eller relevant litteratur. Vi har ikke hatt mulighet til å samle inn kunnskap på prosjekt- og tiltaksnivå i bredere forstand.

Vi skulle gjerne hatt tid til å følge noen enkeltsaker som spissformulerer de tema og underproblemstillingene som er satt opp i utlysningen. Noen slike saker dukket opp i prosjektiden, men samlet sett tre månedsverk på dette prosjektet tillot dessverre ikke dette. Vi vil imidlertid anbefale at vår pilotstudie følges opp av mer dyptpløyende case-studier, der også de øvrige involvertes perspektiver inkluderes (se kapittel 7).

4 Kunnskap om dialog i arbeid mot æresrelatert vold i Norden

Her presenteres dels de ulike prosjektene og tiltakene mot æresrelatert vold der det brukes dialog i Norge. Fremstillingen er hovedsakelig basert på skriftlige kilder. Dels presenteres et begrenset skriftlig materiale fra de øvrige nordiske land.

Norge

Kompetanseteamet mot tvangsekteskap er et tverrfaglig, nasjonalt team ledet av IMDi, med øvrige medlemmer fra henholdsvis Utlendingsdirektoratet (UDI), Politidirektoratet (POD) og Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir). IMDi utga i 2008 publikasjonen «*Arbeid med tvangsekteskap – en veileder*» basert på Kompetanseteamets erfaringer på det tidspunkt¹⁶. Denne veilederen omtales av flere av våre informanter som veldig nyttig. Noen har også anbefalt den til andre, for eksempel lokale barnevernkontor. I seksjonen «Kontakt med familien» (s. 72–75), kommuniseres betydelig skepsis til megling, i betydningen «forhandling»: «En kan ikke forhandle om straffbare handlinger». Det opplyses at man har «erfart at hva familien sier og lover i en slik prosess, ikke nødvendigvis overholdes i etterkant». Videre at: «Mekling kan heller ikke gjenopprette en families ære. Derfor er sannsynligheten liten for at et slikt tiltak vil gi et godt utfall i familier der ære står i sentrum».

Derimot er veilederen mer positiv til «dialogmøter»:

Til forskjell fra mekling kan imidlertid et dialogmøte, der ungdommen og familien møtes for samtale med hjelpeapparatet til stede, være en mulighet. Et dialogmøte skal kun finne sted hvis sikkerheten

16

http://www.imdi.no/Documents/BrosjyrerHefterHaandbok/Arbeid_mot_tvangsekteskap_nett.pdf

er god nok til at dette er forsvarlig å gjennomføre. En dialog forutsetter imidlertid at dette er noe den unge ønsker.

Det gis detaljerte råd til hvordan et slikt møte bør gjennomføres, og hvordan man bør forstå reaksjoner fra familien. Dette er formulert som «Familiens strategier i samtalen». Tekstsjangeren bærer et klart preg av mistenkeliggjøring av og advarsler mot familiens (onde) hensikter og fremgangsmåter for å lure og villedde norske (naive) myndigheter/hjelpere. Overordnet i teksten er beskyttelsen, både den fysiske og den mentale, av den unge. Opplegget for dialogmøter likner til forveksling på stormøte-metoden i konfliktrådet.

IMDi har for øvrig erfart at relativt mange elever oppsøker *minoritetsrådgiver* fordi de er utsatt for kontroll både på skolen, på fritiden og hjemme – en type kontroll som handler om at familien og miljøet passer på at jenta/gutten oppfører seg i tråd med deres normer for ærbarhet. Det er et rom for dialog i disse sakene, som minoritetsrådgiverne har fått mer erfaring med i senere år.

Foreldresamarbeid er et av satsningsområdene i minoritetsrådgivernes arbeid mot tvangsekteskap ved de skolene der de er utplassert. IMDi's erfaring er at det forebyggende arbeidet mot tvangsekteskap må starte tidlig og at grunnlaget for et godt foreldresamarbeid må legges i barnehagen og i grunnskolen (IMDi 2011¹⁷).

Minoritetsrådgiverne fungerer som et forebyggende lavterskeltilbud ved at de forsøker å få i gang kommunikasjon mellom skolen, eleven og foreldre/foresatte ved mistanke om forestående tvangsgiftemål. I alvorlige saker råder IMDi til at minoritetsrådgiverne overlater saken til barnevern og/eller politi og det er disse instansene som overtar ansvaret for dialog med foreldrene/de foresatte.

I IMDi's nettbaserte kunnskapsbase, under overskriften «Samarbeid, kompetanse og koordinering i *tvangsekteskapsaker*»,¹⁸ skisseres et godt

17

<http://www.imdi.no/no/Kunnskapsbasen/Innholdstyper/Erfaring/2010/Foreldresamarbeid-om-forebygging-av-tvangsekteskap---IMDis-erfaringer/>

¹⁸ <http://www.imdi.no/no/Kunnskapsbasen/Innholdstyper/Erfaring/2010/Samarbeid-kompetanse-og-koordinering-i-tvangsekteskapsaker-/>

eksempel på at dialog som utvikles i samarbeid mellom flere offentlige instanser og familien, nytter:

Når dialog fører frem:

Jente 16 år fra Midt-Østen fortalte saksbehandler i barneverntjenesten at hun var blitt forlovet og at hun opplevde forloveden som svært kontrollerende og truende. I denne saken var barnevernet allerede inne i familien fra før. Saksbehandler i barnevernet tok kontakt med minoritetsrådgiver og ba om råd og veiledning.

Minoritetsrådgiver, MR, mistenker at dette dreier seg om et religiøst inngått ekteskap, ikke «bare en forlovelse». I samtaler med jenta spør MR blant annet om hvordan «forlovelsen» foregikk, hvor og hvem som var til stede osv. MR får bekreftet sine mistanker og det kommer frem at paret hadde blitt religiøst viet av en imam i Norge. Jenta er i stor konflikt med foreldrene fordi hun ønsker å bryte ut av ekteskapet. Saken blir akutt når jenta overhører far si til ektemannen på telefon at han kan gjøre hva han vil med henne, til og med drepe henne om han ønsker det. Dagen etter kontakter jenta barneverntjenesten og hun tas ut av hjemmet og akutt plasseres etter §4:12. Saken blir samtidig meldt til politiet som setter i gang etterforskning. I samtaler med barnevernet sier jenta at hun måtte inngå dette religiøse ekteskapet på grunn av namus (ære) og at hun følte seg presset til å gifte seg for å opprette æren til familien. Foreldrene sier noe annet.

I denne saken samarbeidet flere. Det ble opprettet en ansvarsgruppe bestående av barnevernet, BUFETAT (de som hadde ansvaret for jentas plassering) politiet og MR (skolen). Politiet hadde dialog med foreldrene og fortalte dem at det er deres ansvar å sørge for å få det religiøse ekteskapet oppløst. Barnevernet foretar sine undersøkelser i forhold til sitt mandat og via barnevernet blir MR bedt om å ha samtaler både med jenta selv og foreldrene. MR veileder også saksbehandler i barnevernet og snakker med politiet via barnevernet. Alle samtalene som MR har skjer «på oppdrag» fra barnevernet. Det er barnevernet og politiet som eier saken. Politisaken løser seg ved at det religiøst inngåtte ekteskapet oppløses ved hjelp av en imam. Dette skjer med både politiet, barnevernet og familien til stede. Straffesaken mot foreldrene og forloveden henlegges på grunn av

bevisets stilling. Jenta ble plassert utenfor hjemmet og senere tilbakeført.

Minoritetsrådgivers refleksjon:

Lærdommen i denne saken er at «den beste løsningen» ikke alltid er straffeforfølgelse. I denne saken klarte man å hjelpe familien til å finne en god løsning der ingen tapte ansikt. Politiets og barnevernets felles innsats med å få til en dialog med familien førte frem. Myndighetene fikk foreldrene til å innse at de hadde gjort noe feil og de ønsket selv å rette opp dette. Vi ser at de fleste ungdommer ikke ønsker å bryte helt med familiene sine, og at mange også drar tilbake til familien, noen ganger som følge av sterkt press. Etter et brudd hvor vi også har å gjøre med tap av ære, er dette ikke nødvendigvis en god løsning. I denne saken klarte man å få det religiøse ekteskapet oppløst på en måte som vil kunne bidra til å gjøre en fremtidig gjenforening med familien lettere. I alvorlige saker som denne, er det avgjørende at man sørger for den utsattes sikkerhet før man går i dialog om avtaler og liknende. Det må alltid være politiet og barnevernet som sørger for dialogen.

Vi har gjengitt denne saken i sin helhet fordi det både illustrerer IMDi's syn generelt, samt minoritetsrådgivernes rolle i en sak om tvangsekteskap. Men saken illustrerer også den dobbelte utfordringen som ligger i enkelte minoritetsgruppers mulighet til å inngå ekteskap, ikke bare sivilt, som i det norske samfunnet, men også religiøst. Religiøst inngåtte ekteskap fungerer for enkelte grupper som minst like gyldige som sivilrettslig inngåtte ekteskap i rammen av norsk ekteskapslovgivning. Dette byr på utfordringer for de som skal gripe inn i saker om tvangsekteskap, både når det gjelder konkret kunnskap og kompetanse, men også i forhold til det som kan kalles kultursensitivitet. Vi tar opp dette temaet igjen i kapittel 6.

Konfliktrådene håndterer som nevnt vold i nære relasjoner i sitt arbeid med tilrettelagte samtaler og konfliktmeglning. Sentrale prinsipper og fremgangsmåter i dette arbeidet er allerede beskrevet. Her vil vi særlig trekke fram et forsøksprosjekt ved *konfliktrådet i Sør-Trøndelag*¹⁹. Prosjektet «*Familievold,*

¹⁹ <http://www.konfliktraadet.no/Ditt-konfliktrad/Hjem/?clubId=32>

forsoning og forebygging» var en del av *Regjeringens handlingsplan mot vold i nære relasjoner 2008–2011*, hvor konfliktrådet i Sør-Trøndelag skulle prøve ut frivillig bruk av tilrettelagte samtaler og/eller stormøter med voksne og barn som er berørte av vold i nære relasjoner og andre relevante nære personer og offentlige hjelpere som var inne i saken, f.eks. politi, barnevern, skole osv.

Forskere fra NTNU har utført en evaluering av prosjektet og sett på virkningene av tilbudet, hvor formålet bl.a. var å få kunnskap om arbeidsformen og om tiltaket har virket etter intensjonen, hvordan de involverte opplevde tilbudet og om utbyttet av tiltaket sto i forhold til prosjektets kostnader. Evalueringsrapporten heter «Tilrettelagte samtaler ved familievold» (Elvegård, Frigstad og Thorshaug 2011)²⁰:

Evalueringen har fokusert på virkninger av deltakelse i familievoldprosjektet. I evalueringen er det som hovedmetode benyttet kvalitative intervju med til sammen 64 informanter fordelt på 51 gruppe- og individualintervjuer. Som tilleggsmetode ble det brukt observasjon av til sammen med 5 møter mellom deltakere og prosjektets ansatte. En totalvurdering av prosjektet er at det:

- (1) avdekker behov innen innsatsen mot familievold ved at man får innblikk i familiers voldsproblematikk,
- (2) dekker behov hos deltakerne og har en positiv effekt på dem, samtidig som at man bør være enda mer oppmerksom på deltakernes sensitivitet ovenfor situasjoner i fremtiden,
- (3) har etablert et velfungerende samarbeid med andre instanser med rom for forbedringer og
- (4) gjennom disse momentene er verdt investeringene som er lagt ned i det.

(Elvegård, Frigstad og Thorshaug 2011)

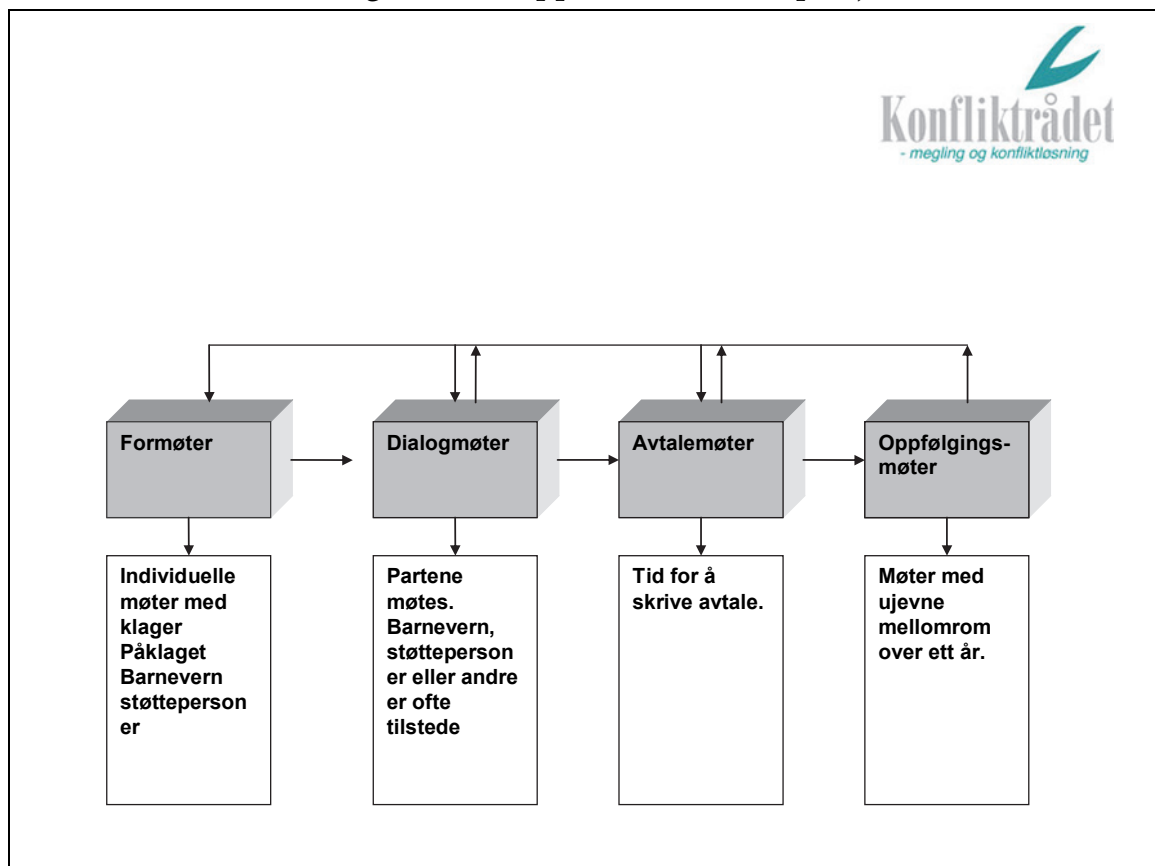
²⁰ <http://www.ntnusamfunnsforskning.no/publikasjon.aspx?id=959dff99-45a2-4adf-8065-6785bf6465b6&themeOverride=Default>.

Der konkluderes det med at volden er blitt betydelig redusert i de familiene som har deltatt i prosjektet. Ofrene ser ut til å ha hatt et større utbytte enn gjerningspersonene. I intervjuer med forskerne svarer ofrene at utbytte ikke skyldes (eventuelle) innrømmelser eller endringer hos gjerningsperson, men at offentlige instanser hører og tror dem. I slike saker kalles det som foregår i møtene for «tilrettelagte samtaler».

Prosjektet er ikke avsluttet, men videreføres ut året 2011 for å samle ytterligere erfaringer, fortsatt finansiert av Justisdepartementet, for evt. å se om det kan bli et permanent tiltak ved konfliktrådet. Det har egen koordinator som er tidligere familievoldskoordinator ved Trøndelag politikammer, altså utdannet politi og med betydelig og mangeårig kompetanse og erfaring i saker med familievold. Det var også egne skolerte tilretteleggere for denne oppgaven. I Halvårsrapporten 2011 av prosjektleder Guro Angell Gimse, beskriver hun modellen for arbeidet:

1. Formøter: Individuelle møter med gjerningsperson, offer, barn, andre som tar vare på barnet/barna og andre relevante personer
2. Dialogmøter: partene møtes, sammen med støttepersoner, i noen tilfelle også barna, og andre relevante personer som kjenner/hjelper familien
3. Avtalemøter: Møter der man arbeider med en avtale mellom partene
4. Oppfølgingsmøter: Møter som avholdes med ujevne mellomrom over det neste året.

Modellen ser ut slik i følge halvårsrapporten 2011 fra prosjektet:

30 prosent av partene var av ikke-norsk opprinnelse, og medarbeiderne har erfaringer som er av nytte og interesse for vårt formål vedr. tvangsekteskap. Vi har derfor også fått både muntlige og skriftlige data fra dette arbeidet. Det er interessante forskjeller i forhold til IMDi's veileder og advarslene der. Da man i Trondheim erfarte at ikke-norske parter hadde dette med ære som sentralt, så endret man skjemaet som tilretteleggerne går igjennom ved møtene (evt. både formøter og dialog-møter). Stormøteskriptet har to tilleggsspørsmål som ikke brukes i møter i andre saker:

- Hvordan påvirker dette (som har skjedd) *familiens ære*?
- Hva skal til for å reparere *familiens ære*?

Her har konfliktrådet tilpasset skriptet til de æresrelaterte problemene, dvs. man forsøker å være kultursensitiv i håndteringen av sakene.

Familievern har ansvar for og kompetanse på konflikter i familien, både mellom ektefeller/paret og mellom generasjoner/foreldre-barn. *Aker familievernkontor*, nå *Enerhaugen familievernkontor*, har gått i bresjen for å integrere tvangsekteskap og æresrelatert vold i familievernets arbeid. Målet har vært å utvikle dialogbaserte tiltak som kan forhindre at konflikten mellom den unge og foreldrene blir uforsonlig.²¹ Dette pionérearbeidet har vært sentralt i satsingen på en bredere kompetanseheving i familievernet.²²

Aker familiekontor har tidligere ledet metodeutviklingsprosjektet «Å jobbe med familien».²³ Formålet var å samle en gruppe praktikere som var interessert i faglig utveksling omkring erfaringer med å «jobbe med familien» i saker om tvangsekteskap, æresrelatert vold og relaterte problemer. Den løse overskriften ble bevisst valgt for ikke å binde seg til bestemte tilnærminger, og for å overskride motsetningen mellom individ- og familierettet arbeid som hadde preget «tvangsekteskapsfeltet». Foruten familiekontoret hadde gruppa deltakere fra Bufdir, IMDi, politi og barnevern, samt Institutt for samfunnsforskning (Anja Bredal). Gruppa møttes ti ganger i 2009. Møtene ble dels

²¹ <http://ost.rvts.no/MagazineArticle.asp?art=Familiens+rolle&aid=290>

²² <http://innblikk.com/Details.asp?article=Brobyggerne&aid=35>

²³ Prosjektet ble initiert av Anja Bredal og mottok en begrenset finansiering fra Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet (Bufdir)

brukt til å utveksle egne erfaringer, dels på inviterte innledere. Det foreligger en snart ferdigstillet rapport fra dette arbeidet: «*Å jobbe med familien – et erfaringshefte om familiearbeid i saker om tvangsekteskap og æresrelatert vold*»: Gruppens arbeid har bekreftet at det er lite generell kunnskap om og erfaring med familiearbeid i dette saksfeltet. Rapporten beskriver et bredt utvalg av fremgangsmåter og faglige begrunnelser for hvorfor og hvordan man kan arbeide med familien i fokus. Det slås fast at familiearbeid begynner å komme på dagsordenen, og det etterspørres en bredere diskusjon om metoder.

Gjennom *Drammensprosjektet* (Vold i nære relasjoner – æresrelatert vold)²⁴ i Drammen kommune, er det drevet metodeutvikling og kompetansebygging på dialog som metode i ulike deler av hjelpeapparatet (blant annet politi, konfliktråd, familiekontor).²⁵ I årsrapporten for Drammensprosjektet fra 2009 skriver de følgende:

Særlig viktig er det at politiet bygger tillit på et tidlig stadium i de ulike minoritetsmiljøene der tvangsgifte og annen æresvold praktiseres. Ved å komme inn i tidlig fase i konflikten, gjennomføre samtale med partene, er det helt klart muligheter for politiet å komme i dialog med familien. En dialog som til slutt fører til en forsoning og hindrer alvorlige krenkelser av grunnleggende menneskerettigheter.

Konfliktrådet har fått hovedansvaret for å følge opp saker som egner seg for dialog, og det er utarbeidet rutiner for samarbeidet med politiet.

*Røde Kors-telefonen*²⁶ er en nasjonal informasjonstelefon om tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Røde Kors bistår innringere med råd og veiledning i forhold til hvordan man kan forholde seg i situasjoner der tvangsekteskap, kjønnslemlestelse eller æresrelatert vold er aktuelt. Dialog

24

<http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Tvangsekteskap/Rapport%20Drammen%202008.pdf>,
http://www.drammen.kommune.no/PageFiles/6899/Digital_%C3%85rsrapport%20Vold%20i%20N%C3%A6re%20relasjoner%202009.pdf

²⁵ Metoden er utviklet i samarbeid med Farwha Nielsen og bygger på henne metode «tværkulturel konfliktmægling», samt erfaringer gjort ved Drammen politikammer og i prosjektet for øvrig (Bjørlo 2010, Drammen kommune 2010).

²⁶ <http://www.rodekors.no/tvangsekteskap>

som metode har vært prøvd ut i ulike faser av tiltakets historie (Khan 2003, Berge 2008). I en tidlig fase ble det gjennomført direkte møter mellom den unge og foreldrene. Her var erfaringene delte, men det viste seg at den unge ofte opplevde møtet som belastende. Etter en pause i dialogrettet arbeid har man igjen begynt å prøve ut ulike måter å få foreldrene i tale på. Det samarbeides nært med andre offentlige og private instanser som ledd i dialogarbeidet.

Primærmedisinsk Verksted – PMV²⁷ – Senter for helse, dialog og utvikling, ble opprettet i 1994. Senteret eies og drives av Stiftelsen Kirkens Bymisjon Oslo. En bærebjelke i senterets tilnærming er samarbeid mellom såkalte «naturlige hjelpere», fagfolk ved PMV og i det offentlige apparatet. PMV har i over ti år deltatt i integreringsarbeid rettet mot minoritetskvinner i Oslo. Flere av de ansatte er kvinner med minoritetsbakgrunn. Per i dag er det meste av aktiviteten ved senteret tilpasset pakistanske, somaliske og arabisktalende innvandrer miljøer. Viktige arbeidsmetoder ved senteret er «*empowerment*» og «*løsningsorientert dialog*». Dialogarbeid i konkrete familiekonflikter/saker drives på ad hoc basis. Aktuelle prosjekter er bl.a. Prosjekt mot tvangsekteskap i Norge – i Samarbeid med Barne- og familiedepartementet og et prosjekt om arbeid mot tvangsekteskap i Nepal.

*Rogalandsprosjektet, Internasjonalt Hus*²⁸ er en politisk og religiøst uavhengig stiftelse, en arena for kulturopplevelser, og et kompetansesenter innenfor integrasjon og kulturell rådgivning. 80 ulike organisasjoner har tilknytning til stiftelsen. Internasjonalt Hus har som mål å stimulere til internasjonalt og flerkulturelt samarbeid i Stavanger-regionen. Det tilbys råd, veiledning og informasjon og varierte kulturarrangementer. Dialog har hele tiden stått sentralt i Internasjonalt Hus' generelle målsettinger, og også i arbeidet mot tvangsekteskap har man ønsket å utvikle dialogbaserte tilnærminger.

²⁷ <http://www.bymisjon.no/pmv>

²⁸

http://www.inthus.no/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=64&Itemid=113

*Minhaj konfliktråd*²⁹ (MKR) ble opprettet i 2004 i tilknytning til det muslimske trossamfunnet/moskéen Minhaj ul Quran i Oslo. MKRs Råd består av fem kvinner og fem menn, samt imamen i menigheten. De jobber blant annet med meglingsarbeid i familiesaker og konflikthåndtering i ungdomsmiljøer, men også annet sosialt og forebyggende arbeid, primært i norsk-pakistanske miljøer. Det er en viss kontakt og samhandling mellom det offentlige konfliktrådet og Minhaj konfliktråd. Blant annet har MKR's meglere i Oslo fått opplæring i konfliktrådet. MKR har fått økonomisk støtte fra IMDi i 2008 og 2009 til sitt arbeid mot tvangsekteskap.³⁰ Trossamfunnet har også opprettet konfliktråd i Stavanger og Drammen. I 2009 åpnet de en avdeling i Pakistan med støtte fra IMDi og den norske ambassaden.

Danmark

Farwha Nielsen, en afghansk/dansk sykepleier og etnisk konsulent, har vært en meget viktig inspirator og formidler av viktig kunnskap til de norske miljøene som arbeider med tvangsekteskap og dialog.

Farwha Niensens løsningsmodel:

Der indkaldes til mæglingssmøder når en ung har henvendt sig for at få hjælp. Mødet holdes så parterne befinner sig i hver sit rum. Først holdes der møde med den unge og så skal den unge have ro i en uge til 14 dage for at få det lidt på afstand.

Det kan være nødvendigt med flere samtaler med den unge. De går ud på at kortlægge den unges konflikter og ønsker. Så begynder forhandlingerne med, på den ene side – de professionelle, mægleren i midten, og på den anden side familierne. Man prøver at kunne nå til enighed. Det kan tage fra nogle måneder til flere år.

Når man er nået til enighed, underskrives en kontrakt mellem forældrene og den unge. Denne kontrakt er en sikkerhedskontrakt, hvor forældrene skriver under på, at de ikke vil volde den unge ondt. Der er nu indgået mange kontrakter, og der er ingen, der har brudt

²⁹ <http://www.minhajkonfliktraad.no/>

³⁰ Kilde: Inytt nr. 21 06.11.2009, Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, www.imdi.no.

dem. De er ikke juridisk bindende, men bliver af familierne opfattet som moralsk bindende. Sådan en kontrakt bryder man bare ikke, siger Farwha Nielsen.

Nielsen har helt nylig utgitt boken (2011), «Tværkulturel konfliktmægling».³¹ Hun innleder forordet med målsettingen:

Stigende politisk polarisering kombinert med komplekse utfordringer i arbeidet med familiekonflikter blandt etniske minoritetsborgere har vært hovedårsakerne til at skrive denne bok. Det er mit håb, at bogen giver en større forståelse for de vilkår, især unge minoritetskvinder vokser op under. Hensigten med den forståelsesramme er at sætte dialog på dagsorden, ligesom jeg bidrager med nye redskaber til løsning af familiekonflikterne. (s. 7)

Hennes perspektiv, basert på lang erfaring, er at det beste er å forsøke gjennom dialog å finne frem til en langsiktig løsning for kontakt og samvær mellom den unge og familien. Men, som hun meget kritisk kommenterer:

Det kræver imidlertid et opgør med den fremherskende opfattelse af etniske minoritetsforældre, nemlig at de ikke er i stand til at ændre deres traditionelle værdier gennem dialog. Det betyder med andre ord, at minoritetsforældre altid opfattes som skyldige, indtil andet er bevist, hvilket er en slags modsat bevisbyrde i forhold til den norm, der ellers gør sig gældende i det danske samfund, hvor en person er uskyldig, indtil andet er bevist. (s. 11)

Hun beskriver, godt belyst med konkrete eksempler, hvordan man arbeider med tværkulturell konfliktmeglingsmetode i familier. Fokus er på hele familien, ikke kun på den unge eller kun på foreldrene/familien. Hun mener at en bærekraftig løsning først er til stede når alle parter ansvarliggjøres og selv overtar eierskapet til løsningen, og også eventuelt erkjenner behovet for holdnings- eller atferdsendringer (s. 14). En rekke skjematiske oversikter over hvordan man arbeider, kan hjelpe ulike fagpersoner i utredningen av sakene og i møtene med partene, hver for seg og sammen. Dette innebærer også spørsmålsguider og likeså sikkerhetsnett og -planer, hvis en av partene er

³¹ Vi har fått lov til å lese et utkast.

utsatt for vold eller trusler om vold. Boken omhandler også det tverrsektorielle arbeidet som Nielsen mener er helt nødvendig. Her beskriver hun både begrunnelsen for å danne slike team, og hvem som bør være i teamet: Megler, juridisk rådgiver, kommunale representanter, politi og medarbeider fra krisesenter (s. 107). Den tverrkulturelle meglere er en sentral person i teamet. Det er en person som må være ekspert på familiekonflikter og som må ha en særlig tilrettelagt meglereutdanning på grunn av sakenes alvorlige karakter og de risiki som partene er utsatt for. Megleren bør ha innsikt i partenes spesifikke kulturelle og sosiale tradisjoner og praksiser. Kjønn eller etnisitet skal ikke avspeiles i meglingsprosessen, og den tverrkulturelle kompetansen må ses uavhengig av profesjonell bakgrunn. Samtidig kan den enkelte sak være tjent med at meglere er en kvinne eller en mann – og at meglere/meglerne har en spesifikk etnisk bakgrunn. Språklig kompetanse spiller også rolle, og kan være tillitsskapende. Megleren må ha et bevisst forhold til sine egne holdninger, og til u/balanser i maktforhold, både mellom seg og partene og mellom partene. Megleren er uavhengig av det tverrsektorielle teamet, samtidig som hun/han er en medspiller i teamet – og er en katalysator for forandring gjennom dialog, kunnskap og forhandling (s. 129).

Den indisk/danske sosialarbeideren *Manu Sareen*, har mange års erfaring med «mægling» som han kaller det, i tvangsekteskapsaker i Danmark. I boken «Når kærlighed bliver tvang» (2003) om ufrivillige arrangerte ekteskap har han viet et kapittel til dette temaet. Han sier han har brukt meglings med stor success, men har også dårlige erfaringer:

Men mægling som redskab har etter min mening også mange svage sider, og jeg har oplevet mange tilfælde, hvor mæglingen ikke har virket. Det har oftest været, fordi konfliktmæglerens menneskelige, faglige og erfaringsmæssige baggrund og indsigt ikke har været tilstrækkelig. I sidste ende afhænger mæglingen nemlig af, hvordan konflikten håndteres af den pågældene mægler (Sareen 2003:160).

Både Sareens bakgrunnsforståelse og hans skjema for selve dialogprosessen, er i hovedsak den samme som brukes i konfliktrådet, særlig i stormøter. Styrker og svakheter ved denne fremgangsmåten blir beskrevet. Hans største innvending – og understreking av dialogmøtets svakhet, er manglende mulighet til å følge opp og sikre at den unge faktisk ikke blir utsatt for overgrep/tvang siden:

Derfor er det av stor betydning, at vi i fremtiden får evaluert alle mæglingsaker, så der er et godt grundlag for at metodeudvikle dette udmærkede arbejstværktøj. Kun derefter har vi mulighed for at forholde os til de dilemmaer, som vi oplever i dette arbejde. Dilemmaer som, hvordan vi tackler det assymmetriske magtforhold, hvordan det er muligt at arbejde med tolk i mæglingsrummet, og hvordan vi sikrer en frivillighed hos de unge, så de ikke føler sig pressede (2003:169).

Han påpeker også hvordan kritikerne av slike dialogmøter mellom parter, dvs. foreldre og barn, overser noe meget vesentlig: «...det er, at hvis vi ikke mægler, er våres alternativer små».

Sverige

Som et tidlig bidrag til refleksjon rundt dialogbaserte tilnærminger til såkalt «hedersrelaterat våld och förtryck» vil vi nevne sosiologen *Hedvig Ekerwalds* lille bok «Leva sitt liv med familjen i behåll» (Ekerwald 2004) som er utgitt på svenske Redd Barnas forlag. Dette er ikke en forskningsrapport, men en samling redigerte intervjuer med fem par unge kvinner og deres mødre. Ekerwalds ambisjon er å vise hvordan disse familiene har funnet andre løsninger enn (varige) brudd:

I många familjer finns en period som är mer turbulent än andra – barnens tonårstid. Särskilt omvälvande kan det bli om föräldrarna invandrat till Sverige fjärran ifrån, undan krig och förtryck. I denna bok berättar några döttrar och en mamma om familjekonflikter som man lyckats lösa på ett sådant sätt att dottern är nöjd med lösningen och att dotterna och föräldrarna samtidigt behållit sin kontakt. Vad hände? Hur tänkte de? Hur kändes det? Vilket stöd fick de från omgivningen? Det är fem olika konflikter och deras lösningar som skildras.

Inntil nylig har svenske myndigheter satset mest på å bygge opp et trygt bo- og støttetilbud til unge som bryter med familien, såkalt «skyddad boende». I en evaluering av dette tilbudet peker *Maren Bak* på behov for mer familiearbeid. Hun anbefaler at arbeidet med holdningsendringer og støtte til familier må utvikles og styrkes, samt at det bør satses på erfaringsutveksling

mellom sosialforvaltninger og personer som har jobbet med megling (2007:48). Vi gjengir bakgrunnen for dette rådet:

De skyddade personerna är ibland kluvna. De tror att de behöver skydd, men saknar samtidigt sina familjer så fruktansvärt att de efter ett tag ändå väljer att gå hem. Som i andra misshandelsfall ser vi också här hur svårt det är att lämna, och flera av de skyddade har försökt flera gånger att lämna sin familj och sedan ångrat sig och återvänt hem, för att finna att situationen hemma ändå är alldeles ohållbar. Frågan om man kunde ha jobbat med familjen eller med mannen, ha medlat i stället för att omhänderta personen, aktualiseras ofta i debatten. (...) Både de personer jag har intervjuat och de som är intervjuade av Isaksson och Martinsson avvisar kategoriskt att medling kunde ha fungerat. Isaksson & Magnusson (2006) sammanfattar sina informanters åsikter om medling på följande sätt:

‘Att det skulle vara möjligt att nå en lösning på problemen i familjen eller med mannen och därmed få till stånd en försoning var det ingen av informanterna som trodde... Bland de kvinnor som hade lämnat sin ursprungsfamilj trodde inte någon informant att det fanns något man hade kunnat göra för att lösa eller förebygga konflikten. Anledningen till detta var enligt kvinnorna att familjen var opåverkbar, att familjen inte lyssnade, att familjemedlemmarna var stolta över sitt handlande mot kvinnan, och att familjen erbjudits hjälp tidigare men nekat’ (ibid. s.31). (2007:37–38)

I forlengelsen av blant annet Baks anbefalinger, startet *Länsstyrelsen i Västra Götalands län* sitt arbeid med å utvikle metoder for familierettet arbeid. I rapporten «Fem steg. Ett bidrag till socialtjänstens arbete med familjer där barn utsatts för sådant hedersrelaterat våld att de måste skyddas» (2009) beskrives først og fremst såkalt «förändringsarbete i familjen», der dialog mellom den unge og foreldrene ses som et mulig neste steg:

Migration ställer föräldrar och deras barn inför betydande ansträngningar. Förutom att man ska förhålla sig till sitt eget ursprung och sin egen kultur, så möter föräldrar den komplicerade uppgiften att uppfostra och leda sina barn i ett nytt kulturellt livssammanhang. Eftersom sammanhanget är påtagligt skilt från det man själv växt upp i blir påfrestningarna stora. Förändringsarbetet kräver kunskap om

denna svårighet og det krævs kunnskap om hur familien oppfattar sin kulturelle bakgrunn. Utifrån denna kunnskap kan man sedan dra slutsatser om hur dessa aspekter inverkar på situationen. Sådan kunnskap underlættar også for socialtjænsten att utveckla en samverkan med både den utsatta og familien. Därmed blir det lættare att på sikt gå vidare med dialog og varaktig positiv förändring av relationen mellan den utsatta og familien (s. 54).

Hjelpers dialog med den utsatte og med foreldrene inngår som en nødvendig forutsetning for det forandringsarbeidet som man anser som viktig for å få til andre holdninger og praksiser i familier som praktiserer «hedersrelaterat fortrykk og våld»:

- Förändringsarbeidet kan påbörjas i form av enskilda samtalskontakter med föräldrarna. Det kan även ske samtal, dialog og förändringsarbeide med andra nærstående, t.ex. syskon (s. 54).
- Inledningsvis bör påverkansarbeidet ske med föräldrar enskilt. Vid det första samtale er det viktig att främst lyssna og låta föräldrarna berätta om sin opplevelse av situationen. Därefter bör mer strukturerte samtal og dialog föras inom de ulike områdene. Information, kommunikation og dialog syftar til delaktighet og er viktige aspekter i ett förändringsarbeide (s. 57).
- Det er mycket viktig att socialtjænsten kontinuerligt følger opp de insatser som gjennomføres i förändringssyfte. Dette måste ske strukturert og noggrant over tid. Særskilt viktig er att ha en fortløpende dialog med den utsatta om effekten av förändringsinsatsene (s. 60).

Finland

Det finske justisdepartementet har to medarbeidere i kriminalomsorgs-avdelingen som arbeider med restorative justice and domestic violence: Erika Outila og Saija Sambou. Saija Sambou skriver at the «Finnish League for Human Rights implementerer for tiden et prosjekt som kalles Kitke (Roots out) ved å bruke ulike metoder blant visse innvandregrupper. De bruker for eksempel workshops og de nevner at de også bruker dialog med gruppe-

medlemmene» (min oversettelse av engelsk e-post-tekst). Hun oppgir referansepersonen Rebwar Karim og deres informasjon på engelsk, som vi oversetter:

Kitke! – tradisjonsbaserte skadelige praksiser

Målsettingen med Kitke! (Root out!) prosjektet er å utvikle gjenopprettende lokalsamfunnsmodeller for æresrelaterte konflikter i samarbeid med innvandrergroppene. Æresrelaterte konflikter kan mest effektivt forebygges og gjenopprettes hvis hele gruppen er forberedt på å søke etter alternative veier for å definere konseptet om ære og villig til å lete etter fredfylte løsninger på tvungne relasjoner. Prosjektet har som mål å styrke de finske æreskultur områdene, og starte med utgangspunkt i gruppen og med respekt for finsk lov og menneskerettighetene. Målet er å redusere menneskelig lidelse og skade, forårsaket av æresrelaterte konflikter. Prosjektet utføres, fremfor alt, i samarbeid med de innvandrersorganisasjonene og lokalsamfunnene som representerer folk som kommer fra såkalte æreskulturer.

Arbeidsmetodene i Kitke! inkluderer:

- arbeidsgruppemøter og seminarer i de originale språkene
- aktiviteter i likesinnede grupper (alder, kjønn, livssyns- og trobakgrunn osv.)
- gjensidig dialog mellom nøkkelpersoner
- produsere læremateriell for foreldre
- gjenoppretting i æresrelaterte konflikter
- konsultasjoner med myndigheter

Root out! prosjektet består av tre rådgivere, og hver av dem er spesialisert i en del av det æresrelaterte sakskomplekset og kvinners sosiale status.

5 Utvalgte case

I dette kapitlet presenterer vi åtte av de sakene vi har fått del i gjennom intervjuene. Når vi har valgt å gjøre denne delen av rapporten så pass omfattende, er det av flere grunner. Vi tror at detaljerte beskrivelser av saker har en egenverdi i et felt som preges av nybrottsarbeid og utprøving. De som selv jobber med dialog vil forhåpentlig finne fellestrekk og forskjeller fra egne saker, som kan inspirere til refleksjon. Forhåpentlig vil det også bidra til at diskusjonen om megling og dialog trekkes ned på et mer konkret og nyansert nivå. Vi har valgt å legge case-beskrivelsene tett opp til informantens presentasjon. På den måten blir det tydelig at våre data er hjelperens og tilretteleggerens versjon. Dette betyr imidlertid at casenes form varierer noe. Der det passer tar vi også med informantens egne refleksjoner, som bidrag til en kunnskapsutvikling som i stor grad handler om å håndtere dilemmaer. Noen slike dilemmaer og andre utfordringer beskrives og drøftes i neste kapittel.

CASE 1. GUTTEN SOM IKKE BLE TRODD AV BARNEVERNET

Her forteller to informanter, den ene er ansatt, den andre er megler i konfliktrådet. Caset handler om en gutt på 17 år som har vært utsatt for sterk kontroll og begrensninger hjemme. Slik informantene beskriver hans situasjon, preges den av manglende anerkjennelse fra foreldrenes side (Bredal 2011). Barnevernet hadde saken, men ba konfliktrådet om hjelp til dialog med foreldrene. Konfliktrådet opplevde at barnevernet mistrodde gutten, og megler ble pådriver i forhold til en akuttsak. Det ble avholdt formøter og et stormøte med gutten, barnevernet og foreldrene i regi av konfliktrådet. Etter stormøtet besluttet barnevernet å ta omsorgen for gutten. Samtidig ble det lagt grunnlag for et bedre forhold mellom ham og foreldrene. På intervju-tidspunktet bodde han femti prosent av tiden hos foreldre.

Da vi planla møtet presiserte gutten at foreldrene kunne være positive og imøtekomende i forhold til hjelpeapparatet, men når de kom hjem slo de om. De kunne snakke barnevernet etter munnen,

framstå som ydmyke og dermed få sympati. Jeg opplevde at det var nettopp det som skjedde i starten – saksbehandler trodde ikke på ham. Vi hadde et kort formøte med gutten for å forklare opplegget. Han følte seg veldig oppgitt, gruet seg, tenkte det ville bli vanskelig å sitte foran faren. Han var veldig nervøs, men ville likevel ikke ha støtteperson; ikke en gang fostermor. Han ville ikke bringe inn flere personer, sa at han ikke ville bli syntet synd på. Kanskje tenkte han også på hvor lett det var for at folk fikk sympati for foreldrene.

Helt fram til nå hadde gutten følt at barnevernet ikke trodde på ham, men på foreldrene. Også i starten av selve stormøtet. Det var tøft. Som megler kan man jo ikke si noe direkte, bare stille åpne spørsmål og håpe at de tenker... Og det kom frem at foreldrenes reaksjon ikke var ekte. Far sa at 'ingenting er galt i vår familie'. Jeg ba ham fortelle hva som er bra. Han ble veldig utålmodig, nesten lei seg og sint, sto opp og sa 'nå skal du bli med meg hjem, dette er bare tull'. Sønnen ble sittende, visste ikke hva han skulle gjøre, sa 'jeg vil ikke bli med'. Saksbehandleren fra barnevernet ble småsjokkert, det kom jo mer ekte følelser. Jeg sa vi skulle ta en pause og avtale nytt møte. Det var ikke aktuelt for far, han mente det var praktisk umulig og unødvendig.

Underveis prøvde vi å få dem til å forstå hverandre, men de sa helt forskjellige ting. På en måte bekreftet foreldrene det sønnen sa, men samtidig var de uenige. Når han mente han hadde for strenge begrensninger, sa de at han kunne tatt venner med seg hjem, og sånne ting. På ett tidspunkt sa far: 'Hvis du ikke blir med meg, så kutter jeg kontakten med deg som sønn, jeg blir ikke med på flere møter'. Han var lei seg, rett og slett. Og sønnen følte seg bare mer hatet. Så gikk far ut, og jeg gikk med. Det hadde vært et langt møte; det var dårlig luft i rommet, og vi hadde glemt å sørge for vann, heller ikke kaffe. Jeg spurte far om han ville ha vann. Og så begynte han å fortelle meg der ute på gangen – han sa han var veldig glad i sønnen, men redd for at han skal gjøre gale ting. Han virket bekymret og i villrede, visste ikke hva han skulle gjøre. Jeg sa 'du må si det til ham'. Forsøkte å bekrefte det positive, bygge ham opp. Han følte seg alene, at han hadde mistet sønnen. Han sa 'hva er det han trenger? Jeg har kjøpt alt til ham, laptop, de nyeste spillene ...' Jeg: 'Men hva om dere hører på hverandre nå? Tilbudet fortsetter hvis

dere vil.’ Han gikk inn igjen og snakket rolig til sønnen. Det endte med at han sa han skulle ringe og avtale nytt møte.

Dette møtet hjalp barnevernet å få fakta på bordet, og det har vi sett i flere saker. Far greide ikke å holde maska hele tiden, det sprakk for ham. Plutselig gikk det opp for saksbehandleren at gutten snakket sant, og at de måtte ta ham ut av familien.

Jeg gikk fra å være en upartisk megler til å bli en advokat for ham, trodde på ham... Han rørte ved meg ... jeg kjente at det ble problemer i forhold til det å være nøytral megler, og den andre megleren ble derfor koblet inn.

Gutten mente det var bra med en nøytral person. Han var dypt takknemlig. Jeg snakket med ham for fire uker siden, og han sier han har det veldig bra. Bor femti prosent av tida hjemme. Foreldrene respekterer ham; de har skjønt hva han har behov for. Det fungerer veldig bra, men han er ikke klar for å flytte hjem.

CASE 2. JENTA SOM IKKE VILLE LEVE PÅ EN LIVSLØGN, SELV OM FAR MISTET RESPEKT

Informanten her har politibakgrunn. Jenta var 21 år og utsatt for sterke begrensninger, kontroll og giftepress. Hun gjennomførte et planlagt brudd med familien, der hun fikk hjelp av ulike deler av hjelpeapparatet. Etter bruddet ble det brukt indirekte dialog og avholdt ett direkte møte mellom jenta, foreldrene og politiet. Foreldrene og jenta undertegnet en skriftlig kontrakt.

Da hun brøt med familien innkalte vi foreldrene og en eldre søster. Vi hadde kanskje tre–fire møter med foreldrene, også noe med far alene. Dette var en far med høy status i sitt miljø. De valgte ikke å fortelle de andre barna at hun hadde brutt, men lagde en dekkhistorie. Jeg fikk godt inntrykk av foreldrene som sa de var villige til å gjøre alt for å få henne hjem igjen. Jeg ble ivrig etter å få til en løsning; det var noe med foreldrene som ga meg håp. Men heldigvis stoppet jentas psykolog meg. Jenta var ikke der psykisk at hun var klar for dialog. Og vi var opptatt av at vi ikke måtte legge føringer; at det måtte være hennes valg. Det er et faremoment hvis vi som fagpersoner blir for ivrige. Har snakket med henne etterpå, og hun opplever at det var hele tiden hun som bestemte. Samspillet mellom

psykologen, kontaktpersonen hennes og jeg, som hadde kontakt med familien, var veldig bra.

Jeg sa til far at 'jeg har et håp om forsoning, men din datter trenger tid'. Mor var ressurssterk, men var så fortvila. Hun var med på tankegangen, men ... Da jenta var klar, oppfordret jeg henne og foreldrene hver på sin kant å tenke gjennom hvilke krav de hadde, hvis det skulle bli forsoning. I forhold til at de hadde ulike virkelighetsoppfatninger. For det er viktig for meg, dette er ikke mekling, det er ikke gi og ta, men på en måte å akseptere, i forhold til å ha et mål om forsoning. Den kontakten foregikk på e-post fordi jenta ikke ville møte dem og diskutere åpent. Hun ville ha et dialogmøte der vi diskuterte noen punkter vi hadde kommet fram til i forkant. Hun ønsket at far skulle fortelle søsknene sannheten om hvorfor hun hadde flyttet fra dem, at foreldrene skulle anerkjenne at hun kunne velge utdanning og ektefelle fritt, og hun ville bo for seg selv.

Så sendte jeg hennes krav til ham; jeg var mellomledd. Jeg lagde utkast til kontrakt, der jeg beskrev årsaken til at hun hadde brutt med familien, at de hadde utsatt henne for sterk kontroll, press, sånn og sånn. Det var der han hadde mest innspill. Jeg sa 'dette er de faktiske forhold, dette er utgangspunktet'. Fordi foreldrene må akseptere at de har gjort dette, når det gjelder innetider, hennes lønn ble satt inn på hans konto, de har valgt ektefelle for henne, tatt passet hennes. Han måtte erkjenne at han hadde gjort disse tingene, men han hadde ikke forstått at det var en så stor inngripen i hennes liv. Jeg sa at det forstår jeg, men jeg aksepterer det ikke. For ham å se det skriftlig var så sterkt, samtidig som han gjennom vår samtale har akseptert at hun kan oppleve det sånn, 'kanskje har jeg gjort en feil'. Ordlyden i kontrakten er basert på hennes opplevelse, og det er skrevet som om det var en tekst til en siktelse. Og det er jo balansegangen i forhold til straffesakssporet. Men hun er der at hun ikke ønsker å anmelde sine foreldre. Jeg kunne bruke offentlig påtale, men så lenge du ikke har offeret med deg, så er vi like langt. Og da er spørsmålet, hva ønsker vi å oppnå?

Var det viktig for henne at faren 'tilsto'?

Det var egentlig ikke tema; innrømmelser, skyld og sanne ting. Det gikk på at foreldrene hadde sine opplevelser, at de hadde gjort noe

mot henne som de ut fra sin kultur oppfattet som riktig. Men de fikk høre at dette ikke er lov etter norsk rett. De fikk høre at nå har dere en mulighet; ‘datteren deres har et ønske, et håp – ønsker eller ønsker du ikke å være med på dette?’ Og de hadde en prosess der far kom til at han ville akseptere denne avtalen.

I forhold til dialogmøtet var det et spørsmål om jeg skulle være med. Jeg hadde konfliktrådet i bakhodet, men de hadde ikke nok kompetanse. De kunne heller komme inn etterpå og følge opp, det skrev vi inn i kontrakten. Det ble et stort spørsmål for foreldrene, at eventuelt flere skulle komme inn i saken og få vite. Det var veldig følsomt for dem.

Vi brukte tid på å forberede dialogmøtet. Det er kjempeviktig. Og da er det den utsatte som må si noe om hva som er fornuftig. Hun ville ha meg tilstede; det var viktig for tydeligheten overfor foreldrene. Hun var også tydelig på plasseringen, det var veldig viktig for henne. Jeg innledet, så tok far initiativ og sa han hadde lest kontrakten og hadde forståelse for hennes situasjon, men syntes det var vanskelig. Så begynte diskusjonen mellom dem. Vi hadde satt av én time, ikke mer. Det er viktig å sette en tidsramme og være tydelig på den. Vi kom så langt at han ikke aksepterte hennes krav om at han skulle fortelle sannheten til søsknene. Han mente han ville miste så mye respekt. Så han prøvde å få henne med på å kutte ut det, men hun sa hun ikke ville leve på en livsløgn. Hun ville ha en garanti for det, også for å forhindre at søsknene skulle oppleve det samme. De ble ikke enige om det kravet, men var enige om det andre. Foreldrenes krav gikk mye på at de ville ha kontakt med datteren; på mail og telefon, men også besøk. De aksepterte at hun skulle bo for seg selv og studere. Mor turte ikke si noe, men jeg så at hun var redd for at det ikke skulle bli noe av forsoningen. Jeg sa til henne: ‘Jeg ser håpet i øynene dine. Nå går dere hjem; bruk krafta di og så diskuterer dere. Jeg gir dere en uke. Dette er et krav, og hvis ikke er det ikke aktuelt med forsoning.’

Så gikk de hjem. Jeg hørte ikke noe, så ringte jeg far. Han var ærlig og sa ‘jeg føler meg pressa av deg’. ‘Ja, det kan være, men du har fått en mulighet, og hele veien har du sagt at du vil spille på lag. De ønskene går på din ære, og hva er viktig for deg – hensynet til æren og storfamilien eller til datteren din? Du burde tenke gjennom det.’

Han sa han måtte ha litt tid. Jeg sa 'du har hatt tid'. 'Nå presser du meg igjen', sa han. 'Ja, det kan godt være du opplever det sånn.' 'OK, jeg trenger litt tid'. Så la han på og det gikk tjue minutter før han ringte meg tilbake og sa at 'nå har jeg gjort det'. Han hadde fortalt det til de andre barna. Og han ville at hun skulle ringe søsknene sine, for de reagerte kjempesterkt. Det gjorde hun, og hun fikk en sterk reaksjon. Det er vel det beste som har skjedd i hennes liv, at mor og hele familien gledet seg over fars beslutning om å være ærlig. Så hadde hun sitt første møte hjemme etter eget valg; følte seg trygg. Hun var der alene, men jeg visste om det. Hun fortsatte å bo på skjult adresse. Nå studerer hun i utlandet og er hjemme i ferier. Foreldrene er stolte over den utdanningen hun tar. Søsknene beundrer henne, ikke minst fordi hun er en troende person og ikke den man skulle forvente brøt ut. Men når hun er hjemme merker hun at det sitter langt inne hos far, at han føler det som et nederlag.

Foreldrene ga tilsynelatende mest, men de har jo sluppet en straffesak. Hun ønsket ikke at de skulle tiltales. Og det har vi forklart og brukt; at det er hun som har stoppet meg fra å opprette sak, av hensyn til familien. Og det har selvsagt vært et ris bak speilet, som gir politiet en viktig rolle i disse komplekse sakene. Men konfliktrådet kan håndtere slike saker, hvis de har den nødvendige kompetansen. Jeg ser på dette som forebyggende; vi er ikke kommet så langt at vi har opprettet straffesak – det er viktig å understreke. Det jeg er opptatt av er hvordan politiet kan komme inn tidlig, bygge trygghet og tillit. Denne saken er i grenseland.

CASE 3. ELDSTEJENTA SOM VILLE GIFTE SEG

I dette caset om en jente i begynnelsen av 20-årene, ble dialogarbeidet initiert av en frivillig organisasjon, som informantene er ansatt i. De samarbeidet med en frittstående megler innen en konfliktrådsramme, med politiet som back-up. Saken var ikke avsluttet.

Jenta hadde hatt det vanskelig lenge da hun ba om hjelp. Hun hadde hemmelig norsk kjæreste, ønsket å satse på dette forholdet, men var redd for foreldrenes reaksjon. Mor hadde sagt at 'hvis far finner ut at du har norsk kjæreste, så vil han drepe deg, og han driter i politiet...'. Familien presset på for at hun skulle gifte seg i opprinnelseslandet, men hun hadde klart å utsette det. Hun var kjempepressa; på

bristepunktet. Samtidig tenkte hun masse på ‘Hva skjer med familien hvis jeg bryter ut med kjæresten?’ Hun er en typisk eldstesøster med en enorm samvittighet for alle de yngre søsknene. Noe av det hun var mest redd for var at hvis de fant det ut, så ville det gå utover søsteren. Forlovelsen hennes kunne bli ødelagt, fordi forlovedens familie ville se på henne som en hore, og det ville ødelegge for hele familien. Hun tenkte på det dag og natt, kvernet og kvernet. Det var *så* psykisk belastende.

Da hun kom til oss, hadde hun ingen konkret plan. Alt var bare kaotisk. Hun trengte å få ting i perspektiv, ha noen å snakke med. Og vi har snakka og snakka, nøsta og nøsta. Innimellom har hun sagt at hun kanskje bare kommer til å gi opp, for å redde familien. Hun var opptatt av hvordan hun skulle få sagt til faren at hun har en kjæreste ... men samtidig var hun redd for hans reaksjon. Det var en episode der han hadde samlet døtrene og konfrontert dem med at de var blitt for norske. ‘Hvis jeg finner ut at en av dere har en kjæreste, så dreper jeg dere og meg selv’ hadde han sagt. Jenta har hele tiden vært tydelig på at hun ønsker å satse på denne kjæresten. Men hun ønsker ikke å bryte med familien; da går hun heller med på et tvangsekteskap. Først ville hun snakke med faren sjøl, men etter en voldsepisode forsto hun at hun ikke burde være aleine med faren.

Sikkerheten hennes uroer meg, og jeg har vært tydelig på at det ikke er vår sak å vurdere sikkerheten. Jeg anbefalte henne tidlig å prate med noen i politiet, men det var ikke snakk om. Hun sa hun ville komme til å benekte alt. Jeg hadde en anonym drøfting med politiet, forklarte hva vi gjorde og prøver å oppnå, og de støttet oss på det. Avtalte at de skal holdes informert. Men etter at far truet henne og søstrene, tok vi det opp igjen, og da var hun moden. Og det ble helt fantastisk, med en politikvinne som var så forståelsesfull. Hun forklarte jenta at det bare var en uformell samtale, ‘akkurat som å sitte på kafé, jeg kommer ikke til å loggføre noe, vi bare snakker litt sammen’. Jenta opplevde det som et bra møte, veldig fint for henne.

Det var politiet som nevnte konfliktrådet, og vi hadde et møte med dem. De var veldig interessert i å jobbe med sånne saker, men har ikke erfaring. Jenta var skeptisk. Hun er kjempevår på hvem som vil kunne komme gjennom til faren. Så fikk vi vite om en mann med minoritetsbakgrunn som har vært megler hos konfliktrådet tidligere.

Han har en annen etnisk bakgrunn, men samme religion som jentas foreldre. Vi tenkte han kunne nå fram til foreldrene, selv om familien ikke er spesielt religiøse. Vi hadde et møte, og jenta fikk tillit til ham. Så nå er planen at han skal være megler i en prosess som forankres i konfliktrådet. Han har vært opptatt av om det fins noen potensielle støttepersoner for faren, for han trenger også støtte. Jenta sier at det er helt uaktuelt, men har likevel begynt å tenke. Megleren skal snart kontakte far, mens jenta er ute. Vi kan ikke overstyre henne, men mitt råd vil være at vi tar henne ut av hjemmet, til krisesenteret for eksempel, og så ser vi hvordan det lander. Det blir veldig spennende. Målet er at vi på et eller annet finurlig vis vil oppnå at hun kan få velge. Hun er innstilt på at hun kan måtte bryte for en periode, men er opptatt av kontakt med søsknene og hvordan det går med dem. Hvis det skjærer seg helt, tenker hun nok at hun vil dra til opprinnelseslandet i jula og forlove seg, heller det enn brudd. Hun er veldig opptatt av å få fram hvor glad hun er i foreldrene. Vårt siste råd til henne før ferien, var at hun skulle jobbe med relasjonen til faren, prøve å komme nærmere ham, bygge en grunn for det som kommer nå. Hun er jo så sint, og kan bli ganske voldsom i språket...

CASE 4. SØNNEN MED TO KONER

Denne saken handler om en ung mann på 18 år som kontaktet et konfliktråd i regi av et muslimsk trossamfunn. Det resulterte i flere formøter med partene og ett direkte møte. Det foreløpige resultatet er en uforsonlig relasjon mellom partene fordi foreldrene brøt kontakten med sønnen. Saken er ikke avsluttet.

En ung mann tok kontakt og fortalte at han hadde problemer med familien på grunn av to ekteskap. Han opplevde at foreldrene hadde presset ham til å gifte seg mot sin vilje i opprinnelseslandet, og hadde siden giftet seg med kjæresten i Norge, uten at foreldrene visste det. Han kom sammen med (kjæreste)kona, som var oppvokst i Norge som ham selv. Historien var lik flere andre vi har hatt: Familien dro på ferie, og det viste seg at mor og far allerede hadde ordnet en kone til ham der nede fra en høystatus, rik familie. Plutselig hørte han en dato for når han skulle gifte seg. Han prøvde å protestere litt, sa det rolig, ikke bråk. Moren sa 'slapp av, det går bra, jenta er velutdannet, pen...' Han klarte ikke å si mer, gifta seg, storkoste seg i noen uker, før han kom tilbake. Han hadde vært i ambassaden og fylt ut

papirene, kom tilbake og oppsøkte kjæresten her igjen. Han fortalte henne ikke at han var gift, men hun fikk vite det. Da sa hun 'ok, ta et valg, ellers er det slutt mellom oss'. Gutten: 'nei, slapp av, jeg har ikke tenkt å gå med henne.' Ifølge gutten bodde han i et halvt år med kona på samme rom uten kroppskontakt, bare spilte for familien. Men mor fikk mistanke og snakket med svigerdatteren som fortalte fakta. Da hoppet mor inn i saken: 'Hvorfor gjør du sånn som dette?' Han fortalte at han fortsatt var glad i en jente som han hadde kjent fra skoletida. Familien hadde hørt om det. I mellomtiden hadde han giftet seg med denne kjæresten i en moské, ikke vår, og de fikk barn. For å tilfredsstille kjæresten har han gitt kona talaq³² på soverommet.

I et nytt møte snakket vi med ham og kona (kjæresten) hver for seg. Vi ville se om det var seriøst, eller en sånn ungdomsaffære. Vi spurte (kjæreste)kona «hva synes du om å være gift med en som har kone hjemme». Det viste seg at kona hadde flyttet ut.

Far hadde fått greie på at sønnen hadde tatt kontakt med oss. Han ringte oss og hadde masse på hjertet. Vi avtalte med gutten at vi tok et møte med mor og far først – det ble et langt møte. De hadde sin historie. Ifølge dem var det bare tull at gutten var blitt presset til å gifte seg. De hadde spurt ham år etter år – 'er det noen her som du liker?' Han svarte 'dere bestemmer'. Derfor satte de i gang. Ikke en eneste gang hadde gutten protestert. 'Han giftet seg hundre prosent av egen vilje og var glad for det', sa foreldrene som mente det var kjæresten her som hadde all skylda. 'Da han kom tilbake, løp hun etter ham med én gang, og han var så dum at han gikk med på leken'. De hadde fått greie på at han til og med hadde giftet seg og

³² Talaq er ordet mannen bruker når han skal «gi» sin kone skilsmisse. Talaq «kan gis med to typer forskjellige formuleringer, de første som eksplisitt betyr talaq (sarih), som for eksempel «jeg gir deg talaq». Den andre formuleringen er den som kan tyde på talaq (kinayah). Ved bruk av første type formulering, blir talaq effektivt med det samme disse ordene er ytret. Mens ved bruk av den andre type formulering, blir talaq effektivt kun når de er ytret med den hensikt å gi talaq. Altså må hensikten med disse ordene være å gi talaq. «Om hensikten ikke er å gi talaq, vil ikke talaq foreligge», skriver Najeeb Naz i en oversikt på hjemmesiden til World Islamic Mission (<http://www.wim.no/index.php/spm-og-svar/17-ekteskap-og-skilsmisse/338-ekspisitt-og-implisitt-talaq>). Praksis ser ut til å variere fra land til land og fra Shia til Sunni-muslimer.

fått barn. 'Hvordan våger han å gjøre det når han allerede har en kone?'

Så hadde vi et møte med sønnen og foreldrene. Det var meg og en kvinnelig megler. Foreldrene var veldig sinte. Far satt bortvendt, ville ikke se på gutten. Det var flere ting de var sinte for: At han ikke har behandlet kona som han skulle, ikke minst siden hun kom utenfra, fra en familie med mye høyere status. Og når han først velger å gifte seg med en annen, hvorfor ikke velge en bra jente? De mente at hun er 'korrumpert' på en måte; at hun ikke passer i familien.

Vi fikk ikke så mye tid. Mor tok sønnen i armene med tårer i øynene. 'Hvis du er sønnen min, kom tilbake. Jeg har aldri bedt deg om noe, kanskje er det siste gang jeg ber deg om noe. Du har ødelagt et menneskeliv, jenta sitter bare hjemme og... Greit at du har giftet deg (med kjæresten), ta henne, men hun hjemme er kona di'. Det virket som at mor så for seg en løsning der kona hjemme skulle være ektefellen mens han hadde lov til å tulle med hun andre, bare for å få ham tilbake.

Men gutten var fast bestemt på.. 'Jeg har bestemt meg for å leve med henne (kjærestekona). Hun andre er ikke min kone mer, jeg har gitt talaq.' Da smalt det! Mor og far: 'Hva?? Har du gjort det? Når?' Da fortalte han at han hadde gjort det to ganger, for sikkerhets skyld. Far reiste seg og sa 'da er du død for meg, fra i dag. Du er ikke sønnen min lenger'. Mor løp ut av døra for å snakke med (kjæreste)kona, men vi hadde på forhånd bedt henne gå i bilen sin. Vi ba foreldrene komme tilbake og sette seg. Begge sa: 'Fra dags dato er du ferdig for oss. Ikke prøv å komme til oss, vil ikke savne deg. Og husk én ting, du kommer aldri til å få noen gleder med jenta du har valgt, du kommer til å lide resten av livet ditt. Hva vi gjør med den andre, er vårt problem.'

Siden har vi prøvd to ganger med nytt møte, men mor og far står på sitt. Det er cirka fire måneder siden siste møte. Han bor med (kjæreste)kona; de er kun religiøst gift.

Hva er foreldrene bekymret for?

For det første, konsekvenser fra den første konas familie, i opprinnelseslandet. De er tydelig redde for den familien. Hvis hun blir sendt

tilbake dit, kan slekta hennes gjøre hva som helst. Hvis de bestemmer seg for å ta hevn, kan de svartmale familien her, samle overhoder i landsbyen og forklare – ‘se hva de har gjort mot oss...’. Sånt skjer. Guttens foreldre sa til og med at ‘de kommer til å skyte oss hvis vi sender henne tilbake’. De tenker sånn i hvert fall. Og jeg vet at det har skjedd med andre. De sitter nok med skyldfølelse overfor den andre familien. For det andre, så er det at kjæresten ikke er god nok, ren nok. De mener hun har vært borti mye rart, er ikke stabil nok.

CASE 5. JENTA SOM DRO TIL UTLANDET

Denne saken om en ung kvinne er fra en frivillig organisasjon, representert ved to medarbeidere. De hadde først separate møter med partene og deretter et direkte møte. Jenta flyttet til krisesenter før dialoginitiativet ble tatt.

Hun kontaktet oss først anonymt på e-post. Der sa hun at hun hadde bestemt seg for å bryte med familien og reise til utlandet. Alternativet var å bli her og bukke under. Det var flere ting, men handlet mye om kontroll og begrensninger fra foreldrenes side. Blant annet la de et enormt press på henne om å ta en statusutdanning. Hun beskrev det sjøl som at hun levde i et fengsel. Hun hadde hemmelig kjæreste.

Punkt nummer én for oss er å møte ungdommen der de er og bygge tillit. Og særlig jeg som er hvit; jeg får ofte høre at norske aldri kan forstå. De starter ofte veldig forsiktig, men ... etter hvert fikk jeg treffe henne i skjul, hos en venninne. Det var en sak der man måtte være veldig fleksibel. Hun ble kjørt fra dør til dør, selv om hun var myndig. Hun beskrev foreldrene som veldig tradisjonelle og redde for det norske. Seinere, når vi fikk treffe foreldrene, oppdaget jeg at en del av frykten skyldtes at de hadde opplevd så mye rasisme da de kom til Norge. Så de ville rett og slett beskytte døtrene.

Denne jentas bestilling var klar: ‘Jeg har bestemt meg for å bryte, hva kan dere hjelpe meg med?’ Hun ordnet selv studieplass i utlandet, og vi hjalp henne med pass og lån i Lånekassen. Vi hadde en fin samtale med politiet, visste at vi hadde dem i ryggen og kunne ringe når som helst. I utgangspunktet hadde hun tenkt bare å reise, at foreldrene skulle komme hjem og hun var borte. Men i samtalene kom vi fram til at det var lurt å skrive et avskjedsbrev. Jeg tror det var vi som foreslo det. Vi hadde også en lang prat om hvordan hun kunne roe ned foreldrene, så de ikke forsøkte å finne henne. Hun var redd for

konsekvensene og bekymra for familien – opptatt av at de allerede hadde hatt mange belastninger. Og i forhold til søsknene ... hun var veldig bekymret for hva lillesøsteren skulle tro ... ville formidle at hun var glad i henne og sånt. En uke før hun skulle dra, flyttet hun til krisesenteret. Da leverte hun flere avskjedsbrev til oss, til foreldrene og søstrene, som vi formidlet til hver enkelt. Vi tilbød oss å være mellomledd, men på hennes premisser; slik at hun hadde kontroll på det som skjedde. I avskjedsbrevet forklarte jenta at hun er glad i foreldrene/familien og at hun beklager at hun utsetter dem for det hun nå gjør. Hun forklarte hvorfor hun ikke kan bo hjemme lenger, og hvorfor hun vil ta sine egne valg. Hun gjorde også tydelig at dette er hundre prosent hennes valg.

Dere hjalp henne å finne en måte å håndtere bekymringen for familien?

Ja, du kan si det sånn. Man må nøste og nøste og til slutt finne en løsning som ungdommen er villig til å prøve.

Da hun var på krisesenter, kom foreldrene inn på et møte her, uten jenta, der de fikk vite hva som hadde skjedd og fikk brevene. Det var kjempehardt for dem å høre at hun ikke skulle komme hjem igjen. Det var et kjempevanskelig møte med mye sinne og frustrasjon. Så var det et nytt møte før hun dro ut av landet, der hun traff begge foreldrene sine. Vi hadde lest mye om kritikk av megling og brukte mye tid på å forberede det. Blant annet fikk vi vite mye om hvordan mor fungerer, som hun var mest redd for. Mor snakket dårlig norsk og har enorm frykt for skammen. I samarbeid med jenta lagde vi en skriftlig avtale om ulike premisser for møtet, som foreldrene måtte gå med på og signere. De hadde et veldig sterkt ønske om å få treffe jenta. I tillegg til den skriftlige avtalen, hadde vi en tydelig avtale med jenta om et bestemt hemmelig signal hun kunne gi til oss, dersom hun ville forlate møtet.

Det var et tøft møte, og jeg er kjempeglad for at vi hadde gjort avtaler på forhånd, at hvis *det* eller *det* skjer, så kan du bare gå ut av rommet. Alt skulle gå gjennom tolken, og foreldrene – særlig mor – skulle ikke snakke til jenta på deres språk. Det var altfor sterkt for henne å møte begge foreldrene samtidig, så de kom inn én og én, moren først. Heldigvis opplevde vi at hun var tydelig overfor oss på hvor mye hun orket.

Jeg husker at du snakket om hvor selvstendig denne jenta var, klare planer og... Men da hun traff foreldrene så bare sank hun sammen...

Ja, hun ble en liten jente! Man så det på kroppsspråket hennes. Jeg fikk en helt annen opplevelse av henne da. Tidligere hadde jeg tenkt at hun var over gjennomsnittet ressurssterk... hun gjorde så utrolig mye planlegging for å få til flyttingen og bruddet. Det var nyttig at vi hadde snakket mye på forhånd, om hva hun ville formidle, som vi kunne hjelpe henne med et stykke på vei.

Vi hadde laget en 'huskeliste' for samtalen der vi var blitt enige om hva som var viktig å si og på hvilken måte, og hva jenta *ikke* ønsket skulle komme fram i samtalen. Både avtalen og huskelista ble til i et samarbeid med jenta. Spesielt mora var veldig skeptisk under samtalen. Hun ba gjentatte ganger om å få se bevis, opptakspapirer fra universitetet, visum og så videre. Dette førte til at en del av samtalen dreide seg om nettopp mangelen på tillit til datteren fra mors side som noe av kjernen i problemet. Mor ble utfordret på at hvis hun viste datteren større tillit, ville hun også få vite mer. Men møtet ble avbrutt; de ville ikke mer. Etterpå hadde foreldrene enormt lyst til at hun skulle komme en tur hjem, før hun reiste til studielandet. Vi sa at det var helt opp til henne, og hun fant ut at hun ville, men ville ha med oss. De prøvde å få henne til å overnatte; bedyret at alt skulle være på hennes premisser. Men hun stolte ikke helt på det, så hun bestemte seg for bare å dra på besøk og så tilbake til krisesenteret. Mor boikottet besøket, lå inne på et rom hele tida. Det var ikke noe lett møte, men hun fikk snakket litt med søstrene sine.

En del av det vi jobba med, var hvordan dette skulle se ut utad, hva foreldrene kunne presentere overfor nettverket sitt og slekta. Det var særlig en onkel som skulle komme på besøk mens hun bodde på krisesenteret. De ville ha henne hjem for å skjule det som hadde skjedd, men det var ikke aktuelt for henne. Før faren var det kjempebra å få kopi av inntaksbrevet på studiet, så han kunne vise: 'se dattera mi er kommet inn der', og lage en historie. Hun endte med å gi foreldrene så mye informasjon som mulig. De visste hvor hun bodde – 'jeg gir dere det, men nå vil jeg ha min frihet her'. De ga inntrykk av å sette pris på det, selv om de ikke sa 'det er greit'.

Hun var ikke redd for livet sitt, men fryktet at de skulle ta mobilen eller stenge henne inne hvis de oppdaget planen. I verste fall få henne ut av landet. Og hun var veldig redd for at hun ikke ville klare å stå opp mot foreldrene. Så vi snakka mye om det, hvis sånn og sånn skjer ... når kontakter vi politiet? Politiet var informert den dagen hun skulle reise. Jeg ønsket at de skulle eskortere henne til flyet, men de ville at jeg gjorde det. Far og søster kom og tok avskjed, og så fulgte jeg henne gjennom sikkerhetskontrollen.

Hun var tydelig på at hun ikke ville ha direkte kontakt med foreldrene fra studielandet. Hun brukte oss som mellomledd, mailet og spurte 'vet dere noe om familien min', og særlig i forhold til lille-søster. Det var også praktiske ting, som å be foreldrene sende klær og andre ting. Sånn var det i flere måneder, før hun på et tidspunkt skrev at hun var klar for en telefonprat med familien. Da de inviterte henne hjem sist jul hadde hun en prosess på det og spurte hva vi syntes. Vi sa 'hvis du synes det er trygt, og vi kan være i bakhånd og følge med, du kan si fra, gi oss livstegn'. Så hun kom hjem på ferie, og det gikk visst ganske greit – krevende, men.. Hun reiste tilbake igjen til studiene og er der fortsatt.

CASE 6. JENTA SOM VAR I EN EKSTREM KONTROLLSITUASJON

Saken er fra et familiekontor. Her snakker to informanter om en ung kvinne på omtrent 20 år.

En etnisk norsk far ringte på vegne av datterens venninne som var i en ekstrem kontrollsituasjon. Han fulgte henne hit, og vi begynte. Jenta følte seg fullstendig kontrollert av mor og far, over lang tid. Hun hadde tenkt at hvis hun bare holdt ut til hun ble 18, så ville det roe seg. Men så viste det seg at de bare strammet til enda mer. Vi trodde planen var å gifte henne bort, men det ble aldri bekreftet. Vi hadde noen samtaler med henne, blant annet sammen med minoritetsrådgiver, som vi fikk mye kunnskap fra. Jenta valgte å flykte hjemmefra til krisesenteret.

Vi snakka mye med jenta og tenkte høyt om å invitere familien til en samtale. Hun hadde ikke lyst eller tro på det, ville bare få flykta unna og endre identitet. Men etter hvert fikk vi tillatelse til å møte familien. Vi inviterte mor og far som kom sammen med eldste datter

i tjueårene og en sønn, knappe tjue år. Det var første og eneste gang vi møtte dem. I møtet var vi opptatt av å vise respekt for familien, la vekt på at vi forstår bekymringen, hvordan vi tenker om familie, hvor viktig familie er. Det var ikke vanskelig å ta den posisjonen, for de var kjempefortvila; de ante jo ikke hvor hun var. Vi refererte blant annet til vår rolle som mødre. Vi sa at hun hadde det bra, men vi kunne ikke si hvor. At vår intensjon var å være tilstede om de ønsket å bruke oss. De hadde tatt med bilder fra ferien; ville vise at dette er en jente som får lov til det hun vil. De hadde litt rare forestillinger om hva som var problemet. Framstilte det som en barnslig måte å reagere på når et barn ikke får det som det vil. Vi tok imot en konvolutt med brev fra lillesøster – var i tvil, det kunne jo stått hva som helst der, men vi gjorde det.

Det var en nydelig familie, lett å merke omsorgen, men også irritasjon. De hadde bodd lenge i Norge, jenta siden hun var cirka tre år. De var godt integrert, mor jobbet i helsesektoren. Far var ikke lett å forstå. De ville ikke gjøre noen ny avtale, men vi hadde et langt møte. Vi måtte jobbe med å holde på jentas opplevelse, at hun har hatt det vanskelig, men vi satt igjen med en god følelse. Så formidlet vi til henne etterpå. Jeg hadde en telefonsamtale med broren og en med søsteren. Det ble sånn at kontakten gikk gjennom oss.

Plutselig ringte krisesenteret og fortalte at jenta hadde flytta, uten å si noe til dem. Det viste seg at hun overnattet hos en slektning, før hun valgte å flytte hjem igjen. Vi ble kjempebekymra. Samtalen med foreldrene hadde jo vært bra, men det kunne jo være at de bare spilte med. Vi prøvde å få kontakt med mor, og med jenta. Fikk en telefon fra jenta som sa at alt var bra, men vi var fortsatt veldig usikre. Hadde behov for å lukke saken på en ordentlig måte. Det endte med at vi valgte å sende et brev stilet til jenta der vi sa noe om prosessen som hadde vært, at alle parter hadde gjort en god jobb, og vi ønsket dem lykke til. Først hørte vi ikke noe. Men så fortalte minoritetsrådgiver at hun hadde snakket med jenta og fått en klar og tydelig bekreftelse på at det var i orden. At jenta får lov til å gjøre det hun vil.

Det virker som det har vært en eller annen form for vending? Hva tenker dere?

Det jeg særlig tenker er at jeg tror på denne måten, å invitere familien, å gi rom til deres fortvilelse. Det er utrolig sårt for alle parter, ting tar tid.

Dette er den eneste saken der vi har snakket med familien, men vi har kontakt med flere jenter som lever i skjul. Familien har gjort så mye som har grepet inn i deres integritet, så det er ikke rart at det tar tid før vi får lov å kontakte familien. Jentene har vanskelig for å tro på at det er mulig, for de har jo forsøkt selv og ikke lyktes. Dialogarbeid er vanskelig, men det er noe vi tror på; at det er riktig vei å gå.

Jentas bror var også inne og passet på søstera, hadde et ansvar for å oppfylle foreldrenes kontroll... Men det skjedde noe med han også i den prosessen. Det var en helt klar fornemmelse jeg fikk, at han beveget seg fra å være en spydspiss i foreldrenes agenda til å mer ta søsteras perspektiv. De to hadde vært veldig nære; de var så glad i hverandre, og det var jo et kjempedilemma. Da jeg snakket med ham på telefonen (etter møtet) hadde han et annet... Han kunne også si noe om hvor vanskelig det var for han å stå i..

Jenta fortalte at mor hadde en søster som levde i et forferdelig ekteskap. Vi lurte på om det var noe av mors bekymring, at datteren skulle havne i et sånt. At det kunne bidra til at foreldrene ville være med og styre hvem hun skulle gifte seg med. Vi fikk også vite at jenta hadde en tante som også hadde barn. Hun var godt integrert, og hadde en helt annen holdning til dette med ekstrem kontroll. Hun kunne nok være en ressurs.

CASE 7. FAR MED «RETT TIL Å DREPE» HVIS HUN IKKE GJØR SOM HAN SIER

Denne saken ble håndtert av en familierådgiver og en politimann. Den illustrerer hvordan et forsøk på dialog kan avdekke alvoret i en sak.

En jente hadde bodd i skjul lenge og ville at vi skulle snakke med foreldrene uten henne. Hun var klar på at hun ikke orket mer, at hun kom til å flytte hjem. Hun savnet småsøsknene sine fælt. Hun hadde fungert som en mor for dem, så det var jo nesten som at en mor skal være borte fra sin toåring. Søsknene gråt på telefonen, de tryglet, det

var et helt umenneskelig press. Så hun sa til oss: 'Dere er nødt til å snakke med foreldrene mine'. Vi fikk kontakt med politiet, for de kjente familien ganske godt. Vi hadde et møte med politiet til stede. Politiet kjente familien og hadde et godt inntrykk av dem, og trodde nesten ikke på det jenta sa. Men det som kom fram i det møtet var hvor farlig situasjonen var. Faren satt rolig og sa at 'jeg anser det som min rett å drepe henne hvis hun ikke føyer seg'. Det var ingen mulighet for å bevege på ham i det hele tatt, verken jeg eller politiet hadde noe tillit til ham. Det er som i andre saker der barnevernet må gå inn og ta barna for å få til endring. Men dessverre, denne jenta klarte ikke å stå imot presset. Jeg er usikker på hvordan det går med henne nå, men vet hun ble gift med den som foreldrene valgte. Men hun har gjort en jobb i forhold til at han ikke kommer inn i landet: Hun har trenert saken, tatt en lang utdanning, og har tjent for lite til å innfri forsørgerkravet.

CASE 8. JENTA SOM VILLE UT AV ET RELIGIØST EKTESKAP

Informanten i denne saken er ansatt i politiet.

En jente på 17 år hadde giftet seg muslimsk med en mann hun fant via internett. Sannsynligvis var dette en måte å 'rehabiliter' seg selv i foreldrenes øyne, etter at det hadde blitt kjent at hun ikke var jomfru lenger. Både jenta og foreldrene var altså innforstått med ekteskapet i utgangspunktet. Mannen viste seg imidlertid å være veldig kontrollerende, og han brukte vold. Han ringte hver dag og ville vite hva hun holdt på med. Han ville nekte henne å være sammen med venninner, gå på skoletilstelninger og lignende. Det gikk derfor ikke lang tid før hun ville ut av forholdet. Ekteskapet var ikke sivilrettslig registrert, og de hadde heller ikke flyttet sammen.

Da hun fortalte meg at hun ville ut av forholdet, nevnte jeg muligheten for å få en muslimsk skilsmisse. Jeg tror hun tenkte at det var den eneste muligheten for å få kjæresten til å forstå alvorret, og at foreldrene også ville forstå at det ikke gikk. Jeg ønsket å være på tilbudssiden for å bidra til å skape ro i familien, der det hadde vært mye konflikter over lang tid. Fra før visste jeg om en imam som kunne ordne muslimsk skilsmisse, og jeg tilbød meg å kontakte ham om jenta ønsket å gå fram på denne måten. Det gjorde hun.

Først hadde vi et møte med jenta og imamen. Han hørte på jenta og forklarte framgangsmåten for å få religiøs skilsmisse. Jenta måtte skrive en søknad til imamkomitéen der hun begrunnet hvorfor hun ønsket skilsmisse, altså at hun forklarte hva hun hadde blitt utsatt for fra ektemannen.

Jenta gjorde som han sa, og så hadde vi et møte der alle parter var til stede; jenta, mannen/kjæresten hennes, foreldrene og imamen. Der ble det gjentatt hva som var grunnen til jentas skilsmisseønske. Da kjæresten godtok begrunnelsen var skilsmissen å anse som gjennomført, fordi det hadde skjedd med en imam til stede. Alle som deltok var innforstått med denne løsningen, men det viste seg jo at kjæresten likevel ikke holdt seg unna jenta. Han fortsatte å ta kontakt og forsøke å presse og true henne til å gjenoppta forholdet. Han hadde ikke oppholdstillatelse, og han hadde nok tenkt at et ekteskap med henne skulle sikre ham opphold.

6 Erfaringer med dialogrettet arbeid

I dette kapitlet analyserer vi våre informanters erfaringer med og refleksjoner rundt bruk av dialog som metode. Det handler både om hvordan dialogarbeidet utføres og de utfordringer og dilemmaer som disse personene har stått overfor. Det ligger ikke til vårt prosjekt å kartlegge mønstre i ulike yrkesgruppers eller instansers forståelse av dialog og megling. Til det har vi et altfor begrenset materiale. Det fremkommer heller ikke noe umiddelbart mønster i vår analyse. Dialogforståelser og -praksis varierer på tvers av instans-grensene.

En overordnet betraktning er at informantene i hovedsak snakker ut fra sitt kjennskap til og sympati med den unges perspektiv; enten fordi de kommer inn i saken som den unges hjelper, eller fordi de – *når* de kommer inn i saken – ser at den unge trenger en hjelper, som i case 1 der barnevernet mistrodde gutten. Flere har imidlertid erfart at det å snakke med foreldre gir et annet perspektiv på saken, som de også kan ha sympati for, og som ikke bare utfyller, men noen ganger utfordrer, deres syn på den unges situasjon. Flere hevder med styrke at det er mulig å ta begge perspektiv, samtidig som de legger til et tredje – lovverket.

Videre merker vi oss at flere snakker om dialog på en måte som enten er preget av konfliktrådstenkning eller av den pågående kompetansehevingen innen tvangsekteskapsfeltet, særlig influert av Aker/Enerhaugen familiekontor, Drammensprosjektet og den danske konsulenten Farwha Nielsen. Vårt prosjekt er i seg selv en frukt av og bidrag til denne trenden.

Hvorfor (ikke) dialog? Begrunnelser og motargumenter

Våre informanter har ulikt syn på hvorvidt og hvorfor, eller hvorfor ikke, dialog som metode er en god tilnærming i dette saksfeltet. Innledningsvis siterer vi her noen betegnende uttalelser om dialog.

Sitat 1: Foreldrene ble nesten litt glemt. Vi hadde en sak der det kom noen foreldre hit fordi de hadde mistet datteren. En dag hadde hun bare gått på skolen og ikke kommet tilbake. De hadde ringt rundt, til skolen, politiet ... men ikke fått vite noe. I en sånn situasjon kan jo

foreldrene tro at hun hadde vært utsatt for noe. De har kanskje ikke forstått, trodd at jenta var med på ekteskapet, fordi hun ikke hadde turt si nei, og da har de jo ingen idé. (Familiekontor)

Sitat 2: Det er en missing link i tenkningen i disse sakene, synes jeg. Dersom vi hadde sett hele familien under ett, og ikke bare tenkt på ungdommene, men også gitt familien hjelp til å stå i disse sakene og behandle familien med verdighet... Dette er tanker jeg sitter med akkurat nå. De er på ingen måte ferdigtenkt – det er sikkert mange sider jeg ikke har sett eller mangler kunnskap om. Men dersom vi virkelig ønsker en dialog, må begge parter som skal delta i dialogen bli tatt på alvor og bli hørt og få den hjelpen de har behov for. De foreldrene jeg har møtt i de sakene vi har hatt, har vært sååå takknemlige og samarbeidsvillige fordi det endelig, kanskje etter flere år, var noen som tok kontakt og tok dem på alvor og ville høre deres historie også. (Konfliktråd)

Det jeg særlig tenker er at jeg tror på denne måten – å invitere familien, å gi rom til deres fortvilelse. Det er utrolig sårt for alle parter, ting tar tid. Dialogarbeid er vanskelig, men det er noe vi tror på. Jeg tror at det er riktig vei å gå. (Familiekontor)

Flere av informantene med fartstid i feltet beskriver en utvikling der man gradvis har blitt mer opptatt av foreldre og søskens situasjon, og der behovet for å forholde seg mer aktivt til familien som helhet har presset seg fram. Motivasjonen ligger dels i hensynet til foreldrene, søsken og øvrig families behov for hjelp, noe som tidligere ble neglisjert i en tilnærming som ensidig fokuserte på den unge. Dels mener flere at dialog med familien kan være nødvendig for å imøtekomme den unges behov. Særlig knyttes dette til erfaringer med at unge kvinner bryter med familien, men ender med å flytte hjem igjen.

Vi finner imidlertid at det ikke er konsensus rundt hva dialog innebærer og hvilke begreper som betyr hva.

Dialog for meg er et sånt suppeord som flyter rundt i mange sammenhenger. For meg er det viktig å vite hva man konkret mener og hva slags erfaringer man er ute etter ... for eksempel, er det snakk om å drive megling, eller tenker man litt mer løst på å jobbe med familien?

Denne informanten er i tvil om bruken av dialog:

Det vi har sett for eksempel av grove straffbare forhold, at dette skal vi løse med dialog bare ... da må man ha det som en parallell, man må ha store ressurser hvis man ønsker å jobbe med familiene. Det er det ene, og så må man ha kompetente mennesker til det, og ikke helt ferske folk – det mener jeg er livsfarlig. Noe av det du trenger kompetanse til, er å se hvilke familier som er reelt interessert i dialog og hvilke som bare snakker deg etter munnen for å oppnå et eller annet. Jeg har vært med på såkalte dialogmøter tidligere, og det vi så, var at familiene forbandt det med forhandling, rett og slett. De var der for å forhandle jentene tilbake, og de brukte alle triks de kunne for å påvirke jentene psykisk for å få dem hjem igjen. Det var jenter som hadde flyttet hjemmefra og ønsket en eller annen kontakt med familien og vi så at jentene ikke takla det møtet med familien, at de psykisk ble helt paralyisert eller at de fikk en negativ reaksjon i etterkant. Nå er det mye mer erfaring i feltet, og de plukker de sakene hvor de ser at her er det mulig å oppnå noe. Men det som hele tida henger over de sakene, er spørsmålet om hvor lang tid inn i fremtida du kan følge opp. Fordi jeg har erfart at en pakistaner ble drept etter ti år, fordi det var en æressak, og det viser at det med ære ikke nødvendigvis går ut på dato. Og vi ser at de som kommer tilbake til familien ... og så kommer det en feriereise, og de havner i hjemlandet og kommer ikke tilbake. Så det er alt dette som skiller seg fra andre saker hvis du skal ha det i konfliktråd. Jeg har erfaring for at de i veldig liten grad er ærlige på hva de mener, for de er hele tiden ute etter å vite: 'Hva er det dere ønsker å høre?' (politiet)

I dette sitatet tematiserer informanten flere viktige aspekter ved dialog som vi skal komme tilbake til i det som kommer.

Flere er opptatt av å distansere seg fra begrepet «megling», her i sitater fra våre samtaler med tre av de med mest erfaring innen feltet:

Har du en nøytral rolle?

Nei, det er vel ... du kan si, utøvelse av press.. ja, det kan være. Men hva er nøytral? Jeg er ikke megler. Jeg ser at de lider, begge parter, alle er ofre, og hva ønsker vi, man må gi litt og ta litt.

Hvorfor tenker du at du ikke er megler?

Jeg går ikke inn og .. ja ja, kall det megling, jeg er ikke så opptatt av ordet. Jeg er en objektiv person, et verktøy i en dialogprosess. En megler er mer på offensiven, går inn og har kanskje noen meninger: 'jeg mener at dine unger..', mer belærende. Her er det jenta som sier sin oppriktige mening, mer enn at jeg har ... Men i det du går inn i og skal løse en konflikt, jeg tror ikke du klarer å være nøytral. Du blir dratt mellom partene. (politiet)

Dialog eller megling dekker ikke det vi gjør eller det som bør gjøres i disse sakene. Det er bedre å si «dialog med en streng pekefinger». Og vi er ikke «meglere», men ungdommenes advokater. Det er vårt utgangspunkt. Dette handler jo om familievold. Det er slik vi ser det. (familiekontor)

Man må være på ungdommens side, trygge ungdommen før møtet – få fram hva foreldrene har gjort. I motsetning til i konfliktrådet så tenker ikke vi symmetri. (familiekontor)

Disse sitatene peker for det første mot en spenning i informantenes oppfatning av egen rolle – mellom nøytralitet og maktsensitivitet, som vi kommer tilbake til utover i dette kapitlet. For det andre fremkommer det tydelig at ordet «dialog» kan gi ganske ulike assosiasjoner. I sitat 1 forbindes dialog med megling, og megler med en som styrer aktivt ut fra egne oppfatninger om hva som er rett og galt. Selv ser informantene seg som en mer nøytral tilrettelegger på den ene siden, mens hun også er med på at hun utøver press, på den andre. Vi har også hørt formuleringen «dialog med ris bak speilet». De to neste informantene avgrensner seg fra megling fordi de assosierer dette med symmetri og ikke-normativitet (*uten* «pekefinger»), mens de selv har et klart normativt ståsted og primært ser seg som den unges støttespiller og advokat (*med* «pekefinger»).

Vårt inntrykk er at flere avgrensner seg fra en meglingsdefinisjon som ser relasjonen mellom den unge og foreldrene som symmetrisk, og der mekler er nøytral til konfliktens innhold. Der en hvilken som helst løsning er akseptabel, gitt at «partene» går med på det. Informanten fra familiekontoret er ikke alene om å plassere denne meglingsdefinisjonen i konfliktrådet.

Informantene fra konfliktrådet legger på sin side vekt på at de er partsnøytrale, men skiller seg ikke fra andre informanter når det gjelder syn på makt-asymmetri mellom partene. Det virker som flere av informantene har begrenset kunnskap om konfliktrådets idégrunnlag og arbeidsmetoder, og at de sånn sett bruker denne kontrasten primært som en måte å presentere sin egen posisjon på. Vi har derfor valgt å redegjøre for konfliktrådets metodikk der dette er relevant. Samtidig er det viktig å understreke at denne er i stadig utvikling, og flere av dilemmaene som våre informanter tematiserer er gjenstand for løpende diskusjon i konfliktrådssammenheng. Men denne diskusjonen er i begrenset grad relatert til den type saker som vår studie gjelder.

Hvordan gjøres dialogen og hva kan dialogarbeid være?

I dette avsnittet beskriver vi den virksomheten som våre informanter assosierer med dialogarbeid. Vi har forsøksvis sortert i noen kategorier som tematiserer hva dialog er og – kanskje – hva det ikke er.

INFORMASJON OG STØTTE TIL FAMILIEN

Et typisk scenario er der den unge får hjelp til å bryte med familien. Hjelper, eller andre, kontakter foreldrene for å informere om det som har skjedd og tilbyr samtidig hjelp og støtte til familien. Hjelpen kan bestå i å ordne opp i uavklarte praktiske ting; ikke minst nevnes økonomiske forhold mellom den unge og familien som lett kan forsterke konflikten mellom dem. Videre søker hjelper å roe ned situasjonen og realitetsorientere foreldrene på at det ikke nytter å prøve å finne datteren/sønnen. De blir beroliget på at hun/han har det bra og får tydelig beskjed om at de ikke har lov til å presse henne hjem igjen. Foreldrene og andre familiemedlemmer får tilbud om å snakke om sin situasjon, uten at det nødvendigvis skal føre til en dialog med den unge som har brutt ut. De kan få hjelp til å skjule det som har skjedd utad ved at hjelper bidrar til minst mulig offentlighet rundt bruddet, eller hjelper familien med å konstruere en fortelling som minimerer ærestapet. For den unge kan det å vite at noen følger opp familien, lette på dårlig samvittighet og omsorgsfølelse. Det kan bli lettere å stå i bruddet. Et gjennomgående funn er at foreldrene setter pris på denne hjelpen, selv om de også kan reagere med sinne og beskyldninger. Praktiske hjelpetiltak kan være en måte

å vinne foreldrenes tillit på, og et første skritt mot dialogarbeid. Det synes som det er et stort potensiale for å utvikle slik kommunikasjon. Informantene bruker ordet dialog om denne kommunikasjonen mellom hjelper og foreldre.

INDIREKTE DIALOG

Når det gjelder dialog mellom den unge og foreldrene/familien, kan det være snakk om indirekte eller direkte dialog, eventuelt begge deler. Ved *indirekte dialogmetoder* fungerer tilrettelegger som mellomledd mellom den unge og foreldrene/familien. Han eller hun kontakter partene vekselvis, på deres eller eget initiativ, og formidler informasjon mellom dem i en slags skyttelvirksomhet. Ofte handler det om forberedelser til et direkte møte, men i noen saker brukes kun «skyttedialog». Dette er saker der den unge ikke ønsker et møte med foreldrene, men er åpen for at andre forsøker å få til en dialogbasert løsning. Det kan også hende at hjelper/tilrettelegger vurderer at et direkte møte ikke er tilrådelig, enten det er av sikkerhetsgrunner eller fordi den unge ikke er emosjonelt sterk nok til å takle et direkte møte på et gitt tidspunkt, et tema vi kommer nærmere tilbake til under. Vårt inntrykk er imidlertid at den indirekte dialogen i stor grad anses som et ledd i forberedelsene til et direkte møte, som dermed oppfattes som den «ordentlige» dialogen, og ikke som et dialogverktøy som kan stå på egne bein.

I erfaringene med indirekte dialog møter vi særlig på ett dilemma: Hva er formidlerens rolle i forhold til å si eller bearbeide informasjon mellom partene? Hvor mye skal man formidle av vonde ting som blir sagt? Var det for eksempel riktig av familiekontoret i case 6 å formidle lillesøsterens brev uåpnet, når de selv tenkte at «det kunne inneholdt hva som helst»? Eller som i dette caset, der en hjelper påtok seg å formidle jentas perspektiv til foreldrene:

Hjelperen innkalte foreldrene til møte. Det var en veldig ubehagelig samtale der det kom fram mange negative holdninger i forhold til datteren. Hjelperen gjenga slett ikke alt, men fortalte noe av det de hadde sagt til jenta. Hun ble svært fortvilet, og det ble mange telefoner mellom henne og foreldrene rundt det som hadde blitt sagt. Foreldrene ønsket ikke flere møter.

Lyktes hjelperen i å formidle samtalen med foreldrene på en måte som ikke utsatte jenta for nye påkjenninger? Er det mulig, og ønskelig, å skåne? I dette tilfellet fortsatte altså «dialogen» direkte på telefon, uten regi. Var det noe hjelper forutså og forsøkte å unngå? Vi har ikke snakket med denne hjelperen og har derfor begrenset informasjon om vedkommendes avtale med jenta. Det er en regel i for eksempel konfliktrådet at man alltid sjekker ut med partene hva som skal sies til den andre part i slike «skyttel»situasjoner. Og hvis tilretteleggeren føler at uttalelsene ikke skal formidles, må han/hun si ifra om dette og om at hun/han derfor ikke kan formidle det.

Telefonsamtaler er for øvrig en viktig kommunikasjonsform i flere av sakene der den unge har brutt med familien. Noen ganger kan telefon være eneste kontaktform mellom den unge og foreldre/søsken, eventuelt som et stadium mellom ingen kontakt og direkte møter. Det kan være aktuelt å anbefale/legge tidsbegrensninger på den enkelte samtale, og flere praktiserer en «énveis-regel» ved at det er den unge som velger om og når hun vil ringe familien, mens familien ikke har hennes (hemmelige) telefonnummer.

DIREKTE MØTER

I de fleste sakene vi har hørt om har det vært avholdt eller siktet mot et *direkte møte* mellom de involverte, oftest etter flere innledende samtaler mellom tilrettelegger og den enkelte, både på telefon og i formøter. Alle understreker at det direkte møtet bør forberedes godt, og flere mener at stram regi er nødvendig for å skape forutsigbarhet og trygghet. Her siterer vi en informant som har fungert som støtteperson i dialogmøter:

Jeg har opplevd flere meglere. Det er store forskjeller. Noen har veldig bra struktur. En snakket med begge parter, tok den nøytrale meglerrollen, undersøkte på forhånd hva partene ville, og hva de kunne møtes på. På selve møtet var hun kjempestreng, blant annet på at alt skulle foregå på norsk. Det var veldig bra. Med en annen megler sklei det mer ut, da ble det mer ubehagelig; jeg følte meg hjelpeløs. Foreldrene kom med små stikk til henne på sitt språk.

Det tas som regel flere grep for å forhindre at møtet «sklir ut» og for å ivareta den unges fysiske og emosjonelle sikkerhet. Blant annet vurderes det og avklares på forhånd, og i samråd med den unge, hvem som skal sitte hvor,

rekkefølgen på innlegg, tidsramme for møtet etc. Deltakerne kan bli bedt om å komme inn i og forlate møterommet fra separate innganger, og i en bestemt rekkefølge.³³ Noen legger vekt på å ha god tid, mens andre er opptatt av å holde et ganske stramt tidsskjema. Når det gjelder innhold, kan det synes som om informantene tenker litt ulikt. I konfliktrådssammenheng er det vanlig å ha fokus på nåtid og framtid. Konfliktrådet i case 1 (om gutten som ikke ble trodd av barnevernet) brukte sitt vanlige stormøte-skript som er i tråd med dette, men supplerte med et par spørsmål om ære. Konfliktrådsmeglere i denne saken la til grunn at hun kun skal stille åpne spørsmål, slik at partene stimuleres til å definere egne behov og løsninger. Andre presenterer foreldrene med en virkelighetsbeskrivelse de må akseptere. De er mer opptatt av å tematisere det som *har* skjedd, som når foreldrene i case 2 (jenta som ikke ville leve på en livsløgn) må akseptere at de har kontrollert og presset datteren for mye. Et annet spørsmål gjelder forholdet til åpenhet/sannhet vs pragmatikk: Skal alt på bordet eller bør man bevisst skjule noe; skal man porsjonere ut sannheten? Bør man anbefale at den unge ikke sier alt, og kan foreldrene «komme unna med» å ikke tilstå alt? Dette er temaer vi kommer tilbake til. Regelen i konfliktrådet at man overlater vurderingen mest mulig til partene, men tar også selv et standpunkt som tilrettelegger: Der man er i tvil eller mener at noe kan krenke eller skade, sier man klart fra om dette. Andre aktører ser ut til å ta mer av dette vurderingsansvaret helt på seg selv.

Flere forteller om direkte møter som har vært krevende og følelsesladde, til tider med dramatikk – som i case 7 (far med rett til å drepe) der far fremsatte trusler mot datterens liv. Vi har hørt om flere tilfeller der deltakere har forlatt møtet i affekt, for eksempel da far i case 1 og foreldrene i case 4 (sønnen med to koner) løp ut på gangen. I sistnevnte tilfelle ble de invitert inn igjen ganske umiddelbart, mens i case 1 ble gangen en slags «bak scenen» arena der konfliktrådsmeglere lyktes å få en annen slags kontakt med far enn inne i møterommet.³⁴

³³ Den unge kommer inn sist og går ut først.

³⁴ Dette er nok reaksjoner som fagfolk i både familieråd, konfliktråd og barnevern er vant til.

Noen vil hevde at det følelsesmessige aspektet er noe av det som gjør direkte møter virkningsfulle. For eksempel sier kriminologen Heather Strang, at det er det direkte møtet som gir kraften både til å innse skaden for den som har påført skade og til å redusere angsten for den som er påført skade (Strang 2009). Strang er en internasjonalt ledende forsker på restorative justive-feltet, og viser i denne forbindelse til forskning på indirekte meglingsbåde fra Storbritannia og Australia. Det viser seg at slike «indirekte møter» i mindre grad fører til at partene opplever møtet som vellykket. Partenes dialog er noe mer enn hver enkelts meningsytring for seg. Språkforskning viser til hvordan det oppstår en tilleggsdimensjon av følelser, tolkninger og forståelser i det direkte møtet der ytringene avløser hverandre (taleturene) på andre og nye måter for partene. Denne forskningen har imidlertid sett på straffesaker generelt, og det er usikkert om konklusjonene er relevante for saker der det handler om svært ulike styrkeforhold mellom partene, tette og myndige familie- og slektsbånd, og om tredjepersoner som står bak kravene om giftemål og som befinner seg i andre land.

Et annet argument for direkte møter er at man da lettere får fram fakta i saken. Særlig når den unge har begynt å lengte etter familien, og den dårlige samvittigheten svekker forsettet om å bryte ut, kan hun/han komme til å glatte over konflikten/overgrepene. Møtet kan bidra til at konflikten blir synlig, når følelsene kommer opp. Andre vil hevde det stikk motsatte, at de ekte følelsene *ikke* kommer opp, på grunn av maktubalansen i møtet. I slike tilfeller kan stormøte være et alternativ. Når alle som er involvert i saker er til stede, vil mer komme frem enn ved at bare ungdommen og den ene eller begge foreldrene er til stede. Også ved skyttelmegling risikerer man at noen sider ved saken ikke kommer frem.

Som vi snart utdyper, er manges erfaring at direkte møter er forbundet med risiko for retraumatisering, maktutøvelse fra foreldrene og taushet fra den unge. I lys av de viktige innsigelsene som fremkommer mot direkte møter, er det grunn til å utvikle «skyttelmetoden» som et selvstendig alternativ. Det er mulig også å veksle mellom «indirekte» og direkte møter i en sak, avhengig av situasjonen eller fasen saken og partene befinner seg i. Det gjelder også innen en Konfliktrådsramme, der det direkte møtet tradisjonelt står sterkt.

SKRIFTLIGE AVTALER

Flere bruker skriftlige avtaler, men det varierer hva slags form og innhold disse har. I case 5 om jenta som dro til utlandet, så vi at tilrettelegger inviterte foreldrene til å underskrive en avtale om spilleregler for dialogmøtet, altså tilsynelatende en prosedyreavtale. Ser vi nærmere på avtaleteksten viser det seg imidlertid at innholdet er mer sammensatt. En del av punktene regulerer selve møtet, men foreldrene måtte også blant annet skrive under på at de aksepterer datterens ønske om å studere et bestemt fag. Foreldrenes aksept av jentas krav forelå altså som del av premissene for møtet. Avtalen ble inngått mellom foreldrene og den frivillige organisasjonen som drev dialogen, ikke jenta.

I andre tilfeller er det snakk om mer rendyrkede resultatavtaler. Det varierer imidlertid om innholdet er skissert på forhånd, og av hvem, eller om det er noe de involverte kommer fram til på dialogmøtet. Vi har ikke hørt om avtaler som inngås kun gjennom indirekte dialog. I case 2 (jenta som ikke vil leve på en livsløgn) sonderte tilrettelegger på forhånd per e-post og lagde et utkast der jentas og foreldrenes krav var med. Kravene var av ganske ulik art. Mens jenta ville at foreldrene skulle akseptere ganske grunnleggende avgjørelser, var foreldrenes krav hovedsakelig begrunnet i behovet for kontakt med jenta. Denne avtalen inneholdt dessuten også en problembeskrivelse, som informanten kaller «en beskrivelse av de faktiske forhold», som foreldrene måtte akseptere. Her ble det brukt ord som «press» og «vold», som grenser opp mot eller betegner faktisk straffbare handlinger. Foreldrene måtte erkjenne at de hadde utført disse handlingene, men de ble samtidig tilkjent retten til å ha en annen opplevelse av rasjonale og legitimitet. For eksempel kunne foreldrene ha opplevd at den sterke kontrollen var begrunnet og berettiget i omsorg for datteren og hensynet til familiens omdømme. Tilrettelegger kommer foreldrene i møte på at dette kan være deres opplevelse, men understreker samtidig at det ikke er lov å utøve så sterk kontroll overfor en ungdom i Norge. Informanten mener selv at foreldrenes handlinger lå på grensen til straffbare forhold, noe vi utdyper senere i dette kapitlet. Foreldrene og jenta ble, ifølge informanten, orientert om at dokumentet ville bli brukt hvis saken skulle eskalere og bli til en straffesak. Det er verdt å spørre mer generelt om rettssikkerheten er tilstrekkelig ivaretatt i alle saker der foreldre og unge signerer skriftlige dokumenter.

INDIVIDUELT ARBEID MED FAMILIEN SOM PREMISS

Så langt om erfaringene med konkret tilrettelegging av direkte og indirekte dialog mellom de involverte. I materialet har vi også eksempler på arbeid som kun er rettet mot den enkelte person, men som likevel er relevant for vårt prosjekt. Dels er det snakk om terapeuter og andre hjelpere som hjelper den unge å forberede seg og øve på egen dialog med foreldrene, både gjennom samtale og rollespill. Dette er en vanlig metode innen familieterapi. Dels handler det om individorientert arbeid med familie/kollektivet som premiss. En av familieterapeutene vi har intervjuet fortalte for eksempel om en ung mann som var så sint på moren sin. Hun hadde gjort et selvmordsforsøk, og han tolket det som ledd i hennes press på ham om å gifte seg mot sin vilje. Terapeuten hjalp ham å ta morens perspektiv:

Jeg tror jeg hjalp ham til å forstå hennes situasjon, at hun må vise sin mor igjen at hun tar det han har gjort alvorlig, for hennes mor bebreider henne veldig. Hun må vise slekta at hun er en dame som virkelig lider på grunn av det sønnen har gjort. Og det var helt nytt for ham. Han tenkte bare at det var en handling mot ham.

Her reflekterer den samme informanten omkring en annen sak:

Og så ser vi at i noen av tilfellene har individualterapi hjulpet den unge til selv å ordne opp. I ett tilfelle snakket vi mye om forholdet til foreldrene, oppveksten etc. Den jenta hadde så mye sorg. Hun følte at hun ikke hadde vært en god nok datter, følte skam, men hadde behov for å leve ut egne ønsker og kjærlighet til kjæresten. Jeg opplevde at min jobb var å være foreldrenes stemme inn. Jeg hjalp henne med å reflektere rundt hva som kunne ha vært foreldrenes hensikt, og hun fikk et mildere forhold til det. Hun forsto bedre morens situasjon, at hun også var presset. (...) I den saken har jeg aldri møtt foreldrene, men jeg tenker likevel at jeg har gjort et familiearbeid. Vi ser at noen av de unge som er oppvokst her trenger hjelp av oss til å forstå foreldrenes perspektiv. De skjønner ikke alle de usagte mekanismene, for eksempel at det er mors skyld om barna ikke oppfører seg ærbart. Vi blir kulturtolker for disse ungdommene.

Utfordringer og forbehold i dialogarbeid

I det følgende trekker vi ut noen «tråder» fra casebeskrivelsene for å synliggjøre de viktigste dilemmaene som vi ser i vårt materiale. Det er alltid en utfordring å framstille komplekse problemstillinger på en stringent måte. Flere av temaene er vevd inn i hverandre, og det er umulig å unngå en viss overlapping.

SIKKERHET OG STRAFFESAKSSPORET

Den unges sikkerhet må alltid ivaretas. Dette er et entydig budskap fra våre informanter. Vårt inntrykk er at det jevnt over er god bevissthet om politiets ansvar for den unges sikkerhet, og flere av de andre aktørene – både offentlige og frivillige – ønsker å ha politiet med inn i dialogprosessen. Problemet, slik de ser det, er at politiet ikke alltid er tilgjengelig. Dette kan igjen skyldes manglende ressurser, men også ulike oppfatninger i politietaten om hvor aktivt man skal gå inn.³⁵

Våre informanter med bakgrunn fra straffesakskjeden, dvs. politifolk og jurister, er ikke entydige når det gjelder holdning til dialog og/eller politiets rolle. En samtale med én erfaren informant kan oppsummeres som følger: Hvis saken dreier seg om et inngått eller forestående tvangsekteskap, så er det en straffesaksramme som setter noen absolutte grenser for om dialog skal brukes eller ikke. Dvs. inngått eller forestående tvangsekteskap kan ikke være rammen for en dialog. Her er det ingen mulighet for kompromiss, mener han: «Tvil og kompromiss er farlig!» Problemet for norske tilretteleggere er ifølge denne informanten at de ofte er uvitende om at familiene ikke har «hjemmel til å forhandle» fordi det som regel står en person/familie/klan bak i hjemlandet som er den egentlige «oppdragsgiver» for ekteskapet; «Myndigheten ligger ikke hos kjernefamilien». Et annet problem er at mange familier ikke har respekt for andre norske myndigheter enn politiet.

Denne informanten mener at dialog betyr tvil eller kompromiss fra myndighetenes side, eller at man bidrar til tvil hos foreldrene om norsk lovverk. Andre mener at det går an å ha en dialog med foreldre samtidig som

³⁵ En informant påpeker for øvrig at man som tilrettelegger for dialog kan risikere å bli siktet for medvirkningsansvar hvis det skjer noe med den unge og det blir en straffesak.

det gis klart uttrykk for hvor grensene går. Vi har ingen data som tyder på at det *ikke* kan gjennomføres dialogmøter der man tar opp problemene knyttet til norske myndigheter og lovverk.

Som vi allerede har vært inne på, under avsnittet om avtaler over, lå foreldrenes handlinger i sak 2 (jenta som ikke ville leve på en livsløgn) på grensen til straffbare forhold. Informanten med politibakgrunn mener det likevel kan forsvares at man ikke tok ut tiltale, men utelukkende satset på dialogsporet. Så lenge jenta var så tydelig på at hun ikke ønsket at foreldrene skulle tiltales, og dermed ikke ville samarbeide ved en offentlig påtale, var dette en mer hensiktsmessig tilnærming, mener informanten. Hun understreker imidlertid at det er snakk om en gråson. Hun sier senere i samtalen:

Foreldrene ga tilsynelatende mest, men de har jo sluppet en straffesak. Hun ønsket ikke at de skulle tiltales. Og det har vi forklart og brukt; at det er hun som har stoppet meg fra å opprette sak, av hensyn til familien. Og det har selvsagt vært et ris bak speilet, som gir politiet en viktig rolle i disse komplekse sakene. Men konfliktrådet kan håndtere slike saker, hvis de har den nødvendige kompetansen. Det er viktig at jeg ser på dette som forebyggende, vi er ikke kommet så langt at vi har opprettet straffesak – det er viktig å understreke. Det jeg er opptatt av er hvordan politiet kan komme inn tidlig, bygge trygghet og tillit. Denne saken er i grenseland.

I dette prosjektet har vi hørt flere eksempler på saker som må anses å ligge i et slikt grenseland; der hjelperen eller tilretteleggeren befinner seg på kanten av en straffesak – man vet ikke helt hva som har skjedd, man er redd for at det *kan* skje en straffbar handling, eller man vet at det er begått en straffbar handling, men man kommer ingen vei i saken uten partenes medvirkning til løsning. Vi har ikke sett det som vår oppgave, og det ligger utenfor vår kompetanse å avgjøre om disse er forsvarlig håndtert i forhold til straffeloven. Vi vil imidlertid påpeke at tilsvarende dilemmaer og utfordringer er kjent fra politiets arbeid med partnervold og annen vold i nære relasjoner. Ikke desto mindre bør slike dilemma få mer oppmerksomhet i metode- og kompetanseutvikling fremover. Bør man i større grad ta ut offentlig påtale, og vil det i så fall forhindre dialog? På den andre side – dialogarbeidet er ikke frikoblet fra en mulig fremtidig straffesak. Er det klart nok for deltakerne i dialogen?

Denne informanten mente at konfliktrådet kan og bør håndtere slike saker, på linje med andre saker om vold og konflikter i familien, gitt at det opparbeides nødvendig kompetanse. Konfliktrådsloven gir konfliktrådet delegert straffesaksmyndighet, men under forutsetning av at politiet har overført saken til megling eller stormøte i konfliktrådet – og at politiet deretter godkjenner avtalen mellom partene som endelig løsning i saken – og at det eller de straffbare forholdene *ikke* oppstår på nytt. Da skal ny straffesak åpnes, og det som har skjedd tidligere blir også trukket inn i tiltalen.

Derfor kan et annet problem som gjelder slike gråsonesaker, være vitneplikt. Tilrettelegger, uansett profesjonell bakgrunn eller rolle, kan måtte vitne dersom domstolen ber om det. I noen tilfeller vil både det som har skjedd i møtet og selve avtalen kunne brukes som bevismateriale i en eventuelt fremtidig straffesak, avhengig av den institusjonelle rammen for dialogen. Dette må partene i så fall opplyses om på forhånd. En informant fra konfliktrådet mener for øvrig det er en god idé å ha dialogmøter før løslatelse etter endt soning. Da blir det snakk om dialog som en metode i sekundærforebygging: skaden har skjedd, men det er fortsatt mye som både kan repareres og forebygges.

Grad av frivillighet er ofte diskutert i saker, og særlig de som befinner seg i gråsonen mellom sivil- og strafferett. «Ris bak speilet» kjennetegner saker der tilrettelegger kan fortelle foreldre at hvis de ikke møter opp, så vil saken oversendes politiet. «Dialog med streng pekefinger» er også en relevant problemstilling der tilrettelegger enten har et strafferettslig eller et moralsk argument for at foreldre både skal møte og følge opp de anvisninger man blir enige om i møtet. Det moralske argumentet er først og fremst begrunnet i den unges rettigheter og behov – og ikke minst friheten til å flytte ut av familien med hjelpeapparatet i ryggen. Hva er det reelle valget for partene – dialog eller straffesak? «Frivillighet» fremstår som relativt og som noe som alltid bør gjennomdrøftes, både internt i «dialog»-institusjonen og også med de enkelte parter i hver sak.

BRUDD ELLER IKKE

De fleste forteller om dialogarbeid i forbindelse med et brudd. Flere mener at foreldre kan være svært motivert for dialog like etter at bruddet er et faktum. Deres hovedanliggende vil da ofte være å få den unge raskest mulig tilbake til

familien, slik at bruddet holdes hemmelig og status quo gjenopprettes. Informantene advarer mot å bidra til slike løsninger, men fremhever at foreldrenes motivasjon kan brukes for å få dem i tale. Da er det vesentlig å dempe deres forventninger om snarlig gjenforening.

Et annet scenario er der den unge ikke ønsker å bryte med familien, men er åpen for eller ber om at en utenforstående forsøker å overtale foreldrene til å akseptere hennes/hans ønsker. Da har man med andre ord ikke den brekkstangen som et allerede gjennomført brudd kan gi. Den unge er kanskje heller ikke villig til å trekke inn politiet. I slike tilfeller kan hjelperen komme opp i vanskelige dilemmaer. På et tidspunkt kan det bli klart at dialogforsøkene i seg selv har økt konfliktnivået i familien så sterkt at det er uforsvarlig å fortsette uten at den unge flytter ut av sikkerhetshensyn. Hvis den unge fortsatt ikke ønsker å bryte ut, kan tilrettelegger komme til å måtte vurdere å koble inn politiet mot den unges ønsker. Den unges ambivalens vil ofte være svært stor, og noen informanter har opplevd at hun eller han legger ansvaret for konflikten over på hjelperen. De jobber aktivt med den unge for så langt mulig å unngå slike utfall. Det er nødvendig å være tydelig på at man har forpliktelser utover lojaliteten til personen, som egen og kollegers sikkerhet, samt avvergingsplikten i straffeloven.³⁶

I noen saker er brudd et utfall av dialogarbeidet. I case 1 (gutten som ikke ble trodd) er det selve den direkte dialogen, stormøtet, som resulterer i omsorgsovertakelse, fordi barnevernet får anledning til å observere fars sinne og manglende innsikt i sønnens situasjon. De fatter dermed lit til guttens historie. Samtidig tar stormøtet en vending, etter tilretteleggers prat med far på gangen, som skaper grobunn for en mer positiv tilnærming mellom gutt og foreldre. I case 4 har (direkte) dialog mellom sønn (med to koner) og foreldre ikke bare tydeliggjort, men også forsterket konflikten, ved at

³⁶ Ifølge avvergingsplikten etter straffeloven 1902 § 139 er det straffbart ikke å forsøke å hindre nærmere spesifiserte, alvorlige straffbare handlinger eller følgene av dem. Bestemmelsen ble skjerpet ved lovendring 25. juni 2010 nr. 47. Den ble bl.a. utvidet til å gjelde all mishandling i nære relasjoner, såfremt mishandlingen faller innenfor straffeloven 1902 § 219, som kan være relevant i «vår» sakstype. Taushetsplikt, uansett rettslig grunnlag, må vike for avvergesplikten.

Se: <http://www.regjeringen.no/upload/JD/Vedlegg/Faktaark/avvergingsplikt.pdf>

foreldrene får vite om sønnens skilsmisseerklæring. En mulig tolkning er at det tilrettelagte møtet gir sønnen anledning og mot til å formulere sitt eget ståsted tydeligere enn om han hadde stått overfor foreldrene alene. Begge parter står steilt på sitt, og det kan se ut som om dialogen så langt har bidratt til å tydeliggjøre og konsolidere frontene.

Som vi allerede har vært inne på, har dialog tidligere blitt diskutert som en kontrast til brudd. Denne motsetningen er nærmest fraværende i vårt materiale. Det er likevel nyanser i hvordan informantene tenker om dette. For eksempel antyder følgende sitat fra et trossamfunn at det å bevare en familieenhet er et overordnet mål for dialogarbeidet, selv om også brudd kan være akseptabelt, som siste utvei:

I løpet av de første to årene fikk vi greie saker i forhold til hva vi oppnådde. Åtti prosent løste vi, altså at folk var enige om å fortsette å leve sammen; vi fikk en fin avtale.

Når du sier at dere løste åtti prosent av sakene, betyr det at tjue prosent ikke var vellykka?

Nei, de tjue prosentene ... da har folk gått fra hverandre. Men det ble gjort på en fredelig måte. I stedet for masse støy så sitter de hos oss og skriver under på skilsmissepapirene. Det er ikke noe galt i det hvis det ikke er andre løsninger. De går fra hverandre på en fredelig måte.³⁷

De fleste inntar en nyansert posisjon, men i saker der den unge har vært utsatt for sterk kontroll og begrensninger over tid, og/eller der konflikten har blitt alvorlig, vil mange anbefale at den unge flytter ut av familien en periode, både for å ivareta fysisk sikkerhet og helse, og for å kommunisere tydelig til foreldrene. Bruddet blir da en forutsetning for dialog, samtidig som dialog blir en måte å regulere bruddet/avstand og om mulig finne måter å gjenoppta kontakten/nærhet på:

En ting jeg husker... Jenta var redd for at vi skulle gå inn i en allianse med foreldrene på deres agenda, at hun skulle tilbake igjen. Men det

³⁷ Informanten tenker her mest på skilsmisser, men logikken kan overføres til andre former for brudd på familien som enhet.

er jo ikke det vi vil. Men at de skal få en eller annen måte å forholde seg til familien på, at de skal slippe å være redd for å møte dem, slippe å fortsette å flykte. (familiekontor)

MAKT OG AVMAKT MELLOM PARTENE

Vi så at jentene ikke takla det møtet med familien, at de psykisk ble helt paralyisert eller at de fikk en negativ reaksjon i etterkant.

Makt er et tilbakevendende tema i vårt materiale. Om litt kommer vi inn på tilretteleggeres utfordringer når det gjelder å ikke styre dialogprosessen for mye, noe som handler om makt. Her skal vi fokusere på det informantene sier om makt mellom partene. En sentral innvending mot megling og direkte dialog er den sterke makt-asymmetrien mellom den unge og foreldrene. IMDi's veileder slår fast at «I et dialogmøte er den unge allerede i utgangspunktet den svake parten.» (s. 73). Fra case 5 (jenta som dro til utlandet) husker vi jenta som «sank sammen» da hun traff foreldrene ansikt til ansikt. Man kunne se på kroppsspråket hennes at hun «ble en liten jente», og informantene fikk en «helt annen opplevelse av henne». Flere har opplevd at direkte møter har blitt brukt av foreldre til å fortsette press og intimidering, og at den unge ikke har klart å stå opp mot dette. Det ser ut til at bevisstheten rundt denne problematikken er høy blant våre informanter.

Makt er altså ikke bare et anliggende for skeptikere, men også et sentralt hensyn hos tilhengere av dialogrettet arbeid. De vil være opptatt av å aktivt kompensere for og motvirke makthierarkier. Hvis det skal avholdes dialogmøte, anlegges en regi som består i å skape et mest mulig nøytralt rom, ved å behandle partene ulikt, jamfør det vi har sagt tidligere om direkte møter. Ofte får den unge være med og legge føringer/premisser, for eksempel når det gjelder hvem som skal delta og hvor deltakerne i møtet skal sitte, hvem som skal få snakke først. Andre eksempler kunne være at mor ikke får lov til å gråte i rommet, men må gå ut, og at visse temaer ikke skal nevnes, som sykdom, selvmord etc. Å nekte foreldre å snakke sitt eget språk fratrar dem muligheten til å utøve makt gjennom vonde kommentarer og stikk som bare den unge forstår. Man kan innvende at et forbud mot å snakke på eget språk kan gjøre foreldrene mer utrygge og avmektige i forhold til å uttrykke det de står for. Tolketjeneste kan bidra til å avhjelpe dette problemet.

I det hele tatt er det oftest foreldrenes maktposisjon versus den unges avmakt som tematiseres. Samtidig er mange opptatt av at foreldrene kan oppleve avmakt i møte med den unges hjelpere og når den unge har systemet på sin side.

ROLLER; TILRETTELEGGER, EKSPERT ELLER...?

Under denne overskriften skal vi se nærmere på informantenes refleksjoner omkring egen og andres roller i dialogarbeidet. Det viser seg at samme person ofte går inn i flere ulike roller i dette arbeidet. Vi finner at det i hvert fall er fire ulike roller: 1) tilrettelegger, 2) hjelper, støtte- eller omsorgsperson, 3) ekspert eller 4) etterforsker. En tilrettelegger må som tidligere beskrevet, holde seg til sin etats eller institusjons ethos, dvs. skrevne og uskrevne regler for hvordan møter bør forberedes og avholdes, evt. følges opp etterpå. Tilretteleggerrollen omtales ofte som en nøytral rolle. Men grad av nøytralitet varierer og er ikke entydig. Det kan for eksempel deles inn i saks-, parts- og verdinøytralitet, se under og også kap. 2. Man kan uansett ikke være nøytral hvis det er snakk om en straffesak. Man kan være partsnøytral, men vanskelig i disse sakene som handler om press eller tvang mot barn og unge. Man kan heller ikke være verdinøytral, fordi man alltid vil bringe med seg både egne moralske verdier og institusjonens skrevne og uskrevne regelverk, enten det er politiet, barnevernet, konfliktrådet eller familiekontoret.

Flere av informantene har en dobbeltrolle idet de både fungerer som den unges hjelper og som tilrettelegger for dialog. Dette utelukker ikke at de også kan se på seg selv som en støtte for foreldrene. Noen ser ikke dette som et hinder for en form for saksnøytralitet. Samtidig tematiserer flere behovet for å skille mellom ulike roller. De gjør det ved å dele oppgavene med andre. For eksempel startet konfliktrådsarbeideren i case 1 med å skulle være en nøytral megler på oppdrag fra barnevernet. Da hun opplevde at barnevernet ikke ivaretok gutten, men tvert imot festet større lit ved foreldrenes versjon, ble hun en støtteperson for gutten. Løsningen var å trekke inn en annen megler som kunne ivareta den nøytrale tilrettelegger-rollen.

Kanskje kan det være nyttig å innføre et skille mellom ulike former for nøytralitet? Den ene hjelperen i case 1 var etterhvert verken partsnøytral eller saksnøytral? Spørsmålet er om den andre var det. Kanskje var poenget at den

ene var mer personlig involvert og sto i direkte kontakt med gutten, enn den andre, som sto mer utenfor saken. I noen saker kan det være hensiktsmessig å dele på ansvaret på denne måten. I andre saker er det mulig å være saksnøytral, men ikke partsnøytral. For norske hjelpere er det uaktuelt å være saksnøytral hvis det handler om lovbrudd. Når det gjelder partsnøytralitet, er det en god regel at det ikke er *partene* som er tilretteleggerens anliggende og ansvar i møtet, men *dialogen mellom partene*. Hvis dialogen preges av parters maktmisbruk så gir dette grunn til at tilretteleggeren avbryter, forklarer – og med andre ord tar en klart standpunkt til hva som skal til for å opprettholde en balansert, verdig og respektfull dialog mellom personene i møtet. Mange dialog-teoretikere hevder at spørsmål som handler om den enkeltes *behov* kan rette opp en skjevutvikling i samtalen. Problemet kan da være at mange parter i slike saker, ikke er vant til å tenke «egne behov», men familiens eller klanens behov. Med andre ord foreligger det ofte en betydelig kulturforskjell i oppfattelsen av behovenes legitimitet i slike dialogmøter. Derfor kreves det kulturkompetanse for tilretteleggeren.

Et eksempel på rendyrking av roller henter vi fra en frivillig organisasjon. De har ikke kontakt med foreldrene, men overlater dette til en annen frivillig organisasjon. Selv har de rendyrket støttefunksjonen og erfarer at dette er en viktig rolle:

Jeg var der som støtte for jenta. Det var viktig for henne å ha med en som bare støttet henne, en som hadde vært med på (dialog)møtet og visste hva som hadde skjedd, som tok følge hver vei og kunne snakke om det på forhånd, forberede henne, og i etterkant, bearbeide.

I sak 2 (jenta som ikke ville leve på en livsløgn) hadde informanten med bakgrunn fra politiet tilsynelatende alle fire rollene, som hjelper, ekspert, etterforsker og tilrettelegger, og det kan se ut som det fungerte tilfredsstillende. Men ikke alle politifolk har den nødvendige kompetanse og erfaring til en slik rollekombinasjon. De andre profesjonelle eller frivillige som arbeider i dette feltet, har ikke selv adgang til den myndighet som ligger til politiet, og som kan være nødvendig å ha med i et dialogteam. En familierapeut etterlyste av den grunn et strukturert opplegg der hun kunne tilkalle en kompetent og erfaren person fra politiet hver gang hun hadde en sak i

gråsonen. Når det er relevant å fortelle foreldre generelt om brudd på norsk lovverk, eller at det som hadde skjedd, allerede er lovbrudd, kan det være nødvendig for foreldrene, med den myndighet som en (uniformert) person fra politiet har, for å forstå alvoret i situasjonen. Det kan også hjelpe foreldre når de skal fortelle sine slektninger, som eventuelt står bak og presser til giftemålet, at norsk politi er involvert i saken. Dette kan lette presset på foreldre og barn, og hindre lovbrudd og skade.

Det er særlig spenningen mellom det å være hjelper og nøytral tilrettelegger, som opptar våre informanter. En familieterapeut trekker også fram ekspertrollen, og da i positive termer. Hun framhever at familieterapeuter læres opp til *ikke* å framstå som eksperter, men skal legge vekt på at familie-medlemmene selv kan og må finne løsningen på egne konflikter. Denne tankemåten, som har mye felles med konfliktrådstenkningen, er imidlertid ikke alltid hensiktsmessig, mener hun. Kanskje særlig ikke i møte med mennesker som er vant med sterke sosiale hierarkier:

Hvis en tenker flatt og ikke skal være ekspert, så er en ikke til hjelp. Da kan de lett tenke sånn – hvorfor skal vi komme hit, når dere ikke kan hjelpe oss med problemet? Vi må være tydelige på at vi kan hjelpe til med dialogen. Folk kommer hit med en forventning om at vi kan bidra med noe. Sånn sett kan du si at vi må omskolere familieterapeuter til å være eksperter. Ellers blir det ullent å møte oss. Vi må være tydelige på at vi kan det å få til en samtale og få fram ulike perspektiver.

Slik ser vi at ulike profesjonelle roller medfører nødvendigvis ulike statuser og derved ulik makt og at flere rolleinnhavere kan være nødvendige, både for tilretteleggere/hjelpere og for parter.

«BESTEMME SELV» OG DIALOGKOMPETANSE

«Vi var opptatt av at vi ikke måtte legge føringer, det måtte være hennes valg,» sier tilretteleggeren i case 2 om jenta som ikke ville leve på en livsløgn. Som vi husker, fortalte informantene at hennes iver etter å sette i gang en dialogprosess ble bremsert av jentas psykolog. Jenta fikk med andre ord hjelp til å kjenne etter om *hun* var klar. På samme måte ble hun underveis i dialogprosessen spurt om hvilke krav hun ønsket å stille overfor sine foreldre, og

hvilke løsninger hun kunne leve med. «Vi tar ikke beslutninger for folk,» understreker en annen av informantene våre og uttrykker en sentral posisjon hos samtlige. Som tilrettelegger skal man ikke være for aktiv, men overlate til de involverte å finne ut hva de ønsker og hva som er best for dem. Dette er i tråd med tenkningen innen gjenopprettende rett. Ekspert eller hjelpe skal ikke «stjele» konflikten fra de den angår. Flere informanter gir imidlertid uttrykk for at det er utfordrende å realisere slike prinsipper i praksis, og noen spør om det overhodet er mulig – eller sågar ønskelig. Dette er særlig vanskelig når de berørte selv ikke vet hva de vil, eller ikke klarer å si fra om det. Flere peker på at den unge i disse sakene ofte ikke er vant til å ta beslutninger og ansvar for eget liv, men tvert imot er opplært til å bli bestemt over og for. Samtidig har de høy kompetanse i å ta ansvar for andre menneskers velbefinnende og å inn- og underordne seg et hierarkisk fellesskap. Mens noen ikke klarer, fins det også de som tilsynelatende ikke ønsker å formulere hva de vil, eller som stadig endrer mening om det. Foreldrene er på sin side opplært til at det å bestemme for barna sine er en del av det å være god forelder, og at det å realisere seg selv som menneske blant annet innebærer å innordne seg i et hierarkisk fellesskap.

Her reflekterer en av informantene rundt sine erfaringer med unge som ikke «sier fra»:

Jeg lurer mer og mer på én ting. Disse barna som havner i sånne situasjoner; de er veldig snille, litt redde barn, som ikke tør å si imot. De blir med på spillet, ekteskapet, som om alt er normalt. De vil egentlig ikke gifte seg, men de vil gjøre foreldrene fornøyde. Så, når de får kontakt med kjæresten her hjemme, da vil de gjøre den personen fornøyd. Barn som klarer å reagere sparer seg litt for skaden. De tør å si fra og sparer både seg selv og familien.

Men er det bare snakk om å tørre? Det kan vel også hende at de ikke har lært å si fra?

Det stemmer. Familier som har et åpent syn på dialog lar barna vokse opp med å ta beslutninger. De får ikke sånne problemer. Hvis det blir konflikt har de metoder for å løse dem. Hvis det bare er taushet... barna tenker ikke på konsekvenser, klarer ikke vise følelser. De er ikke lært opp i det. Og foreldrene er så såret: «Hva har ikke jeg

gjort for dette barnet? Han har aldri hatt dårlige dager, fått alt på sølvfat; jeg har kjøpt leilighet til dem... Vi spurte og spurte: 'Er det greit? Kjenner du noen her som du heller vil ha?' Og han sa ingenting. Da han var gift kjørte han og kona rundt i bil i hele Pakistan, levde 2–3 uker som mann og kone, storkoste seg. Og plutselig, når han kommer tilbake, så ble alt bare tull. Han har hatt mange muligheter, men ikke gjort noe for å si fra. Og så vil han gå fra kona si. Det går vi ikke med på. Da vil jeg heller si til vårt eget barn: 'du kan bare gå'. De foreldrene føler seg lurt.

Vår erfaring er at årsaken til at man havner i sånne situasjoner ligger langt tilbake, i barndommen. Foreldre er ikke flinke nok til å være i barnas hverdag, de har lite kontakt med skolen og fritidsaktiviteter, det er avstand. Det går greit til barna kommer litt opp i alder. Så, plutselig, er det snakk om bryllup. Foreldrene har vært fraværende i 10–15 år, og plutselig er de sammen igjen når det skal planlegges bryllup. Det blir et gap. Hvis de hadde mer kontakt hadde det ikke blitt så vanskelig om de blir uenige, fordi de har vært uenige før.

Slik denne informanten fremstiller foreldrene, snakker de som om sønnen har vært uansvarlig. De legger vekt på at han ikke har sagt fra om hva han ønsker, som om det å kunne «si fra» er en kompetanse som gutten har, men velger ikke å bruke. Informanten selv ser annerledes på det. Han mener foreldrene har et ansvar ved at de selv ikke har lært sønnen å si fra. Når de så baserer sin forståelse av frivillighet på at sønnen har fått mulighet til å «si fra», underkommuniserer de sitt eget ansvar for at han blir så utydelig og «uansvarlig».³⁸

Informanten mener med andre ord at det «å si fra» og å løse konflikter med dialog forutsetter en kompetanse som må bygges opp over tid. Han peker dermed på noen viktige forskjeller i oppdragsidealer og -praksiser, som er velkjent fra sosialiseringslitteraturen. Det er for eksempel vanlig å skille mellom en lydighetsoppdragelse som fremmer innordning og gjensidig

³⁸ Informantens resonnement ser imidlertid ut til ikke å skille mellom dialog *som metode* og hva slags *innhold* dialogen/konflikten dreier seg om. Selv om denne gutten i større grad hadde klart å si fra, er det ikke gitt at foreldrene hadde akseptert hans partnervalg.

avhengighet og en mer forhandlingsorientert oppdragerstil som vektlegger selvstendighet og individuelt ansvar.³⁹

Både fra erfaringsrapporter (Dullum og Mettenes 2010) og forskning (Bredal og Skjerven 2007) på «tvangsekteskapsfeltet» kjenner vi til hjelpeapparatets utfordringer i møte med unge kvinner som i liten grad har opparbeidet kompetanse i å definere egne behov og grenser. I slike tilfeller vil nok idealet om ikke å overta styringen på dialogen, jamfør første sitat i dette avsnittet, være en særlig krevende utfordring. Det er verdt å spørre om en tilrettelegger kan bli så opptatt av ikke å styre, at hun i for stor grad overlater de involverte til seg selv. Ikke dermed sagt at tilrettelegger nødvendigvis skal bestemme mer, men det å myndiggjøre personen, eller hjelpe ham/henne å myndiggjøre seg selv, blir en del av prosessen.⁴⁰

Når det er sagt, er denne «jeg-kompetansen» ikke en gitt størrelse, men avhengig av i hvilken livssituasjon personen befinner seg. Flere av de unge, men også deres foreldre og søsken, kan være traumatiserte. Et brudd vil skape dramatiske endringer i hele familiens liv som i seg selv kan virke traumatiserende. Evnen til å hevde egne behov er i så fall avhengig av ro, tid og hjelp til å bearbeide slike hendelser. Flere er opptatt av å beskytte den unge mot dialogforsøk før hun eller han er klar:

Jeg opplevde at hjelperne i for stor grad hadde bestemt løpet videre. Det ble veldig tidlig åpnet for dialog, og avholdt møte med foreldrene. Det gikk ikke over styr, men fortere enn det jenta var klar for. Da hun kom til oss hadde hun en sterk reaksjon på det hun hadde gjort – brutt med familien, konsekvenser for søsken etc etc. I en lang periode gikk hun ikke ut i det hele tatt. Hun var så skjør i den fasen!

TROVERDIGHET, INNRØMMELSER OG ÆRE

Noe av det du trenger kompetanse til, er å se hvilke familier som er reelt interessert i dialog og hvilke som bare snakker deg etter munnen for å oppnå et eller annet.

³⁹ Se Bredal 2011:21 for en nærmere redegjørelse og flere referanser.

⁴⁰ Se Dullum og Mettenes 2010 for en beskrivelse av hvordan slik myndiggjøring kan forstås.

Flere av informantene synes det er utfordrende å vurdere foreldrenes troverdighet og motivasjon. De har til gode å høre foreldre *innrømme* at de har gjort noe galt, og opplever snarere at de benekter, bagatelliserer eller ikke er villige til å snakke om det som har skjedd. Noen av dem vi har snakket med bruker dette som et argument imot dialog. Andre vil hevde at det er mulig å bryte gjennom det de ser som en forskansning, som i case 1 (om gutten som ikke ble trodd av barnevernet) der tilrettelegger forsøkte «å snakke til hjertene» for å få deltakerne til å vise hva de egentlig mente. Det skjedde på møterommet da far til slutt sprakk og sa ting som bekreftet guttens versjon. Men også da far betrodde seg til tilrettelegger ute på gangen og viste seg som en ganske fortvilet far som var glad i sønnen sin. Andre igjen er opptatt av at det ikke nødvendigvis handler om forstillelse versus sannhet, men om ulike kommunikasjonsstiler som dialogarbeidet bør ta høyde for. I det følgende reflekterer en familieterapeut rundt kulturelle forskjeller i synet på innrømmelser, og i måter å kommunisere endring på:

Jeg tenker sånn kulturelt om det, at det er en vestlig ting at vi krever en verbal innrømmelse om at noen har gjort noen ting, eller for å ha tillit til at her har det skjedd en endring. Men de kommer fra en kultur der det ligger mye ære i ikke å innrømme. Det handler om å se framover ... ikke blottstille seg, ikke komme med opplysninger som kan avsløre at de har gjort feil.

Har du erfaring med at det å innrømme, slik vi bruker uttrykket, kanskje ikke er relevant?

Det som er problemet er at for oss er det så relevant at vi ikke klarer å frigjøre oss fra behovet for innrømmelse. Og det gjelder ikke bare meg; i denne saken er jo barnevernet inne, og de sier [til foreldrene] at hvis ikke dere kan innrømme noen ting så kan vi ikke hjelpe dere. Og det skjønner jeg, men jeg tenker at for mange er det ikke relevant. Det handler om å ha vokst opp i en kultur der mye av målet er ikke å vise svakheter. Og dette med løgn, at vi kan fordømme løgn veldig, men i andre kulturer gir det høy status å være en god løgner, for å unngå straff, eller slippe å måtte betale for seg når man er fattig. Politi og barnevern er jo forpliktet til å finne sannheten, men her på familiekontoret kan vi tillate oss å gå mer rundt grøten, tenke at det at de møter opp kan være en innrømmelse.

Men kan det ikke også være en taktisk handling..?

Jo, men samtidig har de begynt å bruke meg litt mer, og der ligger det en erkjennelse av at de trenger hjelp. Så det vi har snakket om nå, er hva som stresser dem i dagliglivet. Det viser seg at de ligger i en kjempekonflikt med slekta, både her og 'der'. Slektninger her utsetter dem for alvorlige trusler; de er redde for vold og drap. Hvis jeg kan hjelpe og roe ned, så er jeg i en annen posisjon til å snakke med dem om andre ting. Jeg mistenker at forsøkene på å gifte bort døtrene har vært forsøk på å vise familien noe; få til noe 'der'.

Denne informanten bruker begrepene lavkontekst- og høykontekstkommunikasjon for å forklare forskjellen på foreldrenes kommunikasjonstradisjon og den hun selv har, innen rammen av en etnisk norsk oppvekst og psykologutdanning. Dette er begreper som særlig brukes i kunnskapsfeltet «interkulturell kommunikasjon» og som assosieres med andre begrepspar som kollektivistiske versus individualistiske samfunn.⁴¹ Den følgende forklaringen, beregnet på medarbeidere i introduksjonsprogrammet for nyankomne flyktninger, kan være nyttig:

I mange ikke-vestlige land verdsettes en mer indirekte kommunikasjonsform – en høykontekst-kommunikasjon – i motsetning til en mer lavkontekst stil.

Lavkontekst kommunikasjon: er avhengig av ord og innebærer eksplisitt og direkte formidling av budskap. Hva som blir sagt er viktigere enn hva som ikke blir sagt.

Høykontekst kommunikasjon: er avhengig av konteksten. Budskap formidles implisitt og indirekte. Hva som ikke blir sagt er viktigere enn hva som blir sagt.

⁴¹ Begrepene er utviklet av Edward Hall. For en fremstilling på norsk, se Bøhn og Dybedal 2009. I det norske «tvangsekteskapsfeltet» er det særlig psykologen Judith van der Weele som har innført disse perspektivene. Se rapport fra prosjektet familievold og etnisitet 2005-2007, Alternativ til vold, <http://atv-stiftelsen.no/upload/2011/04/08/fagrappport-familievold-og-etnisitet-alternativ-til-vold.pdf>

Å skifte til en mer indirekte ikke-konfronterende stil, kan være nokså krevende for hjelpere som er godt drillet i en lavkontekst stil. Fokus rettes i større grad mot våre handlinger og vårt kroppsspråk. Greier vi for eksempel å formidle interesse og varme ved å tilby praktisk hjelp, gjennom servering og måten vi hilser på? Viser vi respekt ved å snakke rundt grøten og sirkle oss sakte inn mot tema?

Når man snakker rundt grøten kan det oppleves som om man aldri kommer til bunns i ting. Poenget med samtalen ligger imidlertid i det som skjer underveis. Det gjelder å smøre seg med tålmodighet. Bruker på sin side, vil oppfatte denne fremgangsmåten som både mer meningsfull og respektfull. På sikt vil det fremme en god dialog.⁴²

I dette perspektivet er det altså ikke gitt at mangel på uttalt innrømmelse er det samme som fornektning. I en dialogsituasjon kan det tilsi at man ser etter og anerkjenner andre måter å kommunisere innrømmelse på. For eksempel fortalte den samme informanten om en jente som hadde hatt en alvorlig konflikt med foreldrene og ikke sett dem på lenge:

Da hun ble gravid, fikk hun formidlet det til moren via andre, og så tok moren kontakt. Det var et veldig rørende forsoningsøyeblikk. Moren sa at uansett hva faren din sier, kommer jeg aldri til å akseptere at jeg ikke skal ha kontakt med deg og barnet. Nå besøker datteren mor når far er i hjemlandet. Far har sluttet å lete etter datteren. Han har roet seg ned, spør ikke mor, later som han ikke vet at de to har kontakt, men han vet. Det er en slags stilltiende aksept. En forsoning under bordet, en usagt forsoning.

Informanten skisserer her to ulike former for forsoning; mor uttrykker eksplisitt at hun ønsker å forsones med datteren, mens far viser det gjennom handling; usagt. «Forsoningen under bordet» kan ses som uttrykk for en høykontekstkommunikasjon. Denne familieterapeuten mener at slike kulturforskjeller ikke bare er en utfordring for etnisk norske tilretteleggere, men

⁴² Kilde: IMDis fagsider for introduksjonsprogrammet:

<http://introsidene.no/temasider/andretema/pages/Relasjonsbygging.aspx>.

Se også Rapport fra prosjektet familievold og etnisitet 2005-2007, Alternativ til vold, <http://atv-stiftelsen.no/upload/2011/04/08/fagrappport-familievold-og-etnisitet-alternativ-til-vold.pdf>

også for enkelte unge med minoritetsbakgrunn. Ikke alle som er oppvokst i Norge har tilstrekkelig kulturell kompetanse til å tolke sine foreldres høykontekstkommunikasjon. De trenger hjelp til å forstå foreldrenes «tause» innrømmelser og endrede holdninger. «Jeg blir kulturtolk,» sier hun.

Denne problematikken kan også knyttes til æresbegrepet og ulike forståelser av verdighet. Flere av informantene påpeker at foreldrene kan få hjelp til å unngå et fatalt ærestap, og at en forståelse for dette kan være sentralt for å få til en løsning:

Det er ikke noe poeng at foreldrene mister ansikt helt. Gjennom dialog kan vi kanskje forhindre at ting eskalerer sånn at de mister æren i den grad. For eksempel i den saken... foreldrene mister ikke ansikt helt når han er hjemme på besøk femti prosent av tida. Men han var redd for å flytte tilbake og at ting skulle bli det samme.

ENDRING; HANDLING VS HOLDNING

Det kan altså ligge mye erkjennelse eller innrømmelse i det usagte og i praktiske handlinger. Noen foreldre endrer seg i det stille, men vil ikke innrømme det åpent og direkte. Andre hevder de har endret seg, men så viser det seg ikke å stemme. Det var tilsynelatende det som skjedde i en av sakene vi har fått del i. Datteren mistenkte at faren i dialogmøtet ga inntrykk av å ha endret seg mer enn han faktisk hadde. Hun dro derfor hjem for å sjekke hvordan han ville oppføre seg når han ikke måtte ta hensyn til utenforstående. Skuffelsen var stor da hun fant ut at han ikke hadde endret sin holdning til henne. Her forteller en av jentas hjelpere:

Hun mente at det var det samme som før. Hun trodde det hadde vært større utvikling enn det viste seg å være. Jeg tenker at foreldrene gikk med på avtalen under press, for å forhindre at politiet tok ut offentlig påtale. Det lå jo et ris bak speilet der hele tiden. Men det jentene ønsker ... Det de ofte sier, er 'Hvorfor kan de ikke forstå meg?' De ønsker at foreldrene skal forstå, akseptere, og støtte dem på det de velger, den de er. Men det skjedde ikke i denne saken, og jenta satt igjen med en vond følelse. Det ble inngått en avtale, men til hvilken pris?

Slik vi tolker informanten, mener hun at dialogprosessen ble en emosjonell belastning for jenta fordi hun opplevde at far lovte mer enn han innfridde.

Hun hadde forstått det som at faren ved å underskrive avtalen ikke bare hadde gått med på å endre atferd, men også holdning og følelser overfor henne – i retning av forståelse og aksept. Informanten mener det var uheldig at prosessen ble gjennomført så raskt, og med betydelig bruk av makt/press fra tilretteleggers side. I den forbindelse spør hun:

Hvem bør ha disse møtene? Politiet truer og bruker riset bak speilet; det kan være bra, men det skjer ingen prosess. Familievernet snakker om følelser. Hvem er egna?

Dette er viktige perspektiver i debatten om hva *målet* for dialogprosesser kan og skal være.⁴³ Vi er enige i at gjennomgripende endringer i holdninger og følelser tar tid, og at de sjelden oppnås ved hjelp av tvang eller press. Man kan også spørre om det å presse fram praksisendringer forholdsvis raskt, for eksempel av sikkerhetshensyn, i noen tilfeller kan være kontraproduktivt i forhold til å endre holdninger. Altså, at de negative holdningene og følelsene overfor datteren forsterkes. Vi mener at hovedutfordringen er å være bevisst på hva som er ønskelig og mulig å få til i en konkret dialogprosess, på et gitt stadium i en konflikt/overgrepssituasjon. Blant annet kan det være hensiktsmessig å skille mellom *holdning-* og *handlings/praksisendringer*. Det er verdt å spørre hva faren i ovennevnte case selv oppfattet at han hadde gått med på. Var det han som lovet noe han ikke holdt, eller var det datteren, og eventuelt andre involverte, som hørte noe de ville høre? Ble handlings- og holdningsendring blandet sammen i dialogen? Særlig når det brukes ord som *forsoning* og andre emosjonelt ladede ord, er det viktig å ha klart for seg hvilken betydning de involverte legger i ordene.

Mer kortsiktige praksisendringer kan for øvrig være svært viktige, *både* i form av umiddelbare konsekvenser, som at familien lar datteren være i fred, *og* som spore til mer langsiktig endring. For eksempel nektet faren i case 2 først å fortelle barna sannheten om eldstedatterens brudd fordi han ikke ville miste barnas respekt. Da han lot seg presse til å gjøre det likevel, viste det seg at barna tvert imot fikk større respekt for ham. Sannsynligvis vil fars endring

⁴³ Spørsmålet om hvilken instans som er best egnet til å drive dialog, er noe vi kommer tilbake til senere i kapitlet.

av praksis på sikt bidra til at han justerer sine oppfatninger av foreldre-barn-relasjoner.

Samtidig viser historien om jenta som ville sjekke fars holdning, at praksisendringer ikke alltid er nok for den unge. Flere ønsker, som vi har hørt, at foreldrene skal forstå og akseptere. Materialet viser imidlertid at dialog med dette siktemålet innebærer en risiko for at foreldrene forstår mer, men at de *ikke* aksepterer. Foreldre som ikke har forstått fullt ut hva datterens «prosjekt» er, eller som har trøstet seg med at hun er påvirket av andre, må se i øynene at hun ikke vil innordne seg kjønns- og generasjons-hierarkiet. Datteren kan da bli mindre verdt i foreldrenes øyne, i hvert fall for en periode.

I flere tilfeller vil avtaler om umiddelbar/kortsiktig praksisendring både være svært viktige og realiserbare, mens det er mindre realistisk å forvente forståelse og aksept på et mer grunnleggende plan. I så fall bør man avgrense seg tydeligere fra slike ambisjoner. I stedet kan man se på praksisendringen som et ledd i det som gir den unge og familien tid, hver på sin kant, til å bearbeide egne følelser og holdninger, i retning av mer gjennomgripende endringer. Mer langsiktig dialogarbeid kan være aktuelt, men det kan være like viktig at de involverte får hjelp og støtte hver for seg. Kanskje er det også riktigere å snakke om *endringsarbeid* i familien, enn å kalle det dialogarbeid.

TID OG FASER, MOTIVASJON OG OPPFØLGING

Disse jentene trenger en oppbyggingsfase først, det er så viktig. Og det tar tid! (Frivillig organisasjon)

Familien har gjort så mye som har grepet inn i den unges integritet, så det er ikke rart at det tar tid før vi får lov å kontakte familien ... Jentene har vanskelig for å tro på at det er mulig, for de har jo forsøkt selv og ikke lyktes. (familiekontor)

Et unisont budskap fra våre informanter er at ting tar og må ta tid. Tid er imidlertid et tema på flere måter. Noen legger vekt på å ta tiden til hjelp før dialog prøves ut, mens andre er mer opptatt av å bruke god tid på dialog-prosessen i seg selv. Ikke minst fremhever mange at direkte møter, der de

involverte møter hverandre ansikt-til-ansikt, bør forberedes godt. Man må se på det som en viktig del av prosessen.

Noen unge er skeptiske til dialogforsøk: De er redde for at foreldrene skal møte sympati, at hjelperen vil ta deres parti. De mener det er fånyttes, eller at det bare vil eskalere konflikten ved at foreldrene får vite at «utenforstående» er involvert. En vanlig erfaring er at den unge trenger tid til å vurdere om dialog er riktig for dem. I en fase trenger den unge kanskje å se konflikten i svart-hvitt for å orke å gjennomføre et brudd. Han eller hun må mobilisere så sterk aversjon mot familien at hun makter å legitimere bruddet overfor seg selv. Når hun så har fått avstand til familien, og lever i en utfordrende situasjon som alene, opplever hun savn og dårlig samvittighet, samtidig som hun gradvis husker flere positive sider. Dette savnet kan i seg selv gjøre henne mer åpen for dialog, sågar *for* åpen eller optimistisk, jamfør det vi har sagt tidligere om noen unges forventninger til at foreldrene har endret seg. Foreldrene er, som vi også har vært inne på, gjerne mest åpne for dialog like etter bruddet; de vil «gjøre hva som helst» for å få jenta hjem i tide til å forhindre eller redusere ærestapet. Er dette et argument for å handle raskt, eller for å vente? Kanskje er det mer et spørsmål om hva man kan oppnå på ulike stadier i en prosess. At foreldrene har et instrumentelt forhold til dialogforsøk på et tidlig tidspunkt, tilsier at man begrenser ambisjonene om nettopp det – en instrumentell tilnærming med mål om å få til kortsiktig praksisendring. Samtidig bør man ta høyde for erfaringen med at foreldre faller tilbake i gamle mønstre når deres mål om gjenforening er oppnådd, og derfor dempe denne forventningen hos foreldrene.

Flere legger vekt på behovet for å følge opp saker og avtaler over tid; særlig der den unge har flyttet hjem til familien igjen etter et brudd. Noen ringer og forhører seg om hvordan det går. Et dilemma er om man kan stole på det den unge sier, eller om hun blir presset til å si at alt er greit. Familiekontoret i case 6 var som vi husker i tvil om hvordan de kunne avslutte saken på en god måte. De valgte å sende et brev til jenta. Vi vil spørre om denne fremgangsmåten var tilpasset jentas situasjon, eller om det først og fremst var myntet på familiekontorets behov. I case 3 ba jenta på ett tidspunkt den frivillige organisasjonen om å stoppe sine forsøk på å få til dialog med far og mor. Tilrettelegger opplevde det som svært vanskelig å vite sikkert om dette

virkelig var jentas ønske. De søkte råd hos Kompetanseteamet som anbefalte dem å insistere på å treffe jenta ansikt-til-ansikt. Da de fulgte dette rådet møtte de en svært nedbrutt jente som fortsatt var svært ambivalent og som trengte hjelp til å sortere følelser. Det viste seg at foreldrene hadde begynt å presse henne igjen.

En informant spør om kanskje tid i noen tilfeller er et verktøy i seg selv, om tiden kan lege sår som dialog kanskje bare ville gjøre verre. En annen påpeker at mennesker med svært sterke æresverdier kan iverksette sanksjoner selv etter lang tid:

Det som hele tida henger over de sakene er spørsmålet om hvor lang tid inn i fremtida du kan følge opp. Fordi jeg har erfart at en pakistaner ble drept etter ti år, fordi det var en æressak, og det viser at det med ære ikke nødvendigvis går ut på dato. Og vi ser at de som kommer tilbake til familien ... og så kommer det med feriereise, og de havner i hjemlandet og kommer ikke tilbake.

Religiøse ekteskap

Når ekteskap er inngått med tvang er det ugyldig ifølge norske og internasjonale bestemmelser, men religiøse ekteskap inngått i utlandet kan være vanskelig å få erklært ugyldig. Noen av klientene har giftet seg i hjemlandet, og så lenge de er gift ifølge deres egen religion og tradisjon, så hjelper det lite med en norsk skilsmisse eller ugyldiggjøring. – Kvinner har ikke ubetinget rett til skilsmisse i disse landene. Dersom mannen ikke frivillig gir kvinnen rett til skilsmisse, må kvinnen kreve skilsmisse via en domstol i hjemlandet.

Dette sier advokat Berit Jagmann som har lang erfaring med saker om tvangsekteskap og æresrelatert vold.⁴⁴

Kompleksiteten i håndteringen av ekteskap og skilsmisse i multietniske samfunn er stor, noe blant annet den tidligere debatten og politiske prosessen omkring «haltende ekteskap» blant muslimske kvinner viste. Bakgrunnen var en bekymring for at muslimske kvinner som hadde fått en sivil skilsmisse i Norge ikke ble anerkjent som skilte i sine opprinnelsesland fordi de ikke

⁴⁴ <http://ost.rvts.no/MagazineArticle.asp?art=Dom+og+dialog&aid=318>

hadde fått en religiøs skilsmisse. De ble også ansett som fortsatt gift i sine sosiale miljøer. Årsaken var som regel at ektemannen motsatte seg religiøs skilsmisse, noe han har i langt større grad har anledning til i muslimsk rettstenkning enn i norsk rett som gir ektefellene lik rett til skilsmisse, også mot den andre parts ønske. Da saken havnet på Stortinget ble det raskt klart at lik rett til skilsmisse langt fra bare var en sak som angikk muslimer (Ferrari de Carli 2008).

Mot denne bakgrunn er det ikke overraskende at religiøse avtaler om ekteskap i økende grad ses som et eget problemområde. Det dreier seg fortsatt om at ekteskap som inngås religiøst også må oppheves innen en religiøs ramme for at ektefellene skal være trygge på å være gyldig skilt i alle sammenhenger. Til forskjell fra problematikken med haltende ekteskap, slik vi kjenner det fra tidligere, er det imidlertid nå vel så mye fokus på ekteskap som utelukkende er inngått religiøst. I den grad den ene eller begge parter ønsker at forholdet skal avsluttes ved skilsmisse, er det dermed utelukkende snakk om en religiøs skilsmisse.⁴⁵ Disse ekteskapene er på sett og vis «énbente» i utgangspunktet, ved at det ikke foreligger en sivilrettslig anerkjent vielse. I flere av tilfellene er det snakk om et barn, oftest jente, under 18 år som blir viet religiøst for å binde henne til en mann før hun fyller 18 og kan gifte seg sivilt (også). Utad kan man presentere dette som «bare en forlovelse», men i realiteten er det ofte snakk om et fullverdig ekteskap i religiøs-rettslige, og ikke minst sosiale, termer. Hun *anses som gift*.

Det har ikke lyktes å identifisere mange slike dialogsaker. Men enkelte av våre informanter har erfaring med å bruke dialog for å få foreldrene og/eller ektemannen med på at et religiøst ekteskap oppheves, enten ved at ektemannen «gir» kvinnene skilsmisse eller at en religiøs autoritet opphever ekteskapet. I case 8 (om jenta som ville ut av et religiøst ekteskap) så vi eksempel på en kombinasjon av disse mulighetene, der en komité av imamer bisto i en prosedyre som ledet til at mannen ga kvinnen skilsmisse i vitners nærvær. Andre har erfaring med at kvinnens familie blir hennes representant i en rettslig prosess i opprinnelseslandet. Som en informant påpeker, vil det

⁴⁵ Det er ikke gitt at partene oppfatter dette som et behov. For noen vil det være greit bare å avslutte forholdet uten en religiøs autorisering av bruddet.

ofte være gunstig, om ikke helt nødvendig, å ha familien på sin side om et ekteskap skal oppheves ved dom i et annet land.

Religiøse ekteskap inngås imidlertid ikke kun mot den unges vilje. Tvert imot har vi flere eksempler på i denne og andre studier at den unge inngår et religiøst ekteskap med en partner som foreldrene ikke godkjenner. Fra case 4 husker vi at den unge mannen hadde giftet seg religiøst med kjæresten, mens han fortsatt var gift med kona fra opprinnelseslandet. Hun var kommet på familiegjenforening og dermed registrert som hans sivilrettslige kone både der og i Norge. I dialogmøtet antydte foreldrene en todelt løsning. Sønnen skulle forbli gift med kona fra opprinnelseslandet, men han kunne leve sammen med den «norske» som han kun var religiøst gift med.

Religion kan altså ha ulike betydninger for folk. Eksemplet i case 3 med den tidligere konfliktrådsmeglere med minoritetsbakgrunn, illustrerer dette. Selv om han hadde en annen etnisk bakgrunn, så innga det tillit at han hadde samme religion som jentas foreldre, til tross for at familien ikke var spesielt religiøs. Den religiøse dimensjonen og religiøse ritualer ser ut til å variere i betydning for å håndtere en familiekonflikt. Antropologen John Bowen viser i sin forskning hvordan ulike typer dommere, religiøse ledere og andre lovhåndhevere med sine ulike myndigheter (normative aktører), må «megle» mellom forskjellige områder for legitimering, slik som juridiske tradisjoner, politiske prinsipper og religiøse normer⁴⁶. Bowen viser at det er viktig å ta utgangspunkt i konkrete praksiser for både å forstå hva som skjer og hvorfor folk tenker og gjør som de gjør. Det kan synes som tilretteleggere bør være pragmatiske i sin tilnærming og kartlegge/klargjøre partenes forståelser av hvilken betydning og rolle religiøse regler og avtaler har i den konkrete saken.

Hvem skal drive dialogarbeid og hvordan?

Er dialog en tilnæringsmåte som flere kan ta i bruk innen sitt arbeidsfelt og tilpasse til sine arbeidsmåter og mandater? Eller snakker vi om en bestemt virksomhet som noen aktører er best skikket til å ivareta? Hva slags instanser

⁴⁶ http://anthropology.artsci.wustl.edu/bowen_john

og yrkesgrupper er de rette til å drive dialogarbeid, og hvem bør ikke gjøre det? Hva slags kompetanse kreves?

Når det gjelder offentlige aktører er det særlig politiet, konfliktrådet og familievernnet som omtales i vår studie. Barnevernet spiller også en aktiv rolle i noen av sakene, men da ikke spesielt i forhold til direkte dialogarbeid. Den mest fremtredende saken der barnevernet ser ut til å ha spilt en viktig rolle, er i tvangsekteskapsaken som gikk for Borgarting lagmannsrett i 2011⁴⁷.

Barnevernet har imidlertid en basis for utvikling av dialogarbeid innen rammene av *familieråd*⁴⁸, som er en metode for dialog som har blitt tatt i bruk i barnevernet, helt eller delvis («light») i ulike deler av landet i senere år (Falck 2006). Men det viser seg vanskelig å få implementert dialog som metode i barnevernet generelt, og ikke minst i forhold til minoritetsfamilier (Falck & Mathisen 2010⁴⁹).

Noen er, som vi allerede har vært inne på, opptatt av at politiet har en viktig rolle i forhold til dialog, enten på egenhånd eller som del av et team. De kan trygge familien og hjelper/tilrettelegger på at her gjelder norsk myndighet. Uniformen understreker autoritet. Flere har erfart at foreldrene kan bruke norsk lov som brekkstang i forhold til slekt i opprinnelseslandet som trykker på. Lovverket er en tydelig ramme, og politiet kan hjelpe tilrettelegger å trekke grenser for hva som er oppe til forhandling. Samtidig viser flere av sakene at det ikke er gitt hvordan lovverket tolkes og brukes. Det ikke å ta ut tiltale i et grenseland kan brukes som forhandlingskort, eller pressmiddel om man vil.

Andre er forsiktige med å bruke politiet åpent og med å henvise til «det norske». Den frivillige organisasjonen i case 3 (eldstejenta som ville gifte seg) legger vekt på ikke å assosiere seg for tett med det offentlige, men først bygge tillit og bro. I dette caset var også jenta selv svært skeptisk til at politiet skulle involveres. Det var imidlertid en frykt som hjelperne jobbet aktivt med å bearbeide. Jenta lærte at politiet ikke nødvendigvis er ute etter å tiltale, men har et langt mer mangfoldig repertoar av tilnæringsmåter, jamfør disku-

⁴⁷ <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article4233041.ece>, se også generelt <http://www.bufetat.no/tvangsekteskap/>

⁴⁸ <http://www.bufetat.no/barnevern/familieraad/eksempel/>

⁴⁹ http://www.nova.no/asset/4462/1/4462_1.pdf

sjonen tidligere i dette kapitlet. Dette er også et vesentlig poeng hos en informant med politibakgrunn:

Det viste seg at politirollen ... at politiet kan bruke makten på en positiv måte, skape arenaer for dialog, skape trygghet og tillit, være proaktiv. Det kan hende at den makta er viktig for å lykkes. Også det at i de landene dette er aktuelt, politiet er en kjent autoritet. Vi har forståelsen av lovverket og kan vise at dette ikke er akseptabelt. Politiet har uansett en sentral rolle ved at vi skal ivareta sikkerheten til individet. Andre hjelpere må ta en vurdering, og kontakte politiet i forhold til sikkerhet hvis det er nødvendig. Da er det viktig hvordan de presenterer politiet. Vår rolle er ikke bare å pågripe, anmelde, 'ta tyven'. De må formidle at vi er en ressurs, og at vi har forståelse for den situasjonen folk er i.

I case 6 (jenta i en ekstrem kontrollsituasjon) har den frivillige organisasjonen forsøkt å trekke inn politiet på et tilspisset stadium. De fant ut at jenta var satt under sterkt press etter at dialogprosessen kom i gang. Det lokale politiet og voldskoordinator var imidlertid tilbakeholdne. De ville avvente til situasjonen eventuelt eskalerte. Vår informant var frustrert, både fordi hun mente politiet ville kunne tilført den konkrete prosessen noe, og fordi hun mente myndighetene pålegger frivillige aktører å trekke inn politiet i tilfeller der det er nødvendig.

Politi-informanten som er sitert over var positiv til konfliktrådet, men samtidig i tvil om det var riktig å overlate disse sakene til dem. Flere av våre informanter mener konfliktrådet kan og bør håndtere slike saker på lik linje med andre tilfeller av vold og konflikt i familier, gitt at de opparbeider seg den nødvendige kompetanse. Samtidig finner vi en viss skepsis til om Konfliktrådene har de ressurser som skal til, gitt at disse sakene er tidkrevende og kompliserte. Kriminologer hevder at konfliktrådene mer og mer blir en ungdomsdomstol som får saker henvist fra politiet, som supplement eller alternativ til dom (Christie 2004). Det vil si at konfliktrådene antas å ha mer fokus på straffesaker med ungdom og på tverrfaglig samarbeid med straffesakskjeden. Og kanskje mindre på sivile saker slik som familiekonflikter. Senere års stortingsmeldinger og statsbudsjett kan underbygge dette (se for eksempel kriminalomsorgsmeldingen «Straff som virker» fra 2007).

Samtidig har myndighetene bestemt at gjenopprettende rett og tilrettelagte samtaler skal prøves ut i saker om vold i nære relasjoner⁵⁰, men det er uklart om dette vil være et fremtidig satsingsområde for konfliktrådene. Selv om familievoldsprosjektet ved konfliktrådet i Sør-Trøndelag foreløpig har statsstøtte, er det kun som prosjekt. Det er usikkert om det blir videreført som varig tiltak, mens ungdomsstormøtene er et prioritert område.

Familiekontorene er involvert i mange av de sakene vi har analysert. Generelt ser det ut til at familiekontorene skulle ha et godt faglig og erfaringsgrunnlag for å arbeide med dialog i denne type saker – fordi dette er familiekonflikter og overgrep, som flere av våre informanter har understreket. En forutsetning er at man trekker inn og får bistand fra politiet i de saker der dette er påkrevet.

Vi er kjent med at det offentlige hjelpeapparatet i noen tilfeller knytter til seg privatpersoner med minoritetsbakgrunn for å bistå i dialogforsøk overfor familier. Begrunnelsen kan være at personen har kultur- eller religionskompetanse, men også at vedkommende i større grad enn hjelperen/tjenestepersonen vil møte respekt og ha autoritet i møte med foreldrene, i kraft av kjønn, alder eller personlige egenskaper/status. En familieterapeut vi har snakket med problematiserer slike framgangsmåter. Hun mener at det å for eksempel trekke inn en mann med tyrkisk bakgrunn i møte med en tyrkisk far, ville legitimere et tradisjonelt patriarkalsk autoritetshierarki og svekke hennes eget krav på respekt og autoritet. Selv ville hun foretrekke å ta med seg en representant for politiet for å markere autoritet.

MEGLING I REGI AV TROSSAMFUNN

Til slutt skal vi se nærmere på debatten rundt fremveksten av et organisert tilbud om konfliktløsning i religiøs regi. Det dreier seg særlig, men ikke utelukkende, om Minhaj konfliktråds virksomhet. Virksomheten har fått mye positiv oppmerksomhet i Oslo der de blant annet er tildelt OXLO-

⁵⁰ Justis- og politidepartementet (2007), *Vendepunkt. Handlingsplan mot vold i nære relasjoner*.

prisen for 2008.⁵¹ I denne byen henviser flere offentlige instanser, som politi og videregående skoler, saker til Minhaj. Andre steder ser det ut til at etableringen har vært mer kontroversiell. Denne diskusjonen gjenspeiles også blant våre informanter, men vi velger å fokusere på mediekilder. Problemet er delt: Skeptikerne mener at tilstedeværelsen av et eget konfliktråd for muslimer kan få norske myndigheter til å skyve ansvaret for å håndtere familiekonflikter og straffbare handlinger blant muslimer over på private aktører, fordi disse anses å angå «de andre». Samtidig er det skepsis knyttet til om det likevel blir «kulturen» og «religionen» som bestemmer over barna, og at de til syvende og sist underordner seg familien og imamen og deres religiøse forestillinger om hva som er rett og galt. Man er blant annet i tvil om hvor frivillig deltakelsen vil være. Det gjelder blant annet for daværende innvandringspolitiske talskvinne i Arbeiderpartiet, Lise Christoffersen, som uttalte seg til Drammens Tidende sommeren 2010:

– Hvis de ønsker mekling er de fri til det, men jeg advarer mot å gi rådet offentlig status. I Norge er det norsk lov som gjelder, sier Christoffersen som også er redd for at kvinner kan tape på ordningen, blant annet i forhold til arv og skilsmisse.⁵²

I samme debattrunde deltok daglig leder Linda Jakobsen på Betzy Krisesenter i Drammen:

– Man skal være forsiktig med å bruke mekling når det er vold i bildet. Da er det allerede en skjevhet i forholdet. Vi ser ofte at kvinner som er utsatt for vold ikke greier å få fram sine synspunkter når de er til vanlig mekling. Samtidig ser vi at mekling kan være en løsning hvis kvinnen føler at hun ikke kan leve alene, sier Jakobsen som er redd for at kvinner skal føle seg presset til slik mekling.

⁵¹ OXLO-prisen er en årlig pris på kr 50 000 som tildeles en organisasjon eller et kommunalt tjenestested som har gjort en særskilt innsats for å gjøre Oslo til en romslig og inkluderende by. Prisen overrekkes av Oslos ordfører på FNs toleransedag 16. november. http://www.bydel-grunerlokka.oslo.kommune.no/enhet_for_mangfold_og_integrering/oxlo/oxloprisen/article125711-34116.html

⁵² «- Må være frivillig», Drammens tidende, publisert 22.06.2010 <http://dt.no/nyheter/ma-vere-frivillig-1.5399846>

– Vi må være klar over hvordan pressmekanismene fungerer. For eksempel hvordan skilte kvinner blir sett på, sier Jakobsen.⁵³

Arbeiderparti-politikeren Arshad Mubarak Ali i Stavanger inntar en mellomposisjon. Han er skeptisk til egne konfliktråd for muslimer, men mener at trosspørsmål i større grad bør trekkes inn i det ordinære konfliktrådets arbeid der det er relevant:

- Jeg er glad for at disse ildsjelene ønsker å bidra til å løse problemer som er spesielt knyttet til muslimske miljøer. Men jeg tror alle parter vil tjene på å styrke det eksisterende konfliktrådet framfor å opprette et parallelt som er kun for muslimer, mener Arshad Mubarak Ali.⁵⁴

Andre er mer entydig positivt stemt til «konfliktråd for muslimer», som for eksempel her i en leder i Fædrelandsvennen i anledning at Muslimsk Union i Agder etablerte et meglingsstilbud:

I integreringens ånd er det nærliggende å tenke at alt som bidrar til å fastfryse forskjeller mellom innvandrere og nordmenn er en uting, men dette tiltaket kan fungere motsatt. Folk i det eksisterende konfliktrådet stiller spørsmål ved nødvendigheten av å opprette eget råd for muslimer, og mener det ikke må en muslim til for å megle mellom muslimer. Det kan så være, men det kan ikke herske tvil om at meglere vil ha en langt dypere forståelse av problematikken knyttet til en konflikt mellom muslimer dersom meglere kjenner kulturen, religionen og tenkemåten til de stridende partene. Og siden meglere skal utdannes i samarbeid med Kirkens Bymisjon og UiA [Universitetet i Agder, vårt tillegg], og politiet uttaler seg positivt, er det ingen grunn til ikke å støtte opprettelsen av muslimske konfliktråd.⁵⁵

Disse problemstillingene er beslektet med diskusjonen om såkalt religiøs megling («religious arbitration») og shariaråd i andre vestlige land, som Canada og Storbritannia. Også i Norge har denne debatten fra tid til annen

⁵³ «Frykter kvinner skal tape», Drammens tidende, publisert 22.06.2010
<http://dt.no/nyheter/frykter-kvinner-kan-tape-1.5399842>

⁵⁴ Aftenbladet.no, 29 november 2010 <http://www.aftenbladet.no/lokalt/stavanger/nsker-ikke-muslimsk-konfliktrd-1993744.html>

⁵⁵ Fædrelandsvennen 15.11.2010

dukket opp i mediene, nå sist da direktøren for domstolsadministrasjonen, Tor Langbach, uttalte seg om muligheten for å la shariadomstoler⁵⁶ få en formell plass i norsk rettsvesen. Han begrunner det blant annet i erfaringer fra Storbritannia. I et NRK-oppslag⁵⁷ sier han bl.a.

Ut fra det vi har sett så går det på megling mellom folk og fremstår ikke som noen trussel eller noe spesielt skummelt ... Man forbinder shariarett med avhugging av hender på tyver og sånt, men det er jo ikke den formen som det er snakk om.

Langbach tar til orde for at myndighetene utreder hvordan shariaråd kan inkorporeres i norske domstoler; «det ville være hensiktsmessig med et politisk engasjement som ser litt nøkternt på hva dette faktisk er,» sier han. I denne sammenhengen uttaler Zaeem Shaukat, nestleder ved Minhaj konfliktråd i Oslo:

I kulturen vår har vi veldig stor respekt for imamen. Når for eksempel imamen sier hva som er riktig i forhold til islam, så pleier folk å godta det.

Han understreker for øvrig at de ikke bruker sharialov i meglingen, uten at det spesifiseres hva han legger i begrepet.⁵⁸ Justisminister Knut Storberget avviser forslaget:

⁵⁶ Sharia er islams hellige lov, altså den religiøse loven som er summen av Guds forordninger og påbud slik disse formidles i Koranen. I vid forstand kan sharia brukes som et synonym til islam. I mer snever forstand betegner sharia den delen av åpenbaringen som er gjenstand for rettsvitenskaplige studier - fiqh - og som skal tolkes og anvendes av de rettslærede. Fiqh er islams rettsvitenskap. Fiqh regulerer både rituelle handlinger samt privatrett, strafferett og krigens rett blant annet. Rettsvitenskapen griper altså inn på alle områder av det religiøse, sosiale og politiske liv. I ortodoks rettstenkning er Gud selv lovgiveren, og sharia er en del av åpenbaringen som ikke kan endres eller tilpasses nye samfunnsforhold. I en noe modifisert form ligger dette synet til grunn for dagens politiske islam, der religionen oppfattes som et politisk, sosialt og økonomisk system, knyttet til kravet om innføring av sharia. (Kilde: Store norske leksikon)

⁵⁷ <http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.7809190> Samtlige sitater er hentet fra denne artikkelen med mindre annet opplyses.

⁵⁸ Jamfør tidligere note om bruk av «sharia» i vid og mer snever forstand.

Justisministeren viser til at nettopp det religiøse innslaget tildels er basert på andre verdier enn det norske lovverket. – Jeg synes det er viktig at det er mest mulig religionsnøytralt. Det sier jeg blant annet fordi mye av de reglene vi får fra religionene slår urettferdig ut, blant annet overfor kvinner, sier justisministeren. Særlig frykter Storberget hvilke resultater kvinnesynet kan føre til. – Når det gjelder vold i nære relasjoner eller arveoppgjør vil det være en stor ulykke. Derfor synes jeg det er viktig at konfliktrådene i Norge er basert på norsk lov og håndterer alle likt.

Direktør ved konfliktrådssekretariatet i justisdepartementet, Per Andersen, kommenterer Langbachs forslag i en blogg på konfliktrådets hjemmeside med blant annet følgende:

Det finnes gode argumenter for hvorfor vi bør holde fast ved det offisielle konfliktrådet og styre sakene dit. Først og fremst er systemet regulert, det er gjennomsliktig og forutsigbart. Avtalene kvalitetssikres slik at de befinner seg innenfor rammene av norsk lov. Det finnes også innfor det norske konfliktrådet en rekke meklere med annen etnisk bakgrunn. Vi tror disse kan bidra til legitimitet og troverdighet i alle grupper uavhengig av religiøs eller etnisk tilhørighet. Behandling i konfliktråd er gratis og tilgjengelig i hele Norge.

Det er lange tradisjoner i Norge for å ha ett offentlig system som omfatter alle. Likeledes gjelder det lovregulering. En skilsmisse er en skilsmisse helt uavhengig av hva paven mener om saken.

På den andre siden vil lokale meglingsinstanser sprunget ut av menigheter eller lignende ha større muligheter til å være et tilbud til folk på grasrota, særlig kan det være viktig for personer som er nye i Norge. Mange med en inngrodd skepsis til offentlige institusjoner. Jeg antar at Tor Langbach mener at slike tilbud vil vokse fram uansett om vi vil eller ikke, noe han kanskje har rett i.⁵⁹(...)

Menigheten Minhaj har etablert en egen sivil meglingstjeneste og så vidt vi kjenner til er denne tjenesten en sekulær tjeneste som også får henvendelser fra andre enn menighetens medlemmer. Konfliktrådet har hatt en åpen dialog med Minhaj og vi er rimelig trygge på at det

⁵⁹ <http://www.konfliktraadet.no/no/Blogg/My-Blog/?userId=13&entryId=3095>

fungerer etter vanlige sekulære meglingsetiske prinsipper. Samtidig finnes det flere menigheter som enten har eller er i ferd med å etablere egne tjenester. Mer vrient er det å vite hvordan disse vil fungere. Det er grunn til å være skeptisk. I sekulær meglingsetikk ligger det flere sikkerhetselementer som blant annet tilsier at megler skal være habil og oppfattes som uavhengig. Dess mindre enheter, dess mer problematisk blir dette utgangspunktet. Det er dermed en fare for at megling i små og tette samfunn blir oppfattet som sosial tvang istedenfor frivillig konflikthåndtering.

Det er interessant at Andersen begrunner sin «godkjenning» av Minhaj konfliktråd med at de tilbyr «en sekulær tjeneste».⁶⁰ Det er *likheten* med det offentlige konfliktrådsapparatet, i tillegg til åpen dialog og innsyn, som borger for legitimiteten. Rådet selv oppgir at imamen er medlem av styret og at han konsulteres i flere saker. Det er uklart hva nestlederen mener med sharialov i sitatet over, men det er neppe slik at konfliktrådet er basert på et rent sekulært verdigrunnlag. Tilknytningen til islam er da sannsynligvis også en sentral motivasjon for brukerne av dette tilbudet. Alt dette tilsier at tilbudet ikke er en sekulær tjeneste. Det er sikkert riktig at Minhaj-meklerne langt på vei bruker de samme meglingsmetodene som det offentlige konfliktrådet, som også tidvis har bidratt med opplæring. Et annet spørsmål er hvordan sekulære og religiøse hensyn balanseres når det gjelder *innholdet* i de konkrete meglingsløsningene.

Når det gjelder offentlige instansers henvisninger til og samarbeid med konfliktrådet, er ikke dette noe vi har undersøkt i denne studien. Men i de skriftlige kildene tillegges rådet både større nærhet/tilgang til, forståelse for og legitimitet hos personer med en muslimsk tro. Det er altså en blanding av likhet og forskjellighet fra det ordinære konfliktrådsapparatet som er dette tilbudets berettigelse i storsamfunnets øyne.

Her er det interessante paralleller til diskusjonen rundt de kirkelige familievernkontorene i Norge. Dagens familievern tilbud drives noen steder av offentlige familiekontorer, mens det andre steder ivaretas av kirkelige familiekontorer. Blant andre Humanetisk forbund har protestert mot dette

⁶⁰ Se bloggen for øvrige poenger, som at ikke-offentlige meklingsstilbud ikke må brukes i straffesaker. Dette temaet faller imidlertid utenfor vårt prosjekt.

ut fra et prinsipp om at alle skal ha rett til et religionsnøytralt tilbud der de bor.⁶¹ Trosbaserte tilbud kan gjerne fungere som supplement, men ikke som eneste alternativ, mener de. Myndighetene og de kirkelige kontorenes organisasjon påpeker på sin side at samtlige kontorer er underlagt den samme lov om familievern, opererer etter de samme faglige prinsipper og at det dermed i realiteten er lite forskjell mellom det offentlige og kirkelige tilbudet. Her oppstår imidlertid en spenning i argumentasjonen, slik forskerne Hope, Loga og Neby (2009) påpeker i en evaluering av familievernet i Region Vest. Hvis det ikke lenger er en forskjell mellom det offentlige og kirkelige tilbudet, hva er så argumentet for å opprettholde det kirkelige? Er det ikke mer nærliggende at et trossamfunn tilbyr et alternativ for de med et religiøst livssyn? Altså, at dette tilbudets berettigelse ligger i *forskjellighet* fra det offentlige. Men da kan man ikke samtidig påberope seg eller tillegges den legitimiteten som ligger i likhet.

Det er et vesentlig poeng at de kirkelige familiekontorene driver megling og terapi innen rammen av en felles lov om familievern, mens Minhaj og andre religiøst baserte konfliktråd ikke er underlagt konfliktrådsloven. Deres tilbud må dermed i større grad ses som et supplement til det offentlige, noe som ytterligere forsterker forskjellspoenget. Et generelt spørsmål blir hvor forskjellig, når det gjelder konfliktløsningens innhold, et meglingstilbud er og har lov til å være i dagens Norge. Frivillig deltakelse er en kjerneproblemstilling, men løser ikke alle problemer – særlig ikke i saker om barn. Slike grensedragninger blir ekstra viktige dersom offentlige instanser finansierer eller henviser saker til konfliktløsning i regi av trossamfunn.

Som Andersen påpeker, og som fremgår av Fædrelandsvennens kommentar, er ikke Minhaj ul Quran det eneste trossamfunnet utenfor Den norske kirke som tilbyr megling i familiekonflikter, enten uformelt eller mer formalisert. En bredere analyse av ulike aspekter ved megling i regi av trossamfunn ligger utenfor vårt mandat. Det kan imidlertid se ut som om denne virksomheten er økende, og at flere aktører formaliserer dette arbeidet i prosjekter.⁶² Virksomheten er som vi har sett omdiskutert, og både debatten

⁶¹ http://fritanke.no/index.php?page=vis_nyhet&NyhetID=8635

⁶² For eksempel Muslimsk Union i Agder, som har mottatt støtte til kursvirksomhet fra Batteriet/Kirkens Bymisjon.

og politikutformingene ville tjene på en mer systematisk kunnskapsinnhenting. En slik studie burde inkludere tiltak i regi av ulike trossamfunn, og ikke kun muslimske. Den kunne knytte an til den internasjonale diskusjonen om parallelle rettssystemer, som for eksempel «sharia råd-debatten», men samtidig være empirisk forankret i den spesifikt norske rettslige konteksten som for eksempel konfliktrådsloven og lov om familievern representerer. Religiøse ekteskap ville være et naturlig deltema.⁶³

⁶³ Tematikken rundt religiøse ekteskap og skilsmisser, samt trossamfunnenes rolle som autoriteter og aktører i forhold til begge, aktualiseres av Stålsett-utvalget som i disse dager utreder tros- og livssynspolitikken, herunder bestemmelsene som regulerer trossamfunnenes vigselfrett.

7 anbefalinger

Dialog som metode

I dag brukes «dialog» både i vid og i mer snever forstand i «tvangsekteskapsfeltet». På den ene siden peker ordet mot nesten enhver virksomhet som involverer familien, i motsetning til «bare individet». På den andre side siktes det mot helt bestemte måter å trekke inn familien, nemlig i retning av megling, dialogmøter etc. mellom den unge og familien. Studien bekrefter at det er stort behov og potensiale for familiearbeid, i betydningen informasjon, hjelp og støtte. Et viktig funn er at mange foreldre føler seg neglisjert av hjelpeapparatet, og det er enighet om at dette ikke hjelper den unge, snarere tvert imot. Vi mener likevel at ikke alt arbeid med familien er å anse som «dialog». Vi foreslår å skille mellom familiearbeid i bred forstand og «dialog som metode» som noe mer spesifikt. Dialog som metode bør forbeholdes arbeidet med å få i stand dialog mellom den unge og foreldrene/familien.

Fra Sverige merker vi oss begreper som «endringsarbeid i familien» og «arbeid med å påvirke og endre atferden i undertrykkende familier». Dette kan i flere tilfeller være mer passende begreper for den virksomhet som en del hjelpere er forpliktet til innen sitt mandat og som det er behov for. Videre anbefaler vi at dialog ikke defineres i motsetning til brudd mellom den unge og familien. Tvert imot kan brudd være en forutsetning for å få i gang en realistisk og hensiktsmessig dialog, eller være et nødvendig utfall av dialogforsøk som strander. Dialog i en tidlig fase *kan* bidra til å forhindre et brudd, men dette bør ikke være et gitt mål for dialogen.

Når det gjelder målet for dialogarbeidet, anbefaler vi å skille mellom *praksisendring* og *holdningsendring*. Det kreves større bevissthet og tydelighet om at en avgrenset dialogprosess ikke nødvendigvis kan innfri begge typer mål. Grunnleggende holdningsendringer tar tid, og kan kreve andre tiltak innenfor en ramme av endringsarbeid i familien. Det er svært viktig å tydeliggjøre deltakernes forventninger til et dialogforsøk, og dempe urealistiske forventninger.

Begrepet «megling» ser ut til å gi uheldige assosiasjoner i retning «symmetri mellom partene» eller «forhandling». I tråd med øvrig forskning på dialog som metode ved vold i nære relasjoner, anbefaler vi konsekvent bruk av «*tilrettelegger*» i stedet for «megler». «Tilrettelagte samtaler» er også et relevant begrep.

Sikkerhet og politiets rolle

Dialogarbeid må ikke gå på bekostning av den unges fysiske sikkerhet. I flere saker vil dette tilsi at den unge flytter ut av familien før dialogforsøk settes i gang. For øvrig er det politiet som har hovedansvar for å vurdere trusselsituasjoner og ivareta menneskers sikkerhet. Vårt inntrykk er at de fleste aktører som driver dialogarbeid i familier er bevisste på sikkerhetshensynet, og at de ønsker et aktivt samarbeid med politiet. I politietaten selv er det ulike oppfatninger om politiets rolle i forhold til dialog. Mens noen ser på dialogarbeid som del av politiets forebyggende arbeid, synes andre å mene at etaten skal avvente til straffbare handlinger har skjedd. Noe av tilbakeholdenheten kan knyttes til dilemmaer omkring bruk av offentlig påtale.

Politiets rolle og utfordringer i forhold til dialogarbeid på dette feltet bør løftes opp til mer systematisk diskusjon innen rammen av personorientert forebygging av vold i nære relasjoner. Øvrige instanser, som familiekontor, barnevern og frivillige organisasjoner, må vite hva de kan forvente av politiet. Det er et problem hvis disse instansene pålegges å trekke politiet inn i saker, mens politietaten på sin side ikke stiller opp.

Arbeidet med dialog som metode på dette problemfeltet bør trekke veksler på kunnskap om hvordan politiet håndterer sikkerhet og offentlig påtale i andre voldssaker. Samtidig må man være oppmerksom på visse spesifikke trekk, som kan tilsi at politiet bør være sterkere tilstede og som også kan ha konsekvenser for en påtalevurdering. Vi tenker særlig på at kontrollen og volden er kollektiv og transnasjonal. Det er ikke bare foreldre og slektninger bosatt i Norge som begrenser og disiplinerer henne; jentas ærbarhet er et anliggende for et bredt slektsnettverk med medlemmer i mange land. Det er derfor ikke tilstrekkelig å vurdere forholdene i kjernefamilien. Man må ta høyde for at foreldrene står under press fra og samarbeider med slektninger her og i andre land, og man må framfor alt vurdere

muligheten for at den unge tas ut av landet. Transnasjonale slektsnettverk gir familien praktiske ressurser å spille på i så måte. En trusselvurdering må derfor strekke seg utover nasjonalstatens grenser.

Direkte eller «indirekte» møter

I tenkningen om dialog som metode, og særlig innen konfliktrådsfeltet, legges det stor vekt på betydningen av et direkte møte. Indirekte dialog eller skyttelmetoder anses som en sekundær og forberedende form for dialogvirksomhet. Samtidig problematiseres direkte møter i saker om overgrep mellom nærstående personer, for eksempel voldtekt/vold i nære relasjoner, der møtet kan oppleves som en ny krenkelse.

Selv om sikkerheten er ivaretatt, bør man vurdere nøye om et direkte møte mellom den unge og foreldrene/familien er hensiktsmessig og forsvarlig. Det *kan* bli en for stor psykisk belastning på den unge, og foreldrene kan forstille seg. På den andre side kan et møte avdekke viktige fakta i saken. Som alternativ kan det vurderes å ha et møte med foreldrene der en talsperson for den unge er med, eller et stormøte der andre som kjenner den unges situasjon er med.

Det bør utvikles metoder for å vurdere den unges forutsetninger for å takle et direkte møte. Rollespill og konsultasjon med flere støttepersoner kan være aktuelle verktøy for å klargjøre ambivalens og emosjonell sårbarhet. Den unges evne til å innordne seg og ta den andres perspektiv kan resultere i for stor tilpasning til både hjelpers og foreldrenes ønsker. Slik «tilpasningsdyktighet» må kompenseres med jeg-styrking og trening i å formidle egne behov i møte med psykisk press. Tilretteleggere må ha kompetanse på traumer og overgrep i nære relasjoner.

Hvis man velger å tilrettelegge for et direkte møte mellom den unge og foreldrene, bør man ha en stram regi. Reglene må avklares på forhånd, og man må klargjøre de ulike aktørenes forventninger. For å kompensere for maktasymmetri mellom den unge og foreldrene, kan det være nødvendig at tilrettelegger er mer aktiv enn i en tradisjonell konfliktrådsmedling, både i forsamtaler og i selve møtet. Tilrettelegger må være bevisst på at deltakerne, inklusive han/hun selv, kan bringe med seg ulike kommunikasjonstradisjoner

og -stiler. Her kreves både kultursensitivitet og lydhørhet for individuelle forskjeller.

Den religiøse dimensjonen kan ha betydning for noen deltakere. Tilretteleggere bør være pragmatiske i sin tilnærming og kartlegge/klargjøre partenes forståelser av hvilken betydning og rolle religiøse regler og avtaler har i den konkrete saken.

Foreldre er ofte motivert for dialogframstøt umiddelbart etter brudd. Målet deres vil i så fall være å få den unge tilbake før «skaden» blir kjent utad. Denne motivasjonen bør utnyttes, men ikke misforstås. Tilrettelegger må være tydelig på at foreldrene ikke kan forvente at den unge kommer tilbake, og at dialogen kan ha andre formål enn det de forventer. Det er et dilemma at foreldrenes motivasjon er sterkest mens den unges sårbarhet er størst.

Avtaler

Skriftlige avtaler kan være en god metode for å fokusere dialogen og sikre at det kommer noe konkret ut av den, samt forplikte de involverte. Det kan være hensiktsmessig at tilrettelegger sonderer med de involverte på forhånd, og skriver et utkast. Nå virker det litt vilkårlig hva som legges inn i en avtale, og hvem som er avtaleparter. Både avtaler mellom den unge og foreldrene/ andre familiemedlemmer og avtaler mellom foreldre og hjelpeinstansen/ tilrettelegger, kan være hensiktsmessige. Bevissthetsnivået ved bruk av avtaler bør bli høyere. Avtaleverktøyet bør utvikles videre med sikte på å komme fram til gode maler for ulike avtaletyper. Deltakerne i en dialogprosess må få informasjon om betydningen av taushetsplikt vs vitne/forklaringsplikt, og temaet må inngå i opplæring av tilretteleggere.

Oppfølging

En dialogprosess inkluderer en oppfølgingsfase. Et oppfølgingsløp bør inkludere ansikt-til-ansikt-møter med den unge i starten, relativt hyppig telefonkontakt på hjelpers initiativ, som fases over i noe sjeldnere kontakt når hjelper har sikret seg at den unge fungerer bra.

Det bør ryddes i det vi finner av en viss sammenblanding av dialog-møter og den oppfølgingen som må til for å hjelpe partene videre, både i eget liv og i en eventuell videre kommunikasjon.

Metodeutvikling

Det er ingen tvil om at forsøksvirksomhet er i full gang, og mange har lært mye på kort tid. Vi anbefaler at det nå satses på en mer systematisk metodeutvikling, både i forhold til kortsiktig konflikthåndtering og mer langsiktig endringsarbeid i familien.

Arbeidsdeling og samarbeid

Etater og aktører som allerede i sin etablerte virksomhet og mandat driver dialogarbeid må undersøke hvordan de best kan inkludere disse sakene og integrere den nødvendige kompetanse i sitt arbeid. Det gjelder både konflikt-rådene, politiets arbeid med vold i nære relasjoner, dvs. politiets familievolds-koordinatorer, barnevernets familierådskoordinatorer og familiekontorene. Tilrettelegger kan inngå i et team der de andre dels støtter opp om dialogen, dels tar vare på de involvertes sikkerhet og helse, inkludert rettssikkerhet.

Kompetanseheving. Tilretteleggere bør ha kompetanse på traumer og vold, kultursensitivitet, egen rolle og status, det sentrale og lokale hjelpeapparat og samarbeidsregler og rutiner, samt sikkerhetsproblematikken.

Kunnskapsbehov. Det er ønskelig å følge opp denne pilotstudien med en undersøkelse av erfaringer og refleksjoner blant de unge, foreldrene og øvrige deltakere i dialogen. Vi trenger særlig bedre kunnskap om foreldrene, men også søsken er en viktig gruppe å få mer i fokus. Likeledes anbefaler vi forskning på konfliktløsning i familien i regi av ulike trossamfunn («religiøs meglings»), slik vi har skissert i kapittel 6. Det er behov for empirisk kunnskap om utbredelse og konsekvenser av religiøse ekteskap i ulike befolkningsgrupper.

Summary

The Directorate of Integration and Diversity (IMDi) has Forced Marriage as one of its seven target areas. From 2008 onwards the Directorate wished to establish a better information base on forced marriage with the so called «Integration Map 2008»⁶⁴. An action plan and a report⁶⁵ against forced marriage have been published.

IMDi then financed our research where we have looked into the experiences of the use of *dialogue* in cases of forced marriage which some Norwegian projects, institutions and professionals have had during the last years. More specifically we were to chart the existing knowledge and experiences with dialogue as a method in this work, possibilities as well as restrictions. This would imply indirect or direct meetings between the involved persons, e.g. parents, siblings, other relatives and the young persons being forced into an unwanted marriage. The focus should also be cases with extreme control as well as religious marriages.

This report contains an overview of different *dialogue* perspectives as well as a short review of the different institutions which are relevant to our investigations. We then describe and analyse the different experiences, i.e. case descriptions from dialogue-oriented work, as they emerge from our qualitative interviews with different helping professionals such as the police, family therapists as well as volunteers from NGO's working within the field, e.g. the Norwegian Red Cross, The Church City Mission, The International House in Stavanger and The Minhaj Mediation Service. In addition we describe the few Nordic and international experiences that are published within this knowledge field.

There exist different objections *against* and arguments *for* the use of dialogue in such cases. We analyse the preconditions that are needed for dialogue as a method in cases with honour related violence. Our task is also

⁶⁴ http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Planer/2007/Tvangsekteskap_engelsk2007.pdf

⁶⁵ <http://www.regjeringen.no/en/dep/bld/Documents/Reports-and-plans/Plans/2007/Action-Plan-against-Forced-Marriage.html?id=474779>

to come up with recommendations and suggestions in the dialogue oriented work. Within a very short time limit we were to give advice as practical and concrete as possible for professionals and families who are looking for dialogue as a possible way out of the conflict:

- *dialogue* – and not *mediation* – seems best to use when focussing on the relationship between the young person and the family; it is also recommended to separate between dialogue and family related therapy
- dialogue is not to be related to an eventual breach in the relationship between the young person and the family; breaching family ties may be a precondition or not for a dialogue
- safety and security is a basic precondition for any dialogue work and it is mainly the task of the police to carry out evaluations of the threats towards the young person's physical security. In particular it is important to take notice of the transnational family and clan ties that are often present and at work in these cases
- dialogues may be a direct, face – to – face, or an indirect process, where the facilitator(s) commute between the parties with direct meetings or other kinds of communication, telephone or mail etc.
- there are many ways to and forms of reconciliation and restoration and we recommend a deepened study of parents and siblings and their experiences with dialogues in such cases
- written agreements may be very valuable as one of the outcomes of dialogues. One should look for best practices with written agreements and the best formulations in the various cases.

Lastly we suggest what might be useful for developing further knowledge in the field.

Litteratur

- Albrecht, B. (2010) Multicultural Challenges for Restorative Justice: Mediators' Experiences from Norway and Finland. *Journal of Scandinavian studies in Criminology and Crime prevention*;11;1: 3–24
- Bak, M. (2007) *Utvärdering av Grynings skyddade boende för personer som riskerar att utsättas för hedersrelaterat våld*. Länsstyrelsen, Västra Götaland Län, Rapport 2007:58
- Bakhtin, M. (1996) The problem of speech genres. I C. Emerson & M. Holquist (eds.) *Speech Genres & other late essays*. Austin, TX: University of Texas Press (Norsk utgave R. Slaattelid 1998)
- Barne- og familiedepartementet (2007), *Handlingsplan mot tvangsekteskap (2008–2011)*
- Bell, C. (1992) *Ritual Theory, Ritual Practice*. New York Oxford: Oxford University Press
- Berge, M. (2008) «Et stykke humanitært arbeid i praksis!» i Integreringskartet 2008. Tvangsekteskap – en kunnskapsstatus, Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, IMDi-rapport 6-2008
- Bjørlo, N. K. (2010) *Bruk av dialog som forebyggende metode i politiet, der ære er motiv for handlingen – en metode for å hindre alvorlige krenkninger av grunnleggende menneskerettigheter*. Prosjektoppgave, Institutt for Økonomi og Statsvitenskap, Høgskolen i Buskerud, «Menneskerettigheter, flerkulturell forståelse og konflikthåndtering»
- Bredal, A. (2011) Mellom makt og avmakt. Om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll. ISF-rapport 2011:4
- Bredal, A. og L. Salole Skjerven (2007), *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer*. Senter for kvinne- og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo.
- Bredal, A. (2006) «Vi er jo en familie». *Arrangerte ekteskap, autonomi og fellesskap blant unge norsk-asiater*. Oslo: Unipax
- Bredal, A. (2002) «Sviket mot minoritetsungdommen. Om ulike strategier i arbeidet mot tvangsekteskap, med fokus på mekling» i *Embla*. 7(46):48–52, 2002.
- Bøhn, H. og Dypedahl, M. (2009) *Veien til interkulturell kompetanse*. Bergen: Fagbokforlaget

- Cameron, A. (2006) "Stopping the violence. Canadian feminist debates on restorative justice and intimate violence." *Theoretical Criminology* 10 (1):49–66.
- Christie, N. (1977) 'Conflicts as Property' *British Journal of Criminology*, 17(1): 1–17
- Christie, N. (2004) *En passende mengde kriminalitet*. Oslo: Universitetsforlaget
- Dahl, T. (2007) Children as researchers? In L. Svare (Ed.). *Methodologies in peace research*. University of Tromsø, Centre for Peace Studies
- Drammen kommune/Politiet (2010), «Når det umulige er mulig». Hvordan jobbe kunnskapsbasert og tverrfaglig mot vold i nære relasjoner? *Sluttrapport med evaluering. Vold i nære relasjoner – æresrelatert vold 2007 – 2010*. Et samarbeidsprosjekt mellom Drammen kommune og Drammen politistasjon
- Dullum, J. og Mettenes, K. (2010) Første dag var jeg glad – men redd også. Bokollektivets faglige tilnæringer i arbeidet med unge minoritetskvinner utsatt for tvangsekteskap. Oslo Krisesenter
- Dullum, J. med enkelte bidrag fra Christie, N. (1996) *Konfliktrådene*. Oslo: Institutt for kriminologi, Universitetet i Oslo
- Dysthe, O. (2001) *Dialog, samspel og læring*. Oslo: Abstrakt forlag
- Ekerwald, H. (2004) «Leva sitt liv med familjen i behåll», Rädda Barnen Förlag, Sverige
- Elvegård, K., S. Aasen Frigstad og K. Thorshaug (2011) *Tilrettelagte samtaler ved familievold* Rapport. NTNU Avdelingen mangfold og inkludering
- Ericsson, K. (1990) *Alternativ konfliktløsning*. Oslo: Universitetsforlag
- Falck, S. (red.) 2006 *Hva er det med familieråd?* NOVA Rapport nr. 18/06. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Falck, S. og A.S. Mathisen (2010): *Implementering med problemer. Evaluering av familieråd i Oslo brukt i familier med minoritetsbakgrunn*. NOVA Notat nr. 9/10. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring
- Ferrari de Carli, E. (2008) Religion, juss og rettigheter: Om skilsmisse, polygami og shari'a-råd. ISF Rapport 2008:5. Oslo: Institutt for samfunnsforskning
- Goel, R. (2005). "Sita's Trousseau: Restorative Justice, Domestic Violence, and South Asian Cultur." *Violence Against Women* 11:639–665.
- Hasund, I. K. & Hydle, I. (2007) *Ansikt til ansikt. Konfliktrådsmedling mellom gjerningsperson og offer i voldssaker*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag
- Hareide, D. (2006). *Konfliktmedling et nordisk perspektiv*. Oslo: Scandinavian Academic Press

- Hope, K. L., J. Loga og S. Neby (2009). *Mellom lokalisme og kompetanse. Evaluering av familieverntjenesten i Bufetat, region vest*. Rapport 1/2009, Rokkansenteret
- Hydle, I. & Johns, S. (1993) *Stengte dører og knyttede never*. Oslo: Kommuneforlaget
- Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) og Barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet (BUFDIR), Oslo. (2009). "Arbeid mot tvangsekteskap – en veileder." Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) og Barne-, ungdoms-, og familiedirektoratet (BUFDIR), Oslo
- Justis- og politidepartementet (2007), *Vendepunkt. Handlingsplan mot vold i nære relasjoner*
- Khan, E. (2003) "Erfaringshefte om dialogskapning i familier." Oslo Røde Kors Internasjonale Senter, Oslo
- Länsstyrelsen i Västra Götalands Län, (2009) *Fem steg. Ett bidrag till socialtjänstens arbete med familjer där barn utsatts för sådant hedersrelaterat våld att de måste skyddas*, Rapport 2009:39
- Nancarrow, H. (2006) "In search of justice for domestic and family violence. Indigenous and non-indigenous Australian women's perspectives." *Theoretical Criminology* 10 (1):87–106
- Nielsen, F. (2011) *Tværkulturel konfliktmægling*, Hans Reitzels Forlag, København
- Nielsen, F. (2007) "Tværkulturel konfliktmægling." *Social Politik* 2:10–14
- Nordhelle, G.(2007) «*Mekling. Sentrale temaer i konflikthåndtering.*» Gyldendal Akademisk
- Pelikan, C. (2010) On the efficacy of victim-offender mediation in cases of partnership violence in Austria, or: Men don't get better, but women get stronger: Is it still true? Outcomes of an empirical study. *European Journal of Criminal Policy Research*. 16(1):49–67
- Rafiq, A. (2008) Kampen mot tvangsekteskap, i Integreringskartet 2008. Tvangsekteskap – en kunnskapsstatus, Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, IMDi-rapport 6-2008
- Riches, D. (ed.) (1986) *The Anthropology of Violence*. Oxford: Basil Blackwell
- Sareen, M. (2003) *Når Kærlighed bliver tvang. Generationskonflikter og tvangsægteskaber i Danmark*. København: PeoplesPress
- Sherman, L & Strang, H (2010) Restorative Justice as a Psychological Treatment: Healing Victims and Reintegrating Offenders, in G Towl and D Crichton (ed.). *Forensic Psychology*. Elsevier, Amsterdam: 398–415

Vanfraemchen, I., Aertsen, I. & Willemsens, J. (eds.) (2010) *Restorative Justice Realities*. The Hague: Eleven international publishing

Årnes, A (1995) Å lese Levinas. I Hans Kolstad, Hall Bjørnstad og Asbjørn AArnes (red.) *I sporet av det uendelige. En debattbok om Emmanuel Levinas*. Oslo: Aschehoug